VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

Bohuslän som gränslandskap

Före och efter Roskildefreden

Seminarierapport
Red. Helene Carlsson
Bohusläns museum
Rapport 2012: 47

BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohuslän som gränslandskap

Före och efter Roskildefreden

Bohusläns museum Rapport 2012:47

BOHUSLÄNS MUSEUM

ISSN 1650-3368
Redaktör Helene Carlsson
Grafisk form, layout och teknisk redigering Lisa K Larsson
Omslagsbild Framsidans foto taget av Tomas Brand, visar Bohus Fästning. Kartan på baksidan är detalj av Översiktlig landkarta, Göteborg – södra Bohuslän 1750, originalet i Kungliga biblioteket, Köpenhamn.

Tryck Bording AB, Borås 2013

Bohusläns museum
Museigatan 1
Box 403
451 19 Uddevalla
tel 0522-65 65 00, fax 0522-126 73
www.vastarvet.se, www.bohuslansmuseum.se

Innehåll

5 Förord
Thomas Lindqvist & Hans Kindgren

7 Introduktion
Helene Carlsson

11 Nasjonal identitet i middelalderen?
Båhuslen som del av et norsk
nasjonalt fellesskap i middelalderen
Erik Opsahl

23 Det vikingatida Kungahälla
En vit fläck i nordisk historia
Kristina Bengtsson

33 Kungahälla och Europa
Stadens symboliska betydelse
inom 1100-talets politiska maktspel
Lars Hermanson

43 Provins i en sammensat statsenhed
Bohus len i den dansk-norske union 1380–1658
Carsten Porskrog Rasmussen

51 Etterretning, handel og kontrabande
Båhuslen som transittområde under Napoleopnskrigene
Bård Frydenlund

61 Medverkande

Foto: Bohusläns museum

Förord

Thomas Lindkvist & Hans Kindgren

Bohuslän är ett ungt svenskt landskap. Det är ett av de områden som överfördes till Sverige genom de stora krigen och frederna vid mitten av 1600-talet från Danmark-Norge. Bohuslän är dessutom till namnet ett ungt landskap. Det har sitt namn efter den fästning som började uppföras längst i söder 1308 och det är först från slutet av 1400-talet som Bohuslän användes som namn på landskapet. Den norra delen benämndes sedan lång tid tillbaka Ranrike, omtalat för första gången på 500-talet av Jordanes. Den södra delen kallades länge för Älvsyssel, sysslan eller förvaltningsområdet vid älven. Dessutom ingick landskapet i det större område som ofta betecknades som Viken.

Bohuslän var fram till 1658 norskt landskap, och Norge var i sin tur sedan senmedeltiden förenat med Danmark. Bohuslän kom att ligga utanför Norge och dess gränser när en ny nationell identitet byggdes upp under 1800-talet. Det fanns en benägenhet att förbise Bohuslän, ett område som ändock hade en central roll i norsk historia. För svenska historiker var Bohuslän före 1658 ett område som tillhörde den norska historien. Härigenom kom olyckligtvis Bohuslän att hamna i en slags forskningsskugga. Detta gamla gränslandskaps äldre historia betraktades både i Norge och i Sverige som något som hamnade utanför.

Den är snart 50 år sedan den av Erik Lönnroth redigerade volymen om *Bohusläns historia* (1963) utkom. För att uppmärksamma olika forskningsområden när det gäller landskapets historia och den roll det spelat som gränslandskap mitt i Skandinavien arrangerades den 17 oktober 2011 ett seminarium på Bohusläns museum i Uddevalla, med ett generöst bidrag från Herman

Foto: Magnus Rolöf

Zetterbergs stiftelse. I denna volym finns de föredrag som då framfördes.

Här behandlas aktuell arkeologisk och historisk forskning kring Kungahälla, en central ort för den tidigmedeltida norska kungamakten av Kristina Bengtsson och Lars Hermanson. Vidare belyses problematiken kring nationalitet och nationell identitet under medeltiden av Erik Opsahl. Bohusläns ställning de sista århundradena före övergången till Sverige inom den komplicerade statsbildning som låg under den danska kronan diskuteras av Carsten Porskrog Rasmussen. Bohusläns roll som gränslandskap och de ekonomiska förbindelserna över gamla och nya riksgränser påvisas av Bård Frydenlund.

Dessa föredrag och de livliga diskussioner som förekom understryker behovet av ny forskning kring Bohuslän. Historia, liksom all kunskap, är till del en färskvara som ständigt behöver uppdateras för att vi skall kunna förstå och lära av det förflutna. Landskapet rymmer också mycket potential till fortsatt forskning, speciellt dess historia före 1658. En ny syn på Bohuslän och det bohuslänska är givetvis inte bara något som berör det akademiska samhället utan alla med ett historiskt intresse, vilket inte minst det välbesökta seminariet vittnade om.

Detta seminarium skall ses som en start till att stimulera ny forskning kring Bohuslän. Akademin och museerna har olika kompetenser och behov men genom att kombinera dessa kan vi skapa en dynamik där museet utifrån sin roll av folkbildare och kunskapscentrum kan peka på de behov som idag finns om fördjupad kunskap och även presentera aktuell forskning för en bredare allmänhet. Det är vår gemensamma avsikt att följa upp detta seminarium med ytterligare seminarier som tar upp olika aspekter av Bohusläns historia och förhistoria.

Foto: Magnus Roléf

Introduktion

Helene Carlsson,

Bakgrund

Syftet med dagen är att försöka stimulera till ny maritim och gränshistorisk forskning och till ett ökat forskningsintresse för Bohuslän som kust- och gränslandskap. Det är viktigt att sätta området i ett nordiskt sammanhang. Fem forskare från tre nordiska länder kommer att presentera några exempel på vad som är aktuellt idag inom det här forskningsområdet.

Bohusläns historia

År 2013 är det 50 år sedan *Bohusläns historia* gavs ut med Erik Lönnroth som redaktör, ett verk som i stor utsträckning kom att bli grund för förmedlingen av det här landskapets historia. Sedan dess har naturligtvis mycket hänt inom både den arkeologiska och den historiska forskningen. Bara för att ge ett par exempel, inom arkeologin har marinarkeologi blivit ett forskningsområde och vi här på Bohusläns museum har idag en aktiv marinarkeologisk verksamhet. Samtidsarkeologi är också ett växande forskningsfält. Inom universitet och högskolor har tvärvetenskapligt samarbete över ämnesgränser blivit allt viktigare. Det här seminariet arrangerar Bohusläns museum tillsammans med Institutionen för historiska studier vid Göteborgs Universitet som sedan 2009 innefattar ämnena arkeologi, historia och antikens kultur och samhällsliv.

Den nationella historieskrivningen

2013 är det 20 år sedan Carl Cullberg kom ut med boken *Bohuslän ett gränslands historia*. En populär framställning om landskapets historia. Cullberg nämner att det är svårt att behandla ett gränslandskap som Bohuslän i skolornas historieundervisning när läroböckerna enbart behandlar Sveriges historia. Då 1993 var Sveriges historia i fokus i form av en riksomfattande utställning, nu är Sveriges historia åter aktuell i form av bokverk, tv-serie och olika arrangemang på museer.

För en kulturarvsinstitution som Bohusläns museum är det viktigt att det är aktuell forskning som vi förmedlar, men ofta känner vi att det saknas forskningsintresse för ett område som Bohuslän. Och jag tror inte att jag tar i om jag säger att Bohusläns norska tid inte är särskilt väl utforskad vare sig inom norsk eller inom svensk forskning.

1800-talet var nationalismens århundrade och det var då historia etablerades som vetenskaplig disciplin. Det var nationalstaternas sena gränser som fick utgöra ram för både historisk forskning och historieförmedling. Det här har uppmärksammats på senare år. Temat för 2011 års Svenska Historikermöte i Göteborg var *Historia i Sverige – fångad i nationen?* och syftet var att fästa uppmärksamhet på den svenska historieforskningens men också många museers fokus på nationell historia.

Vems historia är det vi förmedlar?

Att två av Bohusläns museums profilområden är kust och gräns speglas i museets basutställningar. Här kan man ta del av utställningarna Gränsland och Kustland. Museet har under senare år deltagit i flera olika gränsprojekt till exempel Ekomuseum Gränsland.

Det är inte bara geografiska ramar som sätter gränser utan det handlar också om *Vems historia* vi förmedlar. I museets Gränslandsutställning finns en del om Resandefolket och boplatsen Snarsmon. Under flera år har museet arbetat med spår efter resandefolket som är en etnisk minoritet i Sverige. Just nu pågår projektet ”Den skandinaviska resandekartan”. Tillsammans med Östfoldmuseene – Haldens historiske samlinger och tre resandeföreningar inventeras platser kopplade till resandefolket i gränsområdet Bohuslän-Dalsland-Östfold. Det är verkligen ett gränsöverskridande projekt utifrån flera aspekter. Längst ner i bild skymtar spisröset till ett hus där resande bodde i slutet av 1800-talet. Mitt i den svensk-norska riksgatan!

Kommunikationsstråk

Bohuslän är och har varit ett landskap för resenärer i vid bemärkelse. Allt från, pilgrimer, köpmän, pirater, militära styrkor och turister som antingen har varit på väg till eller passerat igenom landskapet eller utmed den bohuslänska kusten.

Utifrån kommande har i alla tider haft vissa behov som måste tillgodoses. Någonstans att äta och övernatta, och i fall något skulle hända en försäkring och möjlighet till vård. Vad vet vi om rastplatser, själastugor och härbärgen, viktiga förbindelser som vad, broar och färjelägen och platser som votivkyrkor och offerkällor där man försäkrat sig om välgång på färden? Det mångfaldiga nyttjandet som pilgrimsled, kungsväg, postväg och godstransportled gör nog att olika företeelser lätt fallit i glömska eller fått nya betydelser. Vad är det vi förbiser om det som är vedertaget inte problematiseras och om inte nya frågeställningar blir synliggjorda?

Det här gäller inte minst kustleden som nyttjats av sjöfarare genom tiderna. Här utmed Bohuskusten har man navigerat efter naturformationer som särpräglade berg men också efter olika typer av sjömärken och fyrar.

Vid fältdokumentationer och vid arkeologiska undersökningar möter vi de spår sjöfararna lämnat efter sig. Här finns ristningar med årtal, sköldar, bomärken och signaturer och en mängd ortnamn som skvallrar om tidigare användning och ålder. Men hur ska de tolkas och sättas i sitt sammanhang? För oss på museet är frågeställningarna högst aktuella, men jag tror att det behövs en dialog med intresserade forskare och naturligtvis en ökad möjlighet till kunskapsutveckling här på museet.

Nya perspektiv

Det agrara källmaterialet är inte tillräckligt för att vi ska förstå Bohusläns historia. Det måste kompletteras med andra typer av skriftliga källor, men jag tror också med en historisk granskning av materiell kultur. Det är viktigt att hitta nya perspektiv.

För egen del har perspektivet ändrats när jag lyft blicken från kartbilden och försökt närma mig kusten på samma sätt 1500-talets sjöfarare gjorde när de seglade efter förtoningar. En förtoning är en siluettbild av kusten. När man utifrån havet blickar in i fjordarmarna märker man att vissa företeelser går igen. Storgårdar, korsplatser, vårdkaseberg och lastageplatser. Och i fjordarmarnas förlängning medeltida kyrkplatser.

Hur kan vi se kustleden som en helhet oavsett om den passerar Norge, Sverige eller Danmark. Och hur sätter vi lämningarna i ett europeiskt perspektiv? Jag tänker inte minst på holländarnas betydelse för fiske, sjöfart och kartografi. Inom olika projekt bildas nätverk, men hur kan vi långsiktigt få en bättre kunskap om Bohusläns historia?

Dagens fråga

Slutligen hoppas jag att det här ska bli en intressant dag och att ni har med er syftet för dagen och ställer er frågan, ”Behövs det och går det att stimulera till ny forskning om Bohusläns historia?”

Figur 1. Den svensk-norska riksgatan. Kullen nere till vänster utgör lämningarna efter det hus som nyttjats av resandefolket. Foto: Kristina Lindholm

Foto: Magnus Rolöf

Nasjonal identitet i middelalderen?

Båhuslen som del av et norsk nasjonalt fellesskap i middelalderen

Erik Opsahl

Erik Sæmundssons politiske agitasjon i 1449

19. mai 1449 sendte ridderen Erik Sæmundsson, som høvedsmann på (riks)borgen Tunsberghus ved Tønsberg, et opprop til allmuen på Agder, dvs. den sørligste delen av dagens Norge.[1] Brevet sprang ut av striden om den norske tronen mellom de nyvalgte kongene i Danmark og Sverige, henholdsvis Kristian 1. av Oldenburg og Karl Knutsson (Bonde). En del av medlemmene i det norske riksrådet støttet Kristians kandidatur, mens Karl ser ut til å ha stått sterkt i den norske befolkningen generelt og i en stor del av aristokratiet.[2] Erik Sæmundsson var medlem av riksrådet og en av de ledende i kampen for å få Karl Knutsson valgt til norsk konge. Vi skal ikke her følge denne striden som endte med at Kristian 1. ble norsk konge, og Norge og Danmark inngikk en formell unionsavtale i Bergen i 1450.[3] Jeg skal i stedet med utgangspunkt i det omtalte brevet fra Erik Sæmundsson, drøfte om det fans nasjonale identiteter i middelalderen, og da i første rekke en eventuell norsk som også omfattet innbyggerne i Båhuslen. Og i den sammenhengen har noen ord om mannen Erik Sæmundsson relevans.

Erik Sæmundsson var nemlig, som flere andre framstående norske stormenn i seinmiddelalderen, båhuslening.[4] Han skal ha eid mye gods i Båhuslen, bl. a. Jore(d) ved Kville.[5] Erik var sønn av væpneren Sæmund Torgilsson, lagmann i Viken (nevnt 1396–1418). Moras identitet er ukjent, men hun kan ha vært svensk, nærmere bestemt fra Värmland-Dal(sland). Sjøl ble Erik gift med ei svensk kvinne, Estrid Nilsdotter, som trolig var fra Värmland. Ekteparets tre kjente døtre ble gift inn i framtredende norske og svenske slekter.[6] Erik Sæmundsson framstår dermed som en tidstypisk nordisk aristokrat ved midten av 1400-tallet, med slektskapsforbindelser og økonomiske interesser på tvers av riksgrensene. Dette interskandinaviske trekket ved

1 NgL 2.R. 1. Bind, nr. 3, Tillæg 1; DN IX nr. 308.

2 Jf. Hamre 1968: 128-136; Benedictow 1977: 17–51 og Opsahl 2008.

3 Den såkalte *Bergenstraktaten* fra 29. august 1450; NgL 2. R. 2. Bind, nr. 21.

4 Andre norske stormenn frå Båhuslen som kan nevnes, er riksforstanderen (drottseten) og ridderen Orm Øysteinsson på midten av 1300-tallet som hadde setegården Berg i Forshälla (Forsøla) ved dagens Uddevalla og Erik Sæmundssons samtidige og kollega, ridderen Erik Bjørnsson med setegården Röe (Råde) i Bro sokn i Stångenäs herred, Lysekil kommune; Opsahl 2003a, Nordström 1968/69 og Beerståhl 1996/97. Også det norske riksrådets mest handlingskraftige mann rundt 1450, ridderen Olav Nilsson, og broren og riksrådskollegaen, Peter Nilsson, kan ha stammet fra Båhuslen; Opsahl 2003b. Det samme gjelder Erik Sæmundssons dattersønn, Nils Ragnvaldsson, som var en av de norske lederne for opprøret mot kong Hans i 1501–02.

5 Dattersønnen Nils Ragnvaldsson eide Jore(d), noe han trolig hadde arvet gjennom mora; jf. C.A. Tiselius 1925: 41 og 209; jf. samme 1980 (1926): a 8, 20, 81 og 96 og Lönnroth 1963: 138 og 140-141.

6 Eriks hustru, Estrid, var datter av Nils Tykesson (Välingeætta), lagmann i Värmland, og Ingeborg Björnsdotter (trolig av ætta Vinge fra Värmland, eventuelt Sparre fra Västergötland). Av Eriks tre døtre ble Ingegerd gift med den svenske væpneren og seinere riksråden, Jöns Knutsson av ætta Tre Roser. Ragnhild ble gift med den norske ridderen, riksråden og lagmannen Ragnvald Nikulasson, som trolig var av svensk opphav (den yngre Välingeætta). Deres sønn var den alt nevnte opprørslederen, Nils Ragnvaldsson. Eriks tredje kjente datter, Ingeborg (Ingebjørg), var gift med væpneren Amund Torsteinsson (Boltætta) fra Samsal i Ringsaker på Hedmarken. Han var med blant Norges rikes menn som hyllet den seinere Kristian 2. som norsk tronfølger i København i 1489. NgL 2. R. 3. bind, nr. 48; Svenska medeltidsregester nr. 512; Sollied 1942: 74-77; Sjögren 1950: 28–32; ÄSF I: 211–214 og 331 2.sp. og II: 91–92; Raneke 2001: 124; Sandberg 2000 (inneholder en del feil).

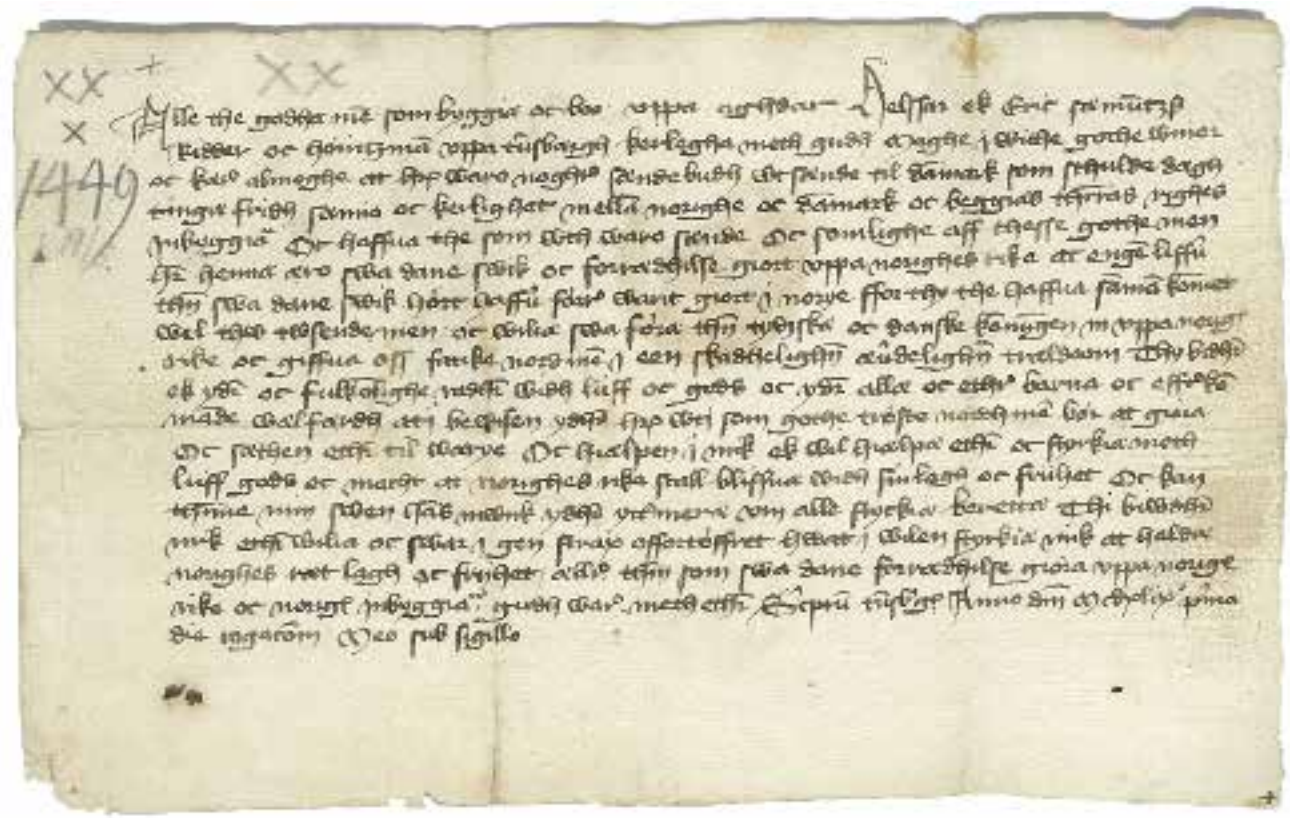

Figur 1. Erik Sæmundssons brev til allmuen på Agder fra 19. mai 1449. Brevet er skrevet på papir og ligger i dag i det norske riksarkivet i Oslo (NRA dipl.papir 1449 mai 19).

seinmiddelalderens nordiske aristokrati skal ifølge en sterk historikertradisjon, ha vært ei viktig drivkraft for at aristokratiet i alle landene ønsket en union mellom de nordiske rikene. Av samme grunn skal nordiske aristokrater i perioden også ha manglet en *nasjonal* bevissthet i sin politiske atferd. Politikken skal i stedet ha vært preget av en "adelsskandinavisme".[7] Ikke minst skal dette ha vært tilfelle for aristokrater fra grenselandskap, som for eksempel Båhuslen. For Erik Sæmundssons del har historikere ment at hans norsk-svenske forbindelser lå bak Eriks iherdige kamp for å få Karl Knutsson som norsk konge. Også for enkelte andre aktører i tronstriden kan en skimte en sammenheng mellom deres økonomiske og personlige forbindelser og hvilken tronkandidat de støttet. Historikerne har likevel – typisk nok – *ikke* funnet et fast og entydig mønster mellom private interesser og partivalg for flertallet av de involverte stormennene. Flere av de norske stormennene som støttet Kristians kandidatur hadde tilknytning til Sverige, og flere av dem var også knyttet til Båhuslen.[8] Gjennomgående ser verken opphav, slektskap, økonomi eller geografi ut til entydig å kunne forklare nordiske stormenns politiske valg i seinmiddelalderen.[9]

I det omtalte brevet fra mai 1449, bad og rådet Erik Sæmundsson befolkningen på Agder, som han beskrev som "gode venner og kjære allmue",[10] til med liv og gods og [av hensyn til] sin egen og sine barns og etterkommeres velferd om å vise seg som gode og pålitelige nordmenn ved å sette seg til motverge og å hjelpe Erik som til [gjengjeld] ville hjelpe og styrke dem med

7 Jf. Enemark 1979: 12 og Albrectsen 1997: 15.

8 Det gjelder Sigurd Jonsson, Kolbjørn Gerst, Mattis Jakobsson (Jepsson) og Engelbrekt Staffansson; jf. Opsahl 2004, samme 2002b og Larsen 1970: 19–20, 32–33 og 81–82. I hvert fall Kolbjørn Gerst hadde tilknytning til Båhuslen, muligens også Engelbrekt Staffansson. Det samme gjaldt tilhengere av Karl, som etter hvert gikk over til i det minste å akseptere Kristian som norsk konge, som Erik Bjørnsson og trolig brødrene Olav og Peter Nilssønner; jf. Nordström 1968/69, Beerståhl 1996/97, Larsen 1970: 50–52 og Opsahl 2003a.

9 En tung tradisjon har hevdet at Erik Sæmundsson ble drept under konflikten og at Hartvig Krummedike, som kjempet iherdig for at Kristians kandidatur, skal ha vært ansvarlig for drapet. Belegget for dette er imidlertid svært tynt, bl.a. var Erik Sæmundsson fremdeles i live i 1451, da han oppholdt seg i Sverige. DN XXI nr. 468. Takk til Geirr I. Leistad for å ha gjort meg oppmerksom på dette. At Erik Sæmundsson var i Lödöse i mars 1451, forhindrer sjølsagt ikke at han kan ha blitt drept seinere under de påfølgende konfliktene mellom Karl Knutsson og Kristian 1. På den andre sida er kilden til at Erik Sæmundsson skulle ha blitt drept på initiativ av Hartvig Krummedike, et brev Gustav 1. (Vasa) sendte til Fredrik 2. så seint som i 1559; Gustav 1.s registratur: *Konung Gustaf den förstes registratur XXIX*, Stockholm 1916:349–352.

10 "gothe winer oc kære almoghe"

liv, gods og makt [for at] Norges rike skulle bli ved sin lov og frihet.[11] Den aktuelle trusselen mot landets frihet og lover, og innbyggernes velferd, kom, ifølge Erik Sæmundsson, fra *forrædere* mot Norges rike. Disse var sendebud som var sendt til Danmark for å forhandle om fred, enighet og vennskap ("kerlighet") mellom Norge og Danmark og begge rikenes innbyggere, og dessuten noen av "de gode mennene" hjemme i Norge. De ville nemlig føre den tyske og danske kongen – d. v. s. Kristian 1. som kom fra det tyske hertugdømmet Oldenburg – inn på Norges trone, og sendebudene hadde kommet tilbake med 2 000 mann. Et slikt svik og forræderi mot Norges rike hadde ingen nålevende hørt om tidligere i Norge, utbasunerte Erik i brevet, og, fortsatte han, dersom disse mennene lyktes med sitt forsett, ville det gi "oss fattige nordmenn" en skadelig og evigvarende trelldom. Brevet ble åpenbart sendt med sveinen Hans Munk, som ifølge Erik, kunne utdype alle sakens sider overfor egdene (befolkningen på Agder). Erik Sæmundsson bad samtidig egdene straks og uten opphold, å svare ham hva de ville støtte Erik med i forsvaret av Norges rett, lov og frihet og overfor dem som hadde gjort et slikt forræderi mot Norges rike og Norges innbyggere. Som vi ser av brevet, førte Erik en norsk agitasjon overfor innbyggerne i en landsdel i Norge, bygd på en *felles norsk identitet* mellom ham og mottakerne av brevet.

Av brevets ordlyd går det fram at Erik Sæmundsson så for seg at sveinen Hans Munk skulle lese opp brevet eller i det minste være til stede når det ble gjort, på lokale tingsteder på Agder eller andre møteplasser, og at brevets ordlyd ville gi grunnlag for spørsmål og kommentarer fra lokalbefolkningens side til Hans.[12] Sjøl om brevet er inntrengende i tonen, bærer det ikke preg av å være et ensidig pålegg fra en øvrighetsperson til en underlagt befolkning. Tvert i mot åpnet Eriks brev for en dialog og diskusjon om hva som måtte gjøres i en politisk situasjon som Erik Sæmundsson påstod var svært alvorlig både for Norge og alle nordmenn, ja, for alle *framtidige* nordmenn også. At en slik politisk dialog mellom øvrighetspersoner og befolkning var en realitet i 1400-tallets Norge, vitner flere av de andre bevarte brevene fra striden om.[13] Faren for at allmuen kunne

Figur 2. Tegning av Erik Sæmundssons våpensegl fra 1445. Tegningen er gjort etter Eriks segl slik det henger under kong Kristoffers stadfesting av hanseatenes privilegier i Norge, 25. september 1445 (DN VII nr. 427 og NgL 2.R. 1. Bind nr. 136). Tegningen oppbevares i det norske riksarkivet i Oslo.

lide overlast under tronstriden, var åpenbart tilstede. I midten av desember 1449 hadde Erik Sæmundsson, nå riksforstander i det sønnafjelske Norge på vegne av kong Karl som var blitt kronet til norsk konge i Trondheim 20. november, forflyttet seg til herresetet Sørum, rett nord for Oslo. Herfra utstedte han et brev til innbyggerne i landskapene Hedmark, Romerike, Toten, Hadeland og Ringerike, dvs. store deler av dagens indre Østlandet. Også denne gangen kalte Erik mottakerne for "kjære venner og allmue", men han hilste nå ikke bare "med Gud", slik han hadde gjort fra Tunsberghus i mai, men også med den norske rikshelgenen St.Olav.[14] Hilsingsformularet med både Gud og St. Olav, noen ganger med Jomfru Maria i mellom, var gjennomgående brukt i de bevarte aktstykkene fra begge sider i

11 "Thy bidher ek yder oc fulkomlighe radher widh liiff oc gods oc yder allæ oc ether barna oc effterkommande wælfærdh atj bewisen ydher her wtj som gothe trøste Nordhmen bør at giora oc sæthen ether til wærye oc hiælpen j mik ek wil hiælpæ ether oc styrkiæ meth liif gods oc macht at Norighes rike scall bliffuæe widh sin lag hoc friihet."

12 Om tingsteder på Agder, se Seip 1934: 83–88.

13 Innbyggerne i den store bygda Voss på Vestlandet, rundt 10 mil øst for Bergen, sendte en væpner, Magnus Hogenskild, til Karl Knutsson med et brev i september 1449. I brevet fortalte vossingene at de hadde blitt tilskrevet av "noen riksrådsmedlemmer" om at de skulle ta Kristian til konge. Dette ville ikke vossingene, skrev de, fordi riksrådene i Norge og Sverige hadde inngått allianse, landene hadde i tillegg vært forbundet i uminnelige tider, en allianse som vossingene ikke ville ødelegge, og de ville dessuten nødig ligge under Danmarks krone og rike. Vossingene bad derfor Karl om hjelp slik at de ikke mot sin vilje, måtte hylle Kristian. De hadde bedt Magnus Hogenskild, skrev vossingene, om å være deres sendebud til Karl, der Magnus muntlig kunne legge fram hvordan sakene deres lå an på alle måter, som de sjøl ikke torde å fortelle Karl, enda de gjerne ville. Vossingene bad også om at Karl sendte dem en fullverdig høvedsmann som de kunne stole fullt og helt på, dersom Karl ikke ville at vossingene skulle bli ødelagt av uvennene hans (i Norge). NgL 2. R. 2. Bind nr. 5, Tillæg 3.

14 "heilsar ider…kærlige med gud oc sancte Olaf konungh" NgL 2. R. 2. Bind nr. 5, Tillæg 9.

striden.[15] Erik Sæmundsson fortalte i brevet om kong Karls hylling og kroning i Trondheim "slik St.Olavs lov og vår hellige lovbok foreskriver om kongehylling ("koning kostningh")", men at kongen hadde reist til Sverige for jula for ikke å ligge sine norske undersåtter for mye til byrde. Kongen var imidlertid ventet til Oslo sist i jula, kunne Erik fortelle. Skulle noen av kong Karls uvenner i Norge i mellomtida ønske å skade befolkningen i de nevnte landskapene, bad Erik dem om å stå sammen. Han gav også beskjed om at han hadde befalt velbåren mann, Magnus Larsson (Hogenskild?) og noen av hans daglige tjenestemenn, om sammen med *landsmenn* ("landmennana") og med hjelp av befolkningen sjøl i de nevnte landskapene, å beskytte og hjelpe dem.[16] Sjøl ville Erik Sæmundsson med sine medhjelpere, være i Borgarsysla (d.v.s. dagens Østfold, det norske grenselandskapet til Bohuslän) skrev han videre. Han lovte imidlertid straks ("wfortøfrad") å komme befolkningen til unnsetning dersom noen presset seg på dem, og å våge liv og gods med dem.

Vi kan være temmelig sikker på at Erik Sæmundsson sendte sveiner med likelydende brev som både det første fra Tunsberghus og det andre fra Sørum, til andre regioner som lå innenfor rimelig geografisk rekkevidde fra oppholdsstedet hans, under hele konflikten.[17] Det samme må vi gå ut fra at også andre aktører under striden gjorde.[18] I vår sammenheng er det viktig å merke seg at en norsk ridder som Erik Sæmundsson i sin politiske agitasjon *ikke* nøyde seg med å henvende seg til standsfeller eller til sine klienter, men vendte seg til *hele* befolkningen uansett stand. Samtidig var det representanter for den lokale eller regionale eliten, som sokneprester, men særlig lagrettemenn, som stod som utstedere av de bevarte allmuebrevene fra striden.[19] Lagrettemennene var de sentrale personene i seinmiddelalderens bygdeliv i Norge. Betegnelsen "lagrettemann" ble opprinnelig bare brukt om domsmennene på lagtinget. Etter 1350 begynte "lagrettemenn" åpenbart å betegne menn som fylte verv som lokale tjeneste- og tillitsmenn og ikke bare som regionale lagtingsrepresentanter. Det ble en sosial prestisjetittel knyttet til bygdesamfunnets ledende menn. Gjennombruddet for dette skjedde øyensynlig i første halvdel av 1400-tallet. Lagrettemennene i denne perioden kom fra et sosialt sjikt som kan kalles det ubetitlete aristokratiet, eller et norsk "gentry". Det var altså menn uten ridder- eller væpnerrang, men som hadde som oftest våpensegl, ble ofte kalt "gode menn" og var gjennomgående i tjeneste hos menn fra høyere sjikt innenfor aristokratiet. De gikk inn i det som har vært kalt for "klientadelen" og utgjorde et viktig bindeledd mellom det riksbærende aristokratiet og den øvrige befolkningen, både sosialt, politisk-administrativt, økonomisk og geografisk.[20]

Utstederne av brevene fra allmuen uttrykte alltid at de opptrådte på vegne av *hele* allmuen. Og det lå utvilsomt reelle diskusjoner og forhandlinger bak utsagnene i de bevarte brevene, slik vi har sett Erik Sæmundsson forutsatte i brevet til Agder. Norske lokalsamfunn, som andre lokalsamfunn i datidas Europa, hadde dessuten en forbløffende evne, ut fra utbredte moderne oppfatninger om hvor isolerte lokalsamfunn var i middelalderen, til å kommunisere og bli enige over geografiske distanser.[21] Det overordnete spørsmålet for oss er imidlertid om Erik Sæmundsson og befolkningen han henvendte seg til, kan sies *til sammen* å ha utgjort en norsk nasjon, et norsk nasjonalt fellesskap, med en norsk nasjonal identitet?

Nasjonal identitet et moderne eller et historisk fenomen?

Her er det ikke plass til å gå inn på den omfattende vitenskapelige diskusjonen om eksistensen av og alderen på nasjonal identitet, for ikke å si nasjonalisme, gjennom historien. Litteraturen om emnet er enorm, men grovt sagt kan to hovedposisjoner skisseres.[22] Den ene, og den som fortsatt dominerer, i hvert fall i offentligheten, er den "modernistiske skolen" som hevder at nasjonal identitet og nasjonalisme er moderne

15 Vossingene la også inn St. Erik i det omtalte brevet ovenfor. NgL 2. R. 2. Bind nr. 3 og nr. 5, Tillæg nr. 2–7 og 9.

16 Takk til Endre Mørck, Universitetet i Tromsø, og Halvor Kjellberg, Gunnar I. Pettersen, Jo Rune Ugulen og Tor Ulset, alle Riksarkivet, for verdifulle kommentarer rundt tolkningen av ordet "landmennana" i denne sammenhengen.

17 Nøyaktig hvilket forvaltningsområde Erik Sæmundsson hadde under seg som høvedsmann på Tunsberghus i 1449, er uklart; jf. Munch 1849, s. 168–173; Styffe 1911, s. 455–456 og Steinnes 1933, 57. Norge mangler en moderne, systematisk oversikt over forvaltningen i seinmiddelalderen, slik Sverige har gjennom arbeidene til Birgitta Fritz og Dag Retsö; Fritz 1972–73 og Retsö 2009.

18 Jf. Opsahl 2008.

19 I det omtalte brevet fra Voss til Karl Knutsson var det soknepresten som stod først, Sone Eiriksson. Han var soknepresten på Voss, som var et godt kall, i ei årrekke, og ble seinere også korsbror ved Kristkirken i Bergen. Jf. f.eks. DN IX nr. 322. Det var trolig Sone som hadde skrevet brevet. De øvrige titulerte seg lagrettemenn på Voss.

20 Jf. Opsahl 2008: 169–170 og Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo 2007:368, jf. 205.

21 Jf. f.eks. NgL 2. R. 1. Bind nr. 90, s. 176; se også Imsen 2002: 48–49 og Opsahl 2008:173.

22 For en forskningsoversikt over emnet, se Lawrence 2005.

fenomener som først utviklet seg og fikk gjennomslag etter den franske revolusjon.[23] Dette hevdes ikke bare av historikere som arbeider med moderne tid. En retning innenfor middelalderforskningen, som kalles "den (retts)antropologiske vending", avviser at det eksisterte noe mer enn i beste fall svært rudimentære elementer av en nasjonal identitet i de breiere lagene av befolkningen i Europa i perioden.[24] Uten å gå i detalj om dette, kan nevnes at én viktig grunn til denne avvisningen er retningens insistering på fortidas "annerledeshet" sammenliknet med nåtidas samfunn.[25] Det har imidlertid de seinere åra kommet et økende antall arbeid fra først og fremst historikere som arbeider med eldre tid, som har vært kritisk til dette "modernistiske paradigmet". Den britiske historikeren Paul Lawrence summerer opp gjennomgangen av forskningsfeltet med at "modernismens borgtårn, så lenge beleiret i 1980- og -90-åra, fortsetter å være hardt presset".[26]

Verken jeg eller mange andre historikere som arbeider med eldre tids samfunn, avviser at det er mulig å lage en definisjon på "nasjonal identitet" som gjør det utelukkende til et moderne fenomen, men finner ikke det vitenskapelig mest fruktbart. En slik definisjon sier ingenting om alternative eldre oppfatninger av nasjonale eller andre typer kollektive identiteter.[27] Det handler om å *historisere* begrep og fenomen, det vil si å undersøke egenart og likheter for dem i ulike historiske perioder. Når det gjelder spørsmålet om nasjonal identitet og nasjonalisme, ser det dessuten ut til å være svært vanskelig å tidfeste nøyaktig når disse fenomene oppstod.[28]

Blant de mest markante talsmennene for at nasjonal identitet og nasjonalisme er eldre enn hva det modernistiske paradigmet forfekter, er den nylig avdøde britiske teologen og religionshistorikeren Adrian Hastings og den amerikanske historikeren Aviel Roshwald. Sistnevnte hevder at nasjonalitet, nasjonal bevissthet og dens uttrykk gjennom nasjonalisme, har opptrådt i ulike former, blant ulike samfunn, gjennom mesteparten av menneskehetens *skriftbaserte* sivilisasjon. Om de fleste av de moderne nasjonale identitetene enten tok form relativt nylig eller er markant forskjellig på vesentlige punkt fra deres førmoderne forløpere, er det, fortsetter Roshwald, en logisk feilslutning å slutte fra dette at nasjonale identiteter ikke kan ha eksistert i en eller annen form, på et eller annet tidspunkt forut for moderne tid. Å insistere på at nasjonalisme er eksklusivt bundet opp til modernitet, er å falle inn i et mønster av sirkelslutninger og tautologiske argumenter som er analytisk sjølbegrensende, hvis ikke undergravende, skriver Roshwald. I stedet for å avvise hardnakket at det fans nasjonalisme og nasjonale identiteter i førmoderne tid, finner Roshwald det er mer åpent og produktivt å trekke sammenlikninger mellom førmoderne og moderne nasjonalisme for å finne ulikheter og likheter. [29] Adrian Hastings på si side, erklærer åpent at han ønsker å dekonstruere Eric Hobsbawms sentrale tese om nasjonalismens "modernitet" og i stedet lansere sin egen, som i korthet går ut på at nasjonalisme og nasjoner kan spores i det minste tilbake til middelalderens Europa.[30]

Den svenske historikeren Lars Hermanson hevder derimot at det blant middelalderens breie folkegrupper ikke eksisterte en oppfatning om et samfunn som omfattet et visst avgrenset territorium med en nasjon og folk styrt av en politisk autoritet. Begrepet "patria", "fedrelandet", som en finner brukt i kildene, kan ikke ha hatt noen dypere betydning for det store flertallet av befolkningen, påstår han. Det var først og fremst en konstruert term, kjent for ei lita gruppe skriftlærde. Middelalderens mennesker, fortsetter Hermanson, tilhørte en gruppekultur der en identifiserte seg med ulike fellesskap avhengig av konteksten. Det kunne være familien, husholdet, slekta, bygda, ulike brorskap eller alliansesystem. I territoriell sammenheng var det trolig først og fremst snakk om at mennesker hadde en lokal, eventuelt til en viss grad en regional identitet, konkluderer han.[31]

Jeg er ikke uenig i Hermansons vektlegging av de *ulike* identitetene og nødvendigheten av å studere de ulike sammenhengene de ble aktivisert i (jf. ovenfor). Jeg erkjenner sjølsagt også at fortida er "annerledes" sammenliknet med vår egen tid, om enn trolig ikke like grunnleggende annerledes som flere av tilhengerne av den antropologiske vending innenfor middelalderforskningen hevder. Jeg er imidlertid enig med den britiske historikeren Mark Greengrass som har kritisert tendensen til å tolke "politisk identitet" i for snever betydning i historiske analyser, som om tilegnelse av én identitet automatisk betydde oppgivelsen av en annen. I virkeligheten kunne en "politisk identitet", forstått

23 Sjøl hørte jeg seinest et slikt syn uttalt klart og tydelig av Brian Smith fra *Shetland Archives and Museums*, på Island i august 2011.

24 Se for eksempel Hermanson 2009: 188–189.

25 Jf. Helle 2009 og Orning 2010.

26 "the citadel of modernism, so long besieged during the 1980s and 1990s, continues to be hard pressed"; Lawrence 2005: 222.

27 Jf. Nordin 1998, s. 197 og Opsahl 2009.

28 Jf. også Roshwald 2006.

29 S.st. 10–12.

30 Hastings 1997, jf. Hobsbawm 1990.

31 Hermanson 2009: 188–189.

som identitet i et samfunn som omfattet et visst avgrenset territorium med en nasjon og folk styrt av en politisk autoritet (jf. Hermansons beskrivelse ovenfor), ofte bli bevart og til tider også vokse på et mangfold av identiteter, noen lokale og regionale, andre breiere og nasjonale. Hver identitet kunne styrke de andre ved å stå i motsetning til dem, men også gjennom å utfylle dem.[32] I tråd med Greengrass' perspektiv vil jeg derfor argumentere for at det blant alle de ulike identitetene i middelalderens samfunn *også* eksisterte hva vi meningsfylt kan karakterisere som en nasjonal identitet.[33] Jeg vil hevde at det fans en norsk nasjonal identitet som kunne aktiviseres og være handlingsmotiverende i gitte situasjoner i 1400-tallets Norge, inkludert grenselandskapet Båhuslen.[34]

Nasjoner i middelalderen

Den allerede nevnte Aviel Roshwald vil bruke termen "nasjon" om et hvert samfunn som omfatter flere personer enn bare dem som kjenner hverandre, og som hevder en eller annen form for kollektiv, territoriell knyttet suverenitet *i navnet av en distinkt identitet* eller enhver befolkning i kraft av å være et samfunn, som slike krav blir framført på vegne av.[35] Roshwald knytter seg dessuten til Adrian Hastings syn om at det er *skriftkulturen*, ikke trykkekunsten (slik Benedict Anderson hevder), som er den grunnleggende forutsetningen og grunnlaget for dannelsen av nasjonale fellesskap.[36] Bibelen står sentralt i å forme europeiske begreper om nasjonalitet i middelalderen.[37] Slektskap eller felles opphav, språk og territorium er de sammenbindende elementene for den grunnleggende og universelle rubrikken "kollektiv identitet" – av folkeslag og nasjonalitet. I Bibelens formulering danner en myte om felles opphav, en utviklet og avgrenset bevissthet om territorialitet, et begrep om politisk legitimitet nært knyttet til prinsippet om likhet for loven for alle medlemmene av fellesskapet, inkludert kongen, og et overbyggende rammeverk av kontrakt eller pakt, felles definerte og støttende elementer i en institusjonell og ideologisk samling som bærer alle trekkene til en politisert, nasjonal-territoriell identitet – det vil si nasjonalisme.[38]

En forutsetning for at et nasjonalt fellesskap skal dannes og overleve, er, ifølge Roshwald, tilgjengeligheten av upersonlige mekanismer for å spre vidt – *både utover i det eksisterende samfunnet og mellom generasjoner av dets innbyggere* – standardiserte myter, tradisjoner, minner, verdier og lover. Hovedkanalen for slik kommunikasjon behøver ikke å være direkte tilgjengelig for hvert medlem av fellesskapet. Det er tilstrekkelig at det fins en geografisk spredt elite som er direkte knyttet til informasjonsflyten. Personlig kontakt og muntlig kommunikasjon mellom lokale ledere og vanlig folk kan være tilstrekkelig som en siste mulig formidlingskanal på lokalt nivå. *Det er nettverket av kulturelle, sosiale og politiske eliter som er en nødvendig forutsetning for et nasjonalt prosjekt.* På den andre sida, dess mer vidt tilgjengelig det upersonlige mediet for kommunikasjon er, dess mer sannsynlig er det at nasjonal bevissthet vil bli den dominerende og den avgjørende kilden for sosial og politisk samhold. Roshwald presiserer videre at sjøl om lese- og skrivekunsten forble avgrenset til en mindre del av den samlete befolkningen, hadde den veksten i lese- og skrivekyndighet som tross alt skjedde i de sosiale elitene, ringvirkninger gjennom muntlig spredning av skriftlig informasjon til breiere lag av befolkningen.[39]

Roshwalds primære mål er å undergrave modernistenes påstand om at nasjonal identitet og nasjonalisme utelukkende er moderne fenomen. Også Adrian Hastings vil frigjøre "nasjonalisme" fra modernitet og er dessuten ikke overbevist om den store forskjellen mellom det førmoderne og det moderne. Å forstå nasjoner og nasjonalisme bedre kan bare oppnås hvis en frikopler dem fra moderniseringen av samfunn, hevder han.[40] En "nasjon" er, iflg. Hastings, dannet fra én eller flere etnisiteter, og vanligvis identifisert gjennom en egen litteratur.[41] Den har eller krever retten til politisk

32 Greengrass 1991: 20; jf. Stringer 1994: 38.

33 Jf. Opsahl 2002a, 2007 og Moseng et al. 2007: 268–274.

34 Det skal riktignok sies at Hermanson behandler perioden 1000–1200, mens jeg i hovedsak har tatt for meg seinmiddelalderen, og da først og fremst 1400-tallet. Samtidig avgrenser Hermanson ikke konklusjonene sine til den oppgitte perioden, men skriver generelt "middelalderen"i utsagnene sine. Og sjøl om jeg legger vekt på at utviklingen av en nasjonal identitet er en prosess som utvikler seg over tid, mener jeg å se uttrykk for en norsk nasjonal identitet i hvert fall tilbake til 1200-tallet. jf. Opsahl 2009. Grenseregioner kan i utgangspunktet ha visse særtrekk i spørsmål om identiteter og interesser sammenliknet med andre deler av et land; se for eksempel Stringer 1994 om den engelsk-skotske grenseregionen i middelalderen; jf. òg Bartlett & Mackay 1989.

35 "I will use the term 'nation' to refer to any community larger than one of mutual acquaintance that claims some form of collective, bounded, territorial sovereignty *in the name of its distinctive identity*, or any population in its capacity as a society on whose behalf such claims are asserted"; Roshwald 2006: 3 og 30.

36 Jf. Anderson 1983.

37 Roshwald 2006: 10–11; jf. Hastings 1997.

38 Roshwald 2006: 15–16.

39 S.st. 13-14.

40 Hastings 1997: 2–4, 9 og 12.

41 En "etnisitet" er, ifølge Hastings, ei gruppe mennesker som deler en kulturell identitet og talespråk. Motsvaret til modernistene er ikke å hevde at alle nåværende nasjoner har eksistert som kimer til nasjoner i mange

identitet og autonomi som et folk, sammen med kontrollen over et spesifikt territorium, og kan sammenliknes med Bibelens Israel og andre sjølstendige identiteter i en verden oppfattet som bestående av nasjonalstater.[42]

Hastings anser spredningen av en morsmåls- eller folkemålsbasert skriftkultur som en avgjørende faktor for at et fellesskap eller ei etnisk gruppe skal utvikle seg til en nasjon. Bruken av utelukkende muntlig kommunikasjon er til hinder for at en klar sosial identitet utover det lokale, lar seg etablere. Straks et språk blir et skriftspråk, utvikles en grad av språklig uniformitet over betydelig lengre distanser både i tid og rom enn hva som er mulig i et reint muntlig samfunn. Kort og forenklet sagt: muntlig språkkommunikasjon er knyttet til etnisitet, utbredte morsmålsbaserte skriftspråk til nasjoner. For Hastings står spredningen og bruken av Bibelen og teologiske tekster i middelalderens Europa helt sentralt for utviklingen av nasjoner. Han trekker fram at det i Vulgata, den samlete latinske bibeloversettelsen, ikke er noen klar forskjell mellom "gens" ("folk") og "natio" ("nasjon"), og begge brukes til å beskrive en verden bestående av navngitte folkeslag avgrenset gjennom språk, lover, vaner, rettslige normer og sedvaner. Bibelen presenterte Israel som en utviklet modell for hva en "nasjon" var – et fellesskap av folk, språk, religion, territorium og styresett.[43]

Skulle Bibelen ha gjennomslag og betydning for utviklingen av et nasjonalt fellesskap, måtte den imidlertid foreligge og delvis brukes på folkespråket, ikke på latin. Sjøl om antallet Bibler på folkespråket var få og i hendene på en relativt fåtallig geistlighet, kunne bibeltekstenes og prekenenes "nasjonaliseringseffekt" være betydelig dersom deler av liturgien skjedde på folkespråket. Samtidig var det ikke en entydig sammenheng mellom antall bøker, andel av befolkningen som kunne lese og skrive og effekten av skriftbruken. Tvert i mot kunne et begrenset antall med bøker og et avgrenset antall som kunne lese og skrive, forsterke autoriteten og den sosiale gjennomslagskrafta til skriftbruken. Det avgjørende i denne sammenhengen var formidling av den skrevne tekstens autoritet over spesielt privilegerte former av muntlig kommunikasjon.[44] Samtidig avviser Hastings at det skal være et nødvendig krav for at et fellesskap var en nasjon at alle i et samfunn ønsket eller var bevisst eksistensen av nasjonen. Derimot må en forutsette at en god del mennesker under riksstyringsnivå eller små makteliter skulle tro på og være seg bevisst eksistensen av nasjonen. En nasjon eksisterer når ei rekke av dens representanter oppfatter at den eksisterer – geistlige, bønder, rettslærde (jurister), kjøpmenn, forfattere, så vel som medlemmer av hoff og rådskretser. Dess mer folk fra ulike samfunnsgrupper, klasser/sjikt, og yrker, deler en slik bevissthet, dess mer eksisterer nasjonen.[45]

En norsk nasjonal identitet i middelalderen

Etter denne gjennomgangen, og særlig med synspunktene til Hastings og Roshwald i bakhodet, kan vi nå vende tilbake til Erik Sæmundssons brev fra 1449 og kampen om den norske tronen. Det er for det første klart at Erik henvendte seg til befolkningen på Agder, Romerike, Hedmarken, Toten, Hadeland og Ringerike først og fremst som en *nordmann* til *andre nordmenn*, ikke som en båhuslening til egder, romerikinger, hedmarkinger, totninger, hadelendinger og ringerikinger, og heller ikke først og fremst som en øvrighetsperson til en underlagt og passiv befolkning. I Eriks brev er de alle nordmenn og landsmenn, uavhengig av stand og sosial og politisk posisjon, med felles interesser. Og som nordmenn plikter de å handle sammen til fordel for egne og alle nordmenns interesser, også kommende generasjoner av nordmenn. Det nasjonale fellesskapet gjelder altså både i tid og rom, og det eksisterer uavhengig av den som sitter på den norske tronen. I sitt andre brev, fra desember 1449, understreket Erik Sæmundsson det norske politiske fellesskapet ved å hilse med St.Olav, det fremste og kanskje mest samlende rikssymbolet for Norges rike og dets innbyggere. I samme brev henviste Erik også til St.Olavs lov, som på dette tidspunktet var blitt det vanlige navnet på den norske landsloven, og "*vår* hellige lovbok", dvs. den loven som *gjaldt for alle nordmenn uansett stand*. Samlet sett argumenterte Erik Sæmundsson i brevene sine ut fra at han og mottakerne s*om nordmenn hadde ei felles fortid, samtid og framtid; politisk, sosialt og økonomisk.*

Erik Sæmundssons vektlegging av et *norsk kollektivt fellesskap* kom dessuten til uttrykk ved at han hilste

hundre år, men å utvikle finmaskete analyser for å forklare hvorfor noen etnisiteter blir nasjoner og andre ikke; Hastings 1997: 11–12.

42 S.st. 2–4 og 12.

43 S.st. 14–21.

44 S.st. 23.

45 Men Hastings finner det helt urimelig å etablere normer for nasjonens eksistens som bare passer til et moderne massemediasamfunn i det 21. århundre. Hastings 1997: 26. Aviel Roshwald formulerer et liknende syn på følgende måte: "It is certainly *conceivable* that nationalism is in fact an exclusively modern phenomenon, but this should not be an *unquestioned assumption*; it is an assertion that demands proof and that has not, in fact, been convincingly demonstrated." Roshwald 2006: 10.

allmuen som "gode *venner*".[46] Dette "vennskapet" var sjølsagt ikke et personlig vennskap mellom individer, men et "kollektivt vennskap". Som Lars Hermanson framhever, er en slik kollektiv vennskapstanke i middelalderen knyttet til den kristne brorskapstanken.[47] Men denne vennskaps- og brorskapstanken ble også overført til den verdslige sfæren i middelalderen. Inspirert av Hermanson vil jeg derfor hevde at det "vennskapet" Erik Sæmundsson henspilte på i 1449, var et norsk kollektivt fellesskap av "brødre" med felles overordnete interesser og plikter som nordmenn.[48] Og dette fellesskapet av nordmenn var igjen ett fellesskap i en verden som ifølge Bibelen bestod av mange slike fellesskap i form av nasjoner eller folk. Erik Sæmundsson oppfordret allmuen i de norske landskapene til å handle og å støtte ham, som *venner, landsmenn og nordmenn*. De vennskapsbåndene som Erik Sæmundsson henviste til, var bånd som makt kunne skapes, utøves, opprettholdes og gjenskapes igjennom, ikke minst ved å utnytte horisontale og vertikale personlige bånd. Gjennom slike meningsbærende bånd mellom øvrighetspersoner og befolkning skjedde det et utbytte av ulike forestillinger mellom partene, en form for interaksjonsprosess. I vårt konkrete tilfelle gjaldt det oppfatningen om et norsk fellesskap og en norsk identitet, et norsk "vennskap" eller "brorskap".[49]

At aristokraten og ridderen Erik Sæmundsson uttrykte en norsk nasjonal identitet i brev, gir oss imidlertid ikke grunnlag uten videre til å slutte at mottakerne av brevet hadde en tilsvarende identitet (se ovenfor). Derimot er det flere gode argumenter for at det faktisk var slik. Fortidas makthavere og øvrighetspersoner ville neppe bruke argumenter som de ikke trodde ville møte gjenklang hos mottakerne. Og et slikt halsløst politisk spill som Erik Sæmundsson befant seg i, innbød neppe til annet enn å ta i bruk de argumentene han tenkte ville slå best an i befolkningen.[50] Herskerideologier må alltid opptre i samspill med samfunnets eksisterende normer, forventninger og trosoppfatninger for at de i det hele tatt skal få noe gjennomslag.[51]

Som vi har sett, skjedde det dessuten en *tovegs* skriftlig og muntlig kommunikasjon mellom øvrighetspersoner og befolkning i Norge langs slike nasjonale tankerekker under striden.[52] Når det gjelder representativiteten til brevutstederne på allmuens vegne, er det ikke minst grunn til å legge vekt på nettverket av personlige forbindelser som bandt personer og lokalsamfunn sammen over geografiske avstander (se ovenfor). Etter mitt syn kan det derfor ikke herske tvil om at et tilstrekkelig representativt sjikt av den norske befolkningen uttrykte en norsk nasjonal identitet og bevissthet om et norsk nasjonal fellesskap i åra 1448–50, til at Norge ut fra Adrian Hastings og Aviel Roshwalds definisjoner kan karakteriseres som en 1400-talls nasjon.[53]

Det er heller ikke vanskelig å peke på faktorer som ut fra de samme historikernes arbeid, lå til grunn for at en norsk nasjonal identitet hadde kunnet utvikle seg i løpet av middelalderen. Et norsk politisk samfunn organisert i det norske kongedømmet, hadde blitt bygd opp gjennom høymiddelalderen. Parallelt med denne institusjonelle utviklingen ble også et norsk samfunnsfellesskap utbygd og forsterket. Norge skilte seg ut i Norden ved å utvikle en skriftkultur først og fremst bygd på eget språk og ikke latin, i høymiddelalderen. Skriftlig kommunikasjon mellom øvrighet og befolkning ble benyttet i økende grad, og den geografiske mobiliteten i befolkningen var gjennomgående større enn hva det ofte hevdes i dag. Viktige arenaer som rettsområdet og hærvesenet, leidangsorganisasjonen, bandt i økende grad riket og befolkningen sammen.[54] Store deler av de gammeltestamentlige bibeltekstene ble dessuten oversatt til norrønt i løpet av høymiddelalderen (kalt "Stjórn", som betyr "styring"), og en prekensamling på norrønt mål (gammel norsk homiliebok) er også bevart.[55] Sjøl om vi ikke vet om Stjórn

46 Noe for øvrig også Kristians tilhengere brukte i brevet fra det norske riksrådet til innbyggerne i Skienssysla fra 3. juli 1449, der rådet opplyste om at det hadde valgt Kristian til norsk konge og la ved håndfestningen hans. Det var imidlertid bare sju av de fjorten utstederne, som beseglet brevet. Alle disse støttet Kristian, mens de øvrige sju alle opprinnelig gikk inn for Karl Knutsson Bonde som norsk konge; NgL 2.R. 2. Bind nr. 3, Tillæg 4; jf. Taranger 1917: 60–65, Hamre 1968: 130–131 og Benedictow 1977: 24–30.

47 Alle troende kristne var brødre og burde samarbeide for å realisere Gudsstatens ideer. Hermanson 2009:13.

48 Jf. Hermanson 2009.

49 Både aristokraten Erik Sæmundsson og allmuen var en del av dette vennskapet, mens kongene på dette tidspunktet, interessant nok ikke ser ut til å bruke vennskapsterminologien til sine norske undersåtter. Sannsynligvis fordi de først og fremst hevdet sin rett som konge i kraft av et styrings- og fyrsteideal basert på Guds nåde, men kanskje også delvis fordi de ikke var innfødte norske, og dermed ikke hadde samme grunnlag for å være en del av det norske fellesskapet bestående av innfødte nordmenn? Jf. Hermanson 2009: 218 og 220; samt Opsahl 2007 og 2008.

50 Jf. Benedictow 1977: 32.

51 Jon Elster gjengitt av Lars Hermanson, Hermanson 2009: 23.

52 Sjøl om vi, typisk nok, knapt har bevart brev som er direkte koplet til hverandre, kan vi lese ut av de bevarte brevene at slike brevrekker har eksistert. Det fins dessuten flere interessante brev fra striden som jeg ikke har trukket fram her; jf. Opsahl 2008.

53 Jf. s.st. At norske grupper i tillegg uttrykte en bevissthet om nærheten, geografisk, men også politisk, og vel sosialt, mellom Norge og Sverige, forhindret ikke at de var seg bevisst at det var to ulike samfunn; Jf. for eksempel Norges gamle Love 2.R. 2. Bind. nr. 6.

54 Jf. Moseng m.fl. 2007 og Opsahl 2003c.

55 Stjórn del i og II, Gamal norsk homiliebok, Gammel norsk homiliebok; jf. Bagge 1998: s 101 og 133; samme 2001: 19, 25–26 og 90–105; jf. også Nilsson 2004: 108–110, om messen i svensk middelalder.

eller homilieboka ble brukt i seinmiddelalderen, kan vi trygt gå ut fra at prekenene ble holdt på norsk også i seinmiddelalderen. Prekenene fikk dessuten større utbredelse og betydning fra 1200-tallet av.[56] Med tanke på utviklingen og den økte bruken av St. Olav og olavslegenden i seinmiddelalderen, er det dessuten verdt å merke seg at Olavslegenden inngikk i homilieboka. Her stod sjølsagt Norge og folket i landet, sentralt, men også andre land, som for eksempel England og Irland, er med i fortellingen.[57]

Unionskongedømmet fra 1397 av medførte over tid en økt bevissthet og engasjement fra nordmennenes side, både fra aristokrater og den øvrige befolkningen, for å opprettholde det norske rikes suverenitet med dets lover, forvaltning, o. s. v.; alt det som Erik Sæmundsson oppsummerte i formuleringen "Norges rikes friheter og lover". Nordmennene handlet i denne sammenhengen ut fra konkrete materielle interesser, men også ut fra en subjektiv opplevelse av et norsk fellesskap. Denne subjektive opplevelsen er ikke lett å "måle", men kom like fullt til uttrykk gjennom ord og handlinger hos personer fra Båhuslen i sørøst til Hålogaland i nord, i hele seinmiddelalderen. Og sjøl om det norske skriftspråkets standardisering ble svekket etter at kongehuset med kanselliet flyttet ut av landet på slutten av 1300-tallet, ble ikke skriftspråket i Norge mindre folkelig og talemålsbasert av den grunn. Tvert i mot er ett av kjennetrekkene ved norsk skriftspråk i seinmiddelalderen fram til midten av 1400-tallet, at det får mer innslag av samtidig norsk talemål.[58] Først fra andre halvdel av 1400-tallet og særlig fra rundt år 1500, får skriftspråket et økende dansk preg, slik at nordmenn fra første halvdel av 1500-tallet stort sett skrev et danskpreget skriftspråk med visse norske innslag.[59]

Den norske nasjonale identiteten på 1400-tallet var imidlertid formet av si samtid og innebar ikke feiring av 17. mai eller å vifte med norske flagg.[60] Som presisert flere ganger, er utviklingen av en norsk identitet en prosess. Etter danskenes kupp mot Norge i 1537, som gjorde landet til et dansk lydrike, fikk den norske identiteten nye rammer. For Båhuslens del fikk den norske identiteten der en helt ny utfordring da landskapet kom under Sverige i 1658.

56 Bagge 1998: 133.

57 Gammelnorsk homiliebok: 141–158.

58 Jf. Mørck 2006: 38.

59 Denne fordanskingen av skriftspråket skyldtes først og fremst den normdannende funksjonen kongens kanselli i Danmark hadde, men hindret ikke at nordmenn fortsatte å uttrykke en norsk identitet og hevde norske interesser. Det er ett av mange eksempler på at språk ikke er en nødvendig betingelse for å utvikle og opprettholde en nasjonal identitet.

60 Derimot er det ikke et argument mot å kunne feire 17. mai i dagens Uddevalla, at byen fikk sine privilegier av den "danske" kong Hans, slik en kommunalt ansatt der argumenterte med for ei tid tilbake. For det var i kraft av å være *norsk* konge, hyllet og kronet, at Hans gav Oddevoll i sitt norske kongedømme, privilegier.

Kilder og litteratur

Albrectsen, Esben, 1997: *Danmark-Norge 1380–1814*, bind 1, *Fellesskabet bliver til 1380–1536*, Oslo.

Anderson, Benedict, 1983: *Imagined Communities*, London.

Bagge, Sverre, 1998: *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000–1300*, Oslo.

Bagge, Sverre, 2001: *Da boken kom til Norge*, *Norsk idéhistorie* bind 1, *100–1537*, Oslo.

Bartlett, Robert and Angus Mackay (eds.), 1989: *Medieval Frontier Societies*, Oxford.

Beerståhl, Nils-Fredrik, 1996/97: Riddaren Erik Björnsson på Röe i Bro och släktkretsen kring honom, *Vikarvet Årsbok Bohuslänska fornminnessällskapet* volum 38, s. 22–39.

Benedictow, Ole Jørgen, 1977: *Fra rike til provins*, *Cappelens norgeshistorie* bind 5, Oslo.

DN: *Diplomatarium Norvegicum* I-XXIII, Christiania/ Oslo 1849-2011.

Enemark, Poul, 1979: *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397–1521*, København.

Fritz, Birgitta, 1972–73: *Hus, land och län: Förvaltningen i Sverige 1250–1434*, Vol 1–2, Stockholm.

Gamal norsk homiliebok: *Gamal norsk homiliebok. Cod. AM. 619 4°*, utgjevi for Kjeldeskriftfondet ved Gustav Indrebø, Oslo 1931/1966.

Gammelnorsk homiliebok: *Gammelnorsk homiliebok*, oversatt av Astrid Salvesen, innledning og kommentarer ved Erik Gunnes, Oslo 1971.

Greengrass, Mark, 1990: Introduction: Conquest and Coalescence, i M. Greengrass (ed.) *Conquest and Coalescence: The Shaping of the State in Early Modern Europe*, London, s. 1–24.

Gustav 1.s registratur: *Konung Gustaf den förstes registratur* XXIX, Stockholm 1916.

Hamre, Lars, 1968: *Norsk historie frå om lag år 1400*, Oslo.

Hastings, Adrian, 1997: *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge.

Helle, Knut, 2009: Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning, *Historisk tidsskrift* bind 88, s. 571–610.

Hermanson, Lars, 2009: *Bärande band. Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca. 1000–1200*, Lund.

Hobsbawm, Eric, 1990: *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge.

Imsen, Steinar, 2002, *Noregs nedgang*, Oslo

Larsen, Jacob Thoralf, 1970: *Det norske riksråd 1434–50. Sammensetning og organisasjon*. (upublisert) Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, vårsemesteret 1970, Bergen. (Personalopplysningene i dette arbeidet bør brukes med forsiktighet og fungere helst som et utgangspunkt for egne studier).

Lawrence, Paul, 2005: *Nationalism. History and Theory*, Harlow.

Lönnroth, Erik, 1963: *Bohusläns historia*, Stockholm.

Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo, 2007: *Norsk historie I, ca. 750–1537*, 2. utgave, Oslo.

Munch, Peter Andreas, 1849: *Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen*, Moss.

Mørck, Endre, 2006: *Unormaliserte middelaldertekster. Tekstprøver, tekstkommentarer og bakgrunnsstoff*, Bergen.

Nilsson, Bertil, 2004: Kyrka och lärdom, *Signums svenska kulturhistoria*, *medeltiden*, Stockholm s. 86–171.

Nordin, Jonas, 1998: I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige-Finland under 1700-tallet och Anthony D. Smiths *ethnie*-begrepp", *Scandia*, band 64, häfte 2, s. 195–223.

Nordström, J.A. 1968/69: Röe herresäte i Bro socken Bohuslän, *Vikarvet Årsbok Bohuslänska fornminnessällskapet* volum 25, s. 3–11.

NgL 2.R.: *Norges gamle Love anden Række* I-IV, Christiania/Oslo 1912-1995.

Opsahl, Erik, 200a: "Norge […] thette rige som vort fedrene rige og land". Norsk identitet i Lydriketida (1537–1660)?, *Historisk tidsskrift* bind 81, s. 99–118.

Opsahl, Erik, 2002b: Kolbjørn (Arnaldsson) Gerst, *Norsk biografisk leksikon* bind 5, Oslo, s. 320–321.

Opsahl, Erik, 2003a: Olav Nilsson, *Norsk biografisk leksikon* bind 7, Oslo, s. 129–130.

Opsahl, Erik, 2003b: Orm Øysteinsson, *Norsk biografisk leksikon* bind 7, Oslo, s. 176.

Opsahl, Erik, 2003c: *Del 1. 900–1537*, i Erik Opsahl og Sølvi Sogner, *I kongenes tid. 900–1814*, Knut Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie* bind 1, Oslo, s. 21–223.

Opsahl, Erik, 2004: Sigurd Jonsson, *Norsk biografisk leksikon* bind 8, Oslo, s. 204–205.

Opsahl, Erik, 2007: *"…som ieg tusindfold indfødder war". Norsk innvandringshistorie ca. 900–1537*, dr.art-avhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.

Opsahl, Erik, 2008: Conflict and Alliance: the question of a national kingdom – political attitudes of Norwegian gentry and farmers in the Late Middle Ages, *Scandinavian Journal of History*, Vol. 33, No. 2, 2008, s. 161–182.

Opsahl, Erik, 2009: I hvilken grad oppstod norsk nasjonalfølelse og identitet i middelalderen?, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson, *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm, s. 35–52.

Orning, Hans Jacob, 2010: Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv. Svar til Knut Helle, *Historisk tidsskrift*, bind 89, s. 249–262.

Raneke, Jan, 2001, *Svenska medeltidsvapen I–III*, Nora.

Retsö, Dag, 2009: *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520*, Stockholm.

Roshwald, Aviel, 2006: *The Endurance of Nationalism*, Cambridge.

Sandberg, Per-Øivind, 2000, Erik Sæmundsson, *Norsk biografisk leksikon* bind 2, Oslo, s.497.

Seip, Jens Arup, 1934: *Lagmann og lagting i senmiddelalderen og det 16de århundre*, Oslo.

Sjögren, Paul, 1950, *Ätten Posse. Studier och undersökningar. Första delen intill år 1500*, Uppsala.

Sollied, Henning, 1942: Kildekritiske undersøkelser vedrørende nogen middelalderslekter, II Bolt, *Norsk slektshistorisk tidsskrift* bind VIII, Oslo, s. 58–85.

Steinnes, Asgaut, 1933: *Gamal skatteskipnad i Noreg*, II, Oslo.

Foto: Magnus Rolöf

Stjórn: *Stjórn* del I og II, utgitt ved Reidar Astås, Riksarkivetm *Norrøne tekster* nr. 8, Oslo 2009.

Stringer, Keith, 1994: Identities in Thirteenth-Century England: Frontier Society in the Far North, i Claus Bjørn, Alexander Grant & Keith Stringer, *Social and Political Identities in Western History*, København, s. 28–66.

Styffe, Carl Gustaf, 1911: *Skandinavien under unionstiden*, Stockholm.

Svenska medeltidsregester: *Svenska medeltidsregester 1434-1441*, utgivna av Sven Tunberg, Stockholm 1937.

Taranger, Absalon, 1917: *Norges historie, tredje binds anden del, tidsrummet 1443–1537*, Kristiania.

Tiselius, C.A., 1925: *Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårder*, Göteborg.

Tiselius, C.A., 1980 (1926): *Bohusläns merkligare gårder* I–II, Göteborg.

ÄSF I: *Äldre svenska frälseslä̈kter. Ättartavlor*, I, Stockholm 1957–1989.

ÄSF II: *Äldre svenska frälseslä̈kter. Ättartavlor*, II Häfte 1, Stockholm 2001.

Det vikingatida Kungahälla

En vit fläck i nordisk historia

Kristina Bengtsson

Fram till idag har forskningen kring Kungahälla varit knuten till det gamla stadsområdet 4 km väster om dagens Kungälv. Där låg staden Kungahälla/Kungelf fram till 1612 då den ytterligare en gång hade blivit bränd i grunden av svenska trupper. På det gamla stadsområdet ligger sedan 1620-talet Kastellegården som under slutet av 1600-talet var ett översteboställe.

Kungahälla är det ortnamn, inom det nuvarande Sverige, som mest frekvent omnämns i de norröna källorna redan i samband med händelser under vikingatid. Arkeologiska undersökningar har gjorts i det gamla stadsområdet vid flera tillfällen. I slutet av 1800-talet gjorde Wilhelm Berg en undersökning av Kastalkullen och fann resterna av det augustinerkloster som etablerades där under andra hälften av 1100-talet. Några spår efter vikingatid fann Berg inte på Kastalkullen. I början av 1950-talet gjorde man under ett par år undersökningar av det gamla stadsområdet. 1959 skulle Kungälv/Kungahälla fira sitt 1 000 årsjubileum och man ville bekräfta stadens vikingatida ursprung. Man fann ett omfattande ruinkomplex av det franciskanerklostret som anlades i början av 1200-talet, men inga vikingatida lämningar eller artefakter. 1 000-årsjubileet fick kritik för att man förlitat sig alltför mycket på de norröna källorna som skrivits ned flera hundra år efter vikingatid. Ur ett historiskt perspektiv blev därför 1 000-årsfirandet dämpat för några arkeologiska bevis för stadens vikingatida ursprung hade inte förelagts. På 1980-talet fann en amatörarkeolog, Mats Hugoson, ett flertal spännande fynd i muddermassor vid Kastellegården. Ett par av dem kunde eventuellt härledas till vikingatid eller tidig medeltid. Detta föranledde ytterligare undersökningar av stadsområdet med början 1986 och som pågick fram till 1994. Dessa undersökningar ingick i Medeltidstadsprojekt som hade till uppgift att klarlägga de svenska medeltida städernas uppkomst och utveckling. De arkeologiska utgrävningarna visade att de tidigaste kulturlagren kunde dateras till omkring 1100 +/- 50 år. Med dessa resultat kunde man därmed avskriva Kungahälla från vikingatid. Kritikerna av 1000-årsjubileet hade haft rätt och Lauritz Weibulls ifrågasättande av de norröna källorna 1919 och framför allt Snorre Sturlasson som historiker kunde bekräftas. Kungahällas vikingatida ursprung var en medeltida fiktion uppdiktad av Snorre Sturlasson och andra.

Men är det så? Låt oss kort se närmare på bl. a. det samtida källmaterialet och på fornlämningsbilden i området.

Det samtida historiska källmaterialet om Kungahälla är i huvudsak tolkat i mitten av 1800-talet och publicerades av Axel Emanuel Holmberg i Bohusläns Historia del I–III och Gustaf Brusewitz i Elfsyssel. Dessa två forskare var enastående för sin tid och de utförde en forskarbragd. Men man måste förstå under vilka villkor de arbetade. Hur kunde prästen i Tanum, Holmberg, och den döve intendenten Brusewitz vid Göteborgs Museum vid mitten av 1800-talet få tillgång till ett icke publicerat och tolkat källmaterial i form av diplom etc.? Den frågan borde vara ett forskningsämne för någon av dagens historiker. Men under dessa forskningsförhållanden är det nästan oundvikligt att Holmberg och Brusewitz missförstod vissa saker. Och det är dessa fel som vi skall försöka reda ut. Både

Holmberg och Brusewitz skriver att Kastellegården var Bohus slotts kungsladugård. Och det är sant, men först efter 1620-talet. Före reformationen var Kastellegården skatteladugård till det enormt rika Kastala kloster. Bohus slott hade sedan 1350-talet sin egen kungsladugård i närheten av slottet. En spännande kungsladugård som man helt tappat bort och blandat ihop med klostrets Kastell ladugård. Det är framför allt just det faktum att man inte beaktat att det fanns två administrativa centra i Kungahällaområdet före reformationen som lett till feltolkningar. Först efter reformationen tillföll Kastell ladugård kronan och under perioden 1530 till ca 1620 hade Bohus slott två skattelador, sin egen som låg vid kvarnen i det nuvarande Kungälv och klostrets, Kastell ladugård.

Kastala kloster

Kastala kloster har sitt namn efter den lilla kulle som låg i utkanten av den tidigmedeltida staden Kungahälla. På kullen etablerade kung Sigurd Jorsalafar på 1120-talet ett träkastell, omgivet av en jordvall och vallgrav. Inom kastellet lät han bygga sin kungliga bostad och en vackert utsirad träkyrka. I kyrkan förvarades bl. a. den flisa av Kristi kors som han förärats av kung Balduin I av Jerusalem. Kyrkan invigdes enligt Snorre år 1127. Staden Kungahälla och Sigurds kastell och kyrka brändes, också enligt Snorre, den 10 augusti 1135 av vendiska trupper. Snorres uppgifter om Kungahälla vid den här tiden bör ha varit väl underbyggda. Prästen i Kungahälla 1135, Andreas Brunsson, var nämligen vid den tiden fostre till Jon Loptsson, som i sin tur blev fostre till Snorre Sturlasson. Både Jons far, Loft, och farfar, Sämund Frode, var två av Islands mest betydande historiker och det var i den miljön som Snorre växte upp. Jon Loptssons morfar var kung Magnus Olofsson Barfot och således också systerson till Sigurd Jorsalafar, vilket kan ha varit en anledning till att hans fostre var verksam just i Kungahälla, där hans morbror byggt den kyrka där Norges viktigaste relik förvarades, flisan av Kristi kors.

Vad varken Brusewitz eller Holmberg kunde känna till var de medeltida, latinska dokument som i början av 1900-talet återfanns i en källare i British Museum. Samtliga brev var adresserade till Norges andre ärkebiskop Eystein Erlendsson. Breven publicerades i Tyskland på 1920-talet i sin ursprungliga språkdräkt vilken var ogenomtränglig för de flesta historiker. Först 1959 förelåg breven i norsk översättning, i huvudsak översatta av Eirik Vandvik men postumt utgivna av Skaanland 1959 med titeln *Latinske dokument til Norsk historie fram til år 1204.* Denna utgivning föranledde en omfattande debatt bland norska historiker som här fick tillgång till ett tidigare helt okänt källmaterial. Men varför hade dokumenten hamnat i England? Med stor sannolikhet hade Eystein fört med sig dem till England då han tvingades i landsflykt 1180 i samband med konflikten med kung Sverre kring avgörandet om universalkyrka kontra nationalkyrka. Biskop Eysteins anknytning till Kungahälla var helt okänd innan dessa brev publicerades. Dessa nya uppgifter tycks inte heller ha uppmärksammats i Sverige i någon större omfattning, vilket visar på hur marginaliserad forskningen kring gränsområden som Bohuslän har varit.

Eystein Erlendsson

Få svenskar har någonsin hört namnet Eystein Erlendsson, Norges andre ärkebiskop. I Norge är han känd som en de viktigaste och mest inflytelserika kyrkomännen under norsk medeltid. Född i en stormannaätt i Tröndelag och utbildad bl. a. vid augustinernas St. Victorskloster i Paris kunde Eystein både det maktpolitiska spelet och kyrkopolitiken och var en stark företrädare för universalskyrkan i Norge. Under 1150-talet var Eystein både fehird, d. v. s. skattmästare och kunglig kaplan till kung Inge Haraldsson. I inledningen till ett av de återfunna breven från påven Alexander III till Eystein står, i Vandviks översättning*: Den same til erkebiskopen i Trondheimen, legat for pavestolen. Det har longe kome oss for øyro at du vil vigsla regelbundne kannikar i Konghelle kyrkja, som du vart kalla og vald til biskop frå, og syta på høveleg vis for deira underhald av det gods som Gud gjeve deg*. Denna mening innehåller flera fakta som tidigare inte varit kända eller diskuterade. För det första står det att det är Eystein som instiftat klostret, och inte som Wilhelm Berg anförde, Eysteins efterträdare Eirik. För det andra får vi reda på att det fanns en kyrka på Kastalkullen, d. v. s. det hade uppförts en ny kyrka efter ödeläggelsen 1135. För det tredje att Eystein var präst i Kungahälla kyrka när han utsågs till ärkebiskop. Detta ger också förklaring till varför klostret ingick i Trondheims ärkestift, och inte i Oslo stift dit det rätteligen geografiskt tillhörde. Och för det fjärde att det tilltänkta klostret skall försörjas av *det gods som Gud gjeve deg*, d. v. s. av de förläningar som Eystein erhöll av kung Inge i samband med sin utnämning. Enligt Vigerust ingick i denna förläning de flesta gårdarna i Ytterby socken, däribland storgården Lilla Kungahälla.

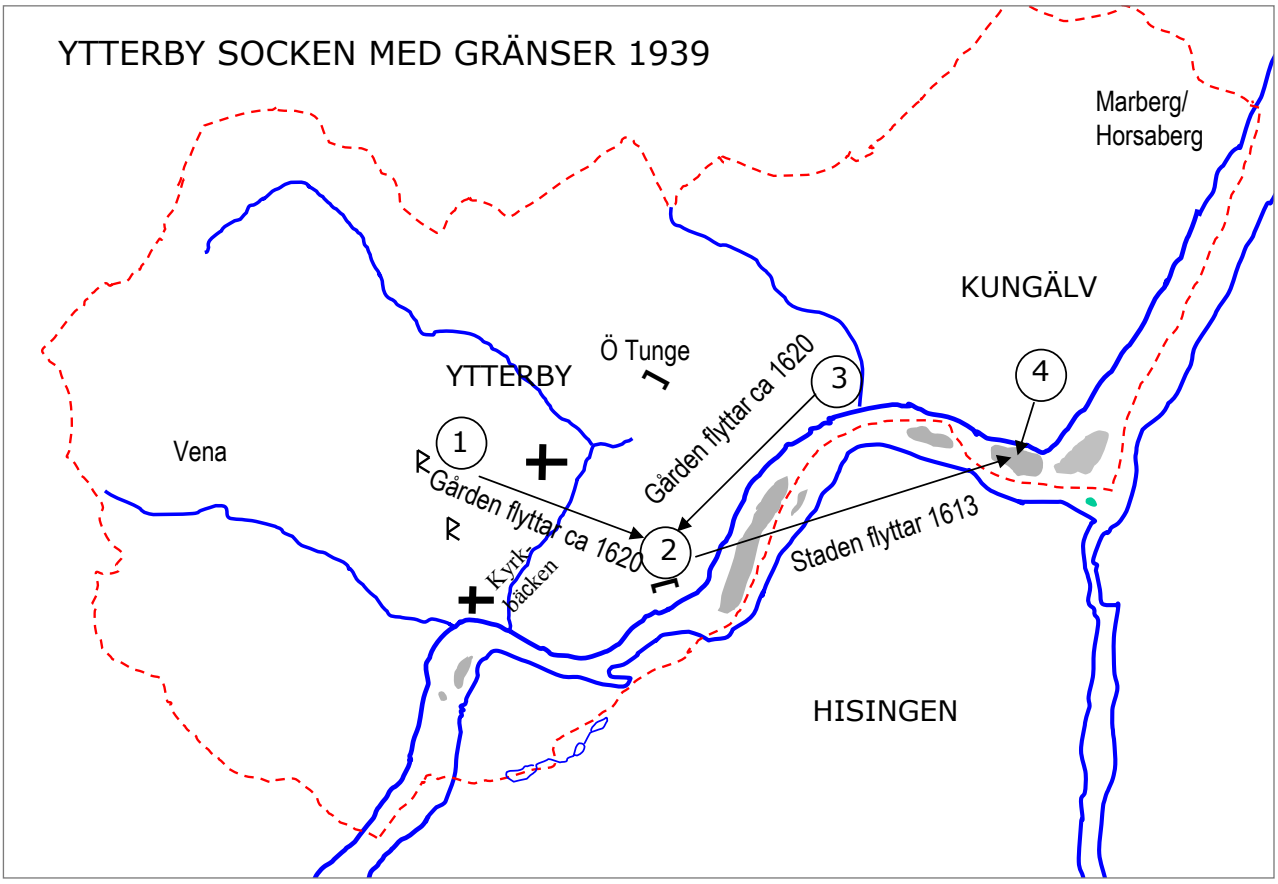

Figur1. Området vid Nordre älv med staden Kungälvs olika lägen och platsen för dess föregångare. 1. Lilla Kungahälla/Kastell ladugård låg fram till ca 1620 i detta område, d. v. s. i anslutning till gravfältet Västra Porten/Smällen. 2. Platsen för staden Kungahälla ca 1100–1613 och från ca 1620 platsen för gården Kastellegården, bildad av de två gårdarna Kastell ladugård och Bohus slotts kungsladugård. 3. Bohus slotts kungsladugård låg i detta område ca 1350–1620. 4. Staden Ny-Kongelf låg 1613–1678 på Bagaholmen intill Bohus slott. Kyrktecknet vid älven markerar Ytterby gamla kyrka, nu ruin.

Lilla Kungahälla

Gården kallas i klostrets jordebok 1354 för *Lilla Kungahälla*, men 1485 för *Lilla Kungahälla som är ladugård till Kastala* (kloster). 1594 kallas gården endast för *Kastell ladugård. Ladugård* betyder i detta sammanhang, skattelada, och det var stora mängder naturaskatter som samlades in för under tidig medeltid ägde klostret större jordegendomar i Bohuslän än kronan. Vad man dock inte beaktat är var gården låg. Man har dragit den ganska naturliga slutsatsen att den låg ungefär där dagens Kastellegård ligger. Så var det dock inte. I jordeboken 1354 räknas gårdarna upp i geografisk ordning och Lilla Kungahälla uppräknas då mellan Vena och Tunge. I jordeboken från 1485 sägs *Lilla Kungahälla och i Ytterby socken som är ladugård till kastalet.* Detta innebär att gården låg väster om Kyrkbäcken. Gränsen mellan stadssocknen Kungahälla och Yttre Kungahälla, eller Ytterby, gick i bäcken bl.a. enligt Oslobiskopen Jens Nilssöns visitatsnoteringar 1594. Det är också i dessa noteringar som platsen för Lilla Kungahälla/Kastellegården pekas ut mer exakt, som liggande ca 1,2 km sydväst om gården Tunge. Just här ligger också södra Bohusläns största gravfält Västra Porten/Smällen.

Fornlämningar i Kyrkbäckens dalgång

Om man beaktar fornlämningsbilden och hur de förkristna gravarna distribuerar sig i närområdet så kan man konstatera att det vid det medeltida stadsområdet nere vid Nordre älv finns en (1) förhistorisk grav registrerad. Går man däremot väster ut över bergskrönet

och kommer in i Kyrkbäckens dalgång finner man ett flertal gravfält, gravgrupper och enstaka gravar. Här ligger också, som nämnts, Bohusläns, till gravantalet, det näst största i landskapet och också längs hela kusten, från Svinesund ner till Skanör, Västra Porten/Smällen, RAÄ22. Ytmässigt är det det största. Men detta gravfält har varit totalt ignorerat sedan början av 1900-talet. Georg Sarauw undersökte 1919 sex av de numera ca 160 registrerade gravarna och fick en vid spridning av dateringar från yngre bronsålder, romersk järnålder, folkvandringstid och vikingatid. Fynden i gravarna indikerade en stormannamiljö. Även ett slumpmässigt fynd i en gravhög i närheten av gravfältet med två guldringar och en silverfibula med guldornamentik från tidig romersk järnålder deponerade i ett romerskt bronskärl stöder detta. Gravfältet omfattar tre höjdnivåer. Den högsta nivån ligger ca 40 m. ö. h. och består av ett plant område med delvis kala klipphällar, och ett brant klippstup mot öster. Utsikten från hällområdet är magnifik både mot öster över hela dalgången och mot väster över den dåtida breda havsfjorden. Ca 10 m nedanför hällan, i ett terassläge, ligger ett pärlband med relativt stora högar. I den lägsta delen finns bl. a. stort antal runda stensättningar, de flesta övervuxna. Området är i NO mycket intensivt nyttjat, de enda ytor som inte innehåller en grav är de som består av berghällar. Gravarna ligger så tätt att stensättningarna ibland nästa överlappar varandra. I denna del finns också ett par små vikingatida skeppssättningar och två treuddar varav den ena undersöktes av Sarauw 1919 och innehöll vikingatida fynd, bl. a. av hästbroddar och hästben.

Lars Hofstedt som i samband med Göteborgsinventeringen 1917 beskrev gravarna skrev i slutet av sin rapport: *Den omständigheten, att gravfältet befinner sig rätt nära, på c. 2 km avstånd från den plats, där Kungahälla legat, gör att den frågan lätt framställer sig, om något samband förefunnits mellan staden och gravfältet ifråga, av liknande art som ex. mellan Bystan och gravfältet å Björkö.* Hade Hofstedt känt till att Lilla Kungahälla/Kastellegården legat i området hade säkerligen gravfältet och dess närområde rönt ett betydligt större intresse.

Överblick över de arkeologiska undersökningarna 2000–2011

Vi var några arkeologer som efter att ha erhållit stipendium från Carl Jacob Lindebergs fornminnesfond år 2000 startade ett undersökningsprojekt kring gravfältets närområde, med Anna-Lena Gerdin som erfaren fältledare. Hennes bestämda åsikt var att den första åtgärden skulle vara att göra en fosfatkartering. Ca 400 prover togs på och intill gravfältet. Något förvånande fick vi de högsta fosfatvärdena nedanför gravfältet, i ett område som var en mindre soptipp med skräp i form av plasttunnor, gamla mopeder, nässelsnår, etc. Fosfathalterna var också relativt höga i den övre delen av gravfältet. Under 2000 hade vi också tillstånd att göra mindre provgropar i gravfältets närhet och också att göra en mindre undersökning vid sidan av den vikingatida treudden som Sarauw undersökte 1919. Sarauw beskrev nämligen i sin rapport att det fanns ett äldre kulturlager under graven och detta var intressant att försöka datera. Det visade sig att detta kulturlager var från romersk järnålder, ca 200 e. Kr. År 2001 gjorde vi en inventering av gravfältet och fann ytterligare ca 40 gravar, i huvudsak stensättningar i den lägsta delen, men även rester av ytterligare en liten skeppssättning. Inventeringen tog längre tid än förväntat på grund av att den lägsta delen är bevuxen med högt, tuvigt, grovt gräs. År 2004 fick vi ytterligare ett forskningsanslag från Carl Jacob Lindebergs fornminnesfond och började under sommaren en undersökning av ett par områden uppe på hällan, där vi fått de näst högsta fosfatvärdena. Vi fann kulturlager och anläggningar i form av mindre stolphål och härdar. Den största av härdarna daterades till folkvandringstid. I september började vi undersökningen i det skräpiga område nedanför gravfältet där vi fått de i särklass högsta fosfathalterna. Vi hade också i en minimal provgrop funnit en bit bearbetad täljsten och en keramikskärva från sen vikingatid. Ytan var helt horisontell och bestod av ett djupt lager fast sand vilket är ganska sällsynt i Bohuslän med sina dominerande lerjordar. Vi undersökte bl. a. ett 30-tal stolphål från två hus från sen förromersk järnålder och tidig romersk järnålder. Ett flertal andra stolphål och rännor kunde inte knytas till husen men vi kunde se att anläggningarna fortsatte in i det nässelbevuxna och skräpiga området mot norr. Institutionen för arkeologi i Göteborg bad då att få använda området för seminariegrävningar för B-studenter eftersom det låg bra till ur kommunikationssynpunkt, nära till både tåg- och bussförbindelser. Under flera terminer grävdes dock endast meterrutor. I princip samtliga innehöll anläggningar i form av väggrännor och stolphål. Först 2008 avbanades ett ca 300 m^2 område och då stod det klart att man inom denna begränsade yta hade funnit delarna av en mycket stor byggnad, med stora stolphål och konvexa väggrännor. 2008 uppskattades att huset var ca 28 m långt och 9 m

Figur 2. Studenter står i stolphålen till den 48 m långa hallen, sommaren 2011, från N. Foto: Harri Blomberg.

brett. 2009 fann man i provgroparna att väggrännorna fortsatte mot norr ytterligare 10 meter. På våren 2010 kunde man konstatera att den västliga väggrännan fortsatte ända fram till industristaketet i nordväst – huset var därmed minst 48 m långt. Eftersom inga funktionella indelningar av byggnaden kunde konstateras och endast en större härd, centralt placerad, hittades kunde man definiera den som en hallbyggnad. På hösten 2010 formerades en nordisk arkeologisk expertgrupp som inbjöds till ett tvådagarsseminarium på Nordiska Folkhögskolan med stöd av Lennart J Hägglunds Stiftelse för Arkeologisk Forskning och Utbildning. Seminariet inleddes med en exkursion till gravfältet och grävplatsen och därefter följande diskussioner om hur vi skulle fortsätta de arkeologiska undersökningarna. Vi fick många konkreta och handfasta råd som sedan, tack vare stipendier från Torsten Söderbergs stiftelse och Odinfonden kunde konkretiseras under 2011. Då slutundersöktes hallbyggnaden som visade sig ha tre gavlar mot norr och att det som tidigare uppfattats som en väggränna bestod av tre, tätt parallella som hörde till de tre stadierna av byggnaden. Hallen har således förlängts vid två tillfällen, vilket såvitt känt aldrig har kunnat konstateras någon annanstans. Tidigare C^{14} prover har daterat en av väggrännorna till vendeltid och dateringar från stolphål till sen folkvandringstid. Prover från den nordligaste utvidgningen har ännu inte erhållits, men fynd av vikingatid keramikkärl, nedgrävda i den yttersta väggrännan, kan indikera att den senaste förlängningen av byggnaden skett under vikingatid. Under åren 2007–2009 gjorde vi också en undersökning ca 200 m söder om gravfältet som framför allt innehöll lämningar från äldre och yngre bronsålder, men också fynd från både äldre och yngre perioder. Fram till sommaren 2011 hade ca 500–600 m^2 undersökts i området kring gravfältet, d. v. s. inte mycket mer än en liten villatomt. Resultaten har, som visats ovan, gett dateringar från äldre bronsålder fram till vikingatid vilket också konfirmeras av dateringarna från gravarna på gravfältet. Dessutom kan gården Lilla Kungahälla, som beskrivits ovan, via de samtida historiska källorna, lokaliseras till området (se figur 2 och 3).

Namnet Kungahälla

I litteraturen förklaras namnet Kunga-hälla oftast som ett s. k. lahälle-namn. *Lahälla* betyder lastplats i form av en berghäll vid vatten och är ett relativt vanligt namn

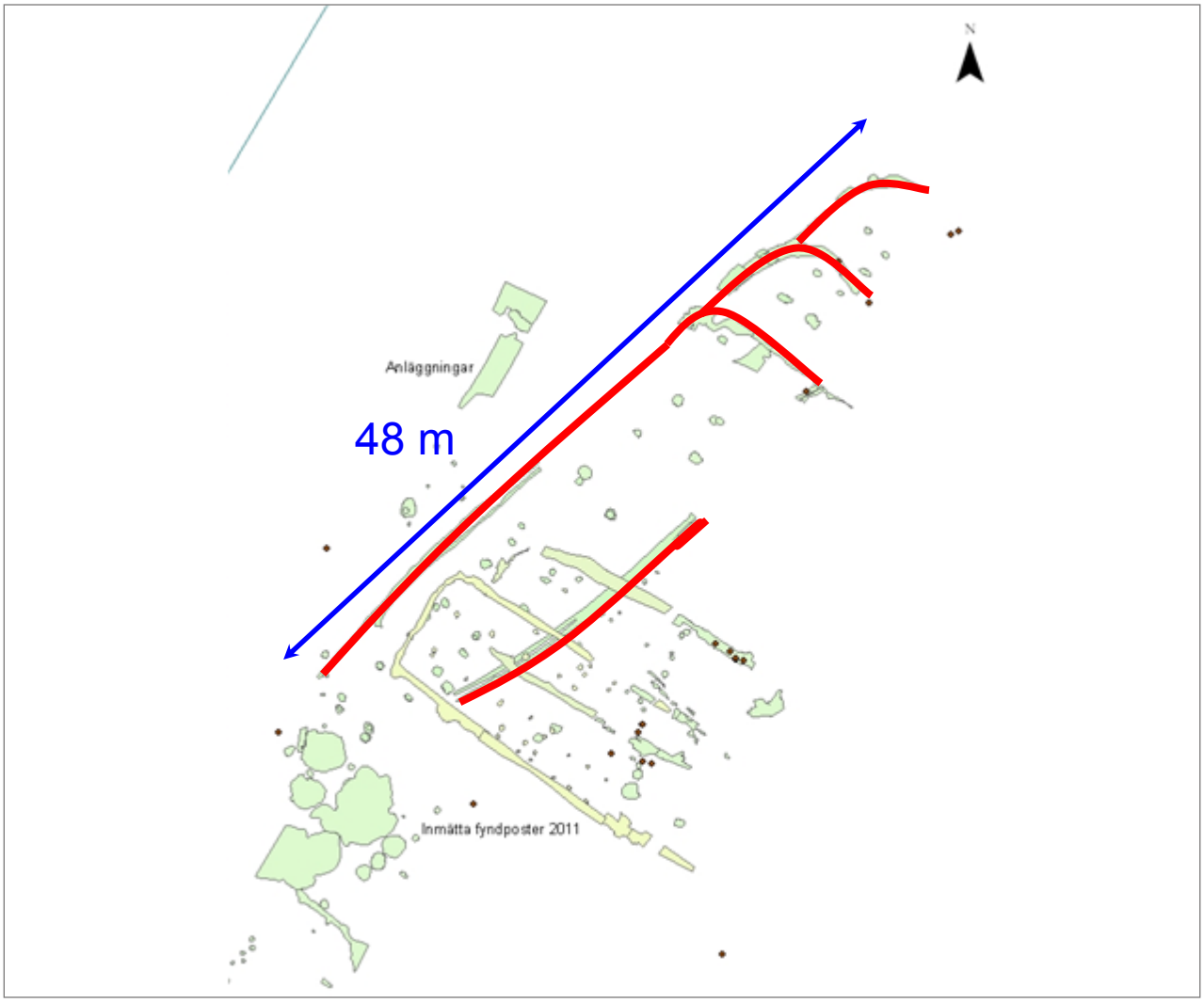

Figur 3. Plan över hallbyggnaden med sina tre gavlar mot norr.

både i Sverige och i Norge. Vad som dock stört tolkningen vad avser Kungahälla är att det inte finns någon berghäll vid det medeltida stadsområdet som kunnat tjäna som lastplats. Det finns ett stort antal stavningar av Kungahällanamnet i olika källor men det har aldrig skrivits Kung-*la*-hälla, utan alltid som ett enkelt -*hälla*. Lahälla-tolkningen är en efterhandskonstruktion och har inget med topografin vid staden att göra. Däremot stämmer -*hälla* mycket bra in på gravfältet Västra Porten & Smällen. Den högst belägna, horisontella, delen av gravfältet består i huvudsak av berghällar och i öster av ett mer eller mindre lodrätt stup. En bebyggelse på denna plats torde ganska logiskt ha kallats för *Hälla*, kanske redan under folkvandringstid, eftersom vi funnit boplatsspår uppe på hällan från denna period.

Kungsgården och staden

Adelsö-Birka, Uppsala-Östra Aros, Fornsigtuna-Sigtuna, Alrekstad-Bergen, Säm-Tönsberg, m. fl. paralleller visar på sambandet mellan viktiga vikingatida kungsgårdar och den tidiga stadsbildningen. De vikingatida kungsgårdarna var gamla, väl etablerade, rika lantgods. Med svikande marknader för härjningar, där Harald Hårdrådes misslyckade anfall mot England 1066 var en avgörande faktor, tvingades arvtagaren Olaf Kyrre att finna andra ekonomiska strategier för att bibehålla centralmakten. Enligt norröna källor var etablerandet av städer en sådan strategi. Snorre skriver i Olof Kyrres eftermäle att han lät grunda Bergen och flera, ej namngivna, andra städer. Enligt Snorre satt Olof Kyrre ofta på vinteruppehåll vid Kungahälla och då avses kungsgården, inte staden som då bara var ett embryo i form

av en öst-västlig längsgående gata med ett antal definierade tomter avgränsade med tomtdiken. Dateringen av den tidigaste fasen av stadsområdet ger enligt C^{14} ca 1100 +/- 50 år, vilket överensstämmer med uppgifterna i Kyrres saga, där kung Olof bortskänker egendomar i närheten av sina köpstäder, varav Kungahälla är en av dem. När Kungahälla omnämns i de norröna källorna i samband med vikingatid så är det således kungsgården i Kyrkbäckens dalgång som avses, inte staden. Därmed faller Kungahälla in i ett ganska generellt mönster – i närmsta, bästa hamnläge i förhållande till kungsgården anläggs stadstomterna. Tomterna nere vid älven är obetydliga och anläggs inom kungsgården Kungahälla så det är inte relevant att speciellt namnge tomtområdet. I takt med stadens utveckling som köpstad förknippades dock Kungahällanamnet mer och mer med staden och den gamla kungsgården benämndes Lilla eller Yttre Kungahälla, så småningom Ytterby.

Göta älvs mynning –den viktiga knutpunkten

Området kring Göta älv var av största strategiska betydelse. Här var knutpunkten för all sjöfart; om man skulle segla ned längs Hallandskusten, upp längs Bohuskusten, över till södra Norge, till Jyllands nordspets eller till andra delar av Östersjön, men framför allt var det mynningen till Göta älv som var viktig. Detta var den enda segelbara leden in i Vänern och därmed till det rika Västergötland, Dalsland och Värmland och via Klarälven och Byälven möjligheter att ta sig ännu längre in i landet. Att inte någon part ensam kunde styra över detta mynningsområde blev därmed viktigt. Det är därför naturligt att det var i den dåtida mynningen, d. v. s. i höjd med dagens Kungälv, som de första gränserna mellan det som skulle bli Danmark, Norge och Sverige etablerades. Enligt min uppfattning tillhörde Vättle härad, och inte bara Askims och Sävedals härader, också Danmark fram till första hälften av 1200-talet. Man skall också ha i åtanke att topografin under vikingatid var mycket annorlunda. Havsnivån var ca 2 meter högre än idag, vilket innebar att Hisingen omgavs av två havsfjordar och dels förändrades förhållandena dramatiskt i samband med det största skredet som vi känner till, Jordfallet. Innan skredet var fjorden vid Bohus ca 500 m bred, men denna täpptes i princip helt igen av de enorma skredmassorna. Nödinge, inom Svearíket, låg således före skredet vid havet och svear och götar hade därmed full segelfrihet.

Kungahälla vid gränsen

Samtidigt som Kungahälla kungsgård låg i detta centrala kommunikationsområde, så låg den även i periferin av de viktiga maktområdena under vikingatid som Vestfold, Själland, centrala Jylland och Västergötland. Denna kombination gjorde att man dels var ingift och besläktad med både västgötar, norrmän och danskar och dels att man var starkt självständiga. Därmed kunde ingen av de begynnande centralmakterna odelat räkna med de lokala stormännens stöd. Det är därför ingen av dem som hade en given fördel och området slets framförallt under tidig vikingatid mellan de olika centralmakterna och lokala intressesfärer. Omnämnandena i de norröna källorna om ett tiotal betydande möten vid gränsen, vid landamäret i älven, från slutet av 900-talet fram till 1101 visar hur strategisk älvmynningen var.

Möten vid Älven och Kungahälla från 1018 till 1101

- Olav den Helige och Västergötlands jarl Ragnvald möts vid Älven för att prata om förhållandet till sveakungen Olof Skötkonung – ca 1018. Snorre I:252.
- Olav den Helige och Olof Skötkonung möts och förlikas i Kungahälla och spelar tärning om några bygder på Hisingen – ca 1021. Snorre I:296.
- Einar Tambarskälve Eindridesson, en av de norska stormännen från slaget vid Svolder, möter Olav den helige i Älven där de förlikas efter osämja och Einars vistelse hos sveakungen – ca 1023. Snorre I:321.
- Olav den Helige och Anund Olofsson möttes i Älven vid Kungahälla för att diskutera sitt förhållande till Knut den store av Danmark – ca 1028. Snorre II: 15–16.
- Magnus den Gode av Norge möter den danske jarlen, sedermera kungen, Sven Estridsson, öster ut vid Älven där Sven lägger handen på skrinet och svär trohetsed till kung Magnus – ca 1042. Snorre II: 138.
- Harald Hårdråde av Norge och Sven Estridsson möts och förlikas vid landskiljet i Älven och stadfäster de gamla gränserna mellan Danmark och Norge – ca 1064. Snorre II: 198–199.

- Olav Kyrre av Norge och Sven Estridsson möts som, ”brukligt var mellan kungarna”, vid Kungahälla och stiftar fred – ca 1066. Morkinskinna 279.
- Olav Kyrre och Knut den Helige av Danmark möts öster ut vid Älven där som kungarna brukades träffas. De gör upp om ett anfall på England som skall ledas av kung Knut som av Olav Kyrre får sextio stora, välutrustade, skepp och med pålitlig bemanning ledda av norska stormän och hövdingar – ca 1085. Morkinskinna 282.
- Den andra sommaren därefter avtalades ett möte mellan konungarna vid Kungahälla i Älven. Till detta möte kommo Norges konung Magnus, svearnas konung Inge och danernas konung Erik Svensson; de hade ömsesidigt givit varandra lejd – 1101. Snorre, Morkinskinna m. fl.

Man kan förmoda att gränspunkten verkligen låg i själva älvmynningen, men att mötesplatsen var nedanför Marberget, även kallat Horsaberget, dit folktradition och lantmäterikartor, förelägger Kungsvallen där trekungamötet 1101 skall ha ägt rum. Med full säkerhet kan i alla fall det stora mötet runt midsommar 1276 förläggas till denna plats. Detta möte var ett förlikningsmöte mellan kung Valdemar Birgersson och hans bror Magnus Ladulås Birgersson och i närvaro av den norske kungen, danska sändebud, flera svenska och norska biskopar och stormän. Den norske kungen skall enligt Gotskalks annaler ha seglat med 120 skepp till mötesplatsen. Brusewitz och Holmberg kunde inte finna det Horsaberg som omnämns i annalerna, och kom överens om att det enda som namnmässigt kunde passa in var Korsaberget i Nordre Älvs mynning. Den välkände norske historieprofessorn P.A. Munch framförde dock kritik mot detta redan på 1870-talet för enligt beskrivningarna i Gotskalks annaler seglade den norske kungen förbi Bagaholmen och upp längs Göta älv för att komma till mötet. Dansken Georg Sarauw anmärkte också att 1927 att Horsaberg och Marberg var synonyma; hors = häst och mar = hingst, d. v. s. maskulinum av det kvarlevande ordet märr, och att mötet 1276 således hållits vid vad som idag heter Marberget. Någon reaktion på dessa viktiga klargöranden kom inte förrän på 1970-talet i Norge men väckte ingen motsvarande reaktion i Sverige.

Det vikingatida Kungahälla – en vit fläck i Nordisk historia

Ovanstående ger en kort och ofullständig bild av Kungahällas utveckling, källmaterialet, arkeologin etc. men avsikten är att visa att fundamentala misstag har begåtts i den tidiga historieskrivningen som dessvärre fått leva kvar. Vad som undertecknad har erfarit är att Bohuslän och därmed Kungahälla, både från svensk och norsk horisont, i flera avseenden blivit en vit fläck såväl ur ett arkeologiskt som historiskt perspektiv.

Referenser

Bengtsson, Kristina, 1993: Hälla-Kungahälla. Där konungarna möttes. Uppsats kring problem om Kunghällas ursprung. C-uppsats i arkeologi, Arkeologiska institutionen vid Göteborgs Universitet.

Bengtsson, Kristina, 1993: Hälla-Kungahälla, i Kring Göta Älv – studier i en dalgång (Göteborgs historiska museum, Älvsborgs länsmuseum, Länsstyrelsen i Älvsborgs län).

Bengtsson, Kristina, 1998: Sagornas älv, i Fynd 1–2/98.

Bengtsson, Kristina, 1998: Den flyttande staden, i Fynd 1–2/98.

Bengtsson, Kristina, 1998: Kongelfen-Nordre älv – från fjord till älv, i Fynd 1–2/98.

Bengtsson, Kristina, 2001: "Vid landamäret" – var möttes de tre kungarna?, i Nordiska möten. Antologi kring Trekungamötet 1101, red. Lars Linge, Kungälv.

Bengtsson, Kristina & Sjöberg, Jan Eric, 2001: "Vid Landamäret", utställningsskrift.

Bengtsson, Kristina, 2002: Kungarnas hälla och det stora gravfältet i Ytterby, i Fynd 1–2/02.

Bengtsson, Kristina, 2006: Sveriges flik mot väster och Suntru asi stein, i Släktdata 2006/2.

Bengtsson, Kristina, 2008: Lägesrapport från svarta jorden i Kungahälla Yttri, i Fynd 2008.

Bengtsson, Kristina, 2008: Bohus slotts kungsladugård, i Bohus 700 år. Antologi utgiven av Föreningen Kungälvs musei vänner till jubiléet 2008, red. Kenneth Gustafson, Kungälv.

Bengtsson, Kristina, 2009: Gravfältet i Vikingaparken i Kungälv, i Fynd 2009.

Bengtsson, Kristina, 2009: Slaget vid älvkröken i Nordre älv, i Fynd 2009.

Rapporter

Rapport från provundersökningar vid RAÄ22, Västra Porten/Smällen.

Ytterby sn, BO, 2000-09-16–2000-11-04, projektrapport.

Rapport från gravfältsinventering vid RAÄ22, Västra Porten/Smällen, Ytterby sn, BO, maj–oktober 2001, projektrapport.

Bohus kungsladugård, rapport om källmaterial till Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän, 2002.

Rapport från forskningsgrävning i Kungahällaprojektet, projektrapport 2004.

Rapport från forskningsgrävning i Kungahällaprojektet, projektrapport 2005.

Rapport från forskningsgrävning i Kungahällaprojektet, projektrapport 2006.

Interimsrapport från forskningsgrävning i Kungahällaprojektet, projektrapport 2007.

Rapport från fältkurser inom Kungahällaprojektet, projektrapport 2008.

Foto: Andreas Hansen

Kungahälla och Europa

Stadens symboliska betydelse inom 1100-talets politiska maktspel

Lars Hermanson

På St Lars dag, den 10 augusti år 1135 seglade en stor vendisk flotta hela vägen från Pommern till södra Bohuslän, där den anföll och plundrade den norska staden Kungahälla. Detta anfall har blivit ihågkommet som en stor katastrof i norsk-isländska källor, och författare som t. ex. Snorri Sturluson förmedlar en dramatisk skildring av attacken. Denna händelse kommer tjäna som en utgångspunkt för en diskussion om relationerna mellan de norska kungarna och de slaviska furstarna under 1100-talets första årtionden. Tidigare forskning har oftast behandlat de tidigmedeltida skandinaviska städerna från ekonomiska perspektiv. Här kommer Kungahälla i stället analyseras från en annan infallsvinkel, där staden tolkas som en maktbas på grund av dess sociopolitiska och ideologiska betydelse.

Under medeltiden utgjorde Kungahälla det norska kungadömets utpost mot söder. Staden låg i ett omtvistat gränsområde, där danska, norska och svenska kungar strävade efter att hävda sina politiska och ekonomiska intressen. I detta område spelade Göta älv en betydande roll som en handelsled, vilken förband det svenska inlandet med Skagerack och Kattegatt. Kungahälla stod på sin höjdpunkt framförallt under 1200-talet. Staden var då ett av det norska rikets viktigaste handelscentra, samtidigt som platsen fungerade som kungadömets port mot Europa.

Här är det dock Kungahällas tidigaste historia som står i fokus. Snorri Sturluson skriver att den norske kungen Sigurd Jorsalafar lät stärka handelsplatsen i Kungahälla så mycket att den var ”den mäktigaste platsen i Norge”. Detta är dock sannolikt en stark överdrift. Arkeologiska utgrävningar har visat att Kungahälla under sin tidiga fas hade en blygsam bebyggelse och fynden av hantverk och handel är nästan obefintliga. Staden kan därför under denna period inte betraktas som någon betydande handelsplats. Trots detta kom Kungahälla ändå att utgöra målet för ett mycket omfattande vendiskt anfall år 1135. Denna attack, som anfördes av den pommerske fursten Ratibor, finns detaljerat beskriven i Snorris *Heimskringla*. Författarens berättelse om det vendiska överfallet har karaktären av en ögonvittnesskildring, vilket kan förklaras som ett resultat av att författaren har hämtat uppgifter från sin fosterfar Jón Loftsson, som under sin barndom bodde i staden.

Furst Ratibors anfall mot Kungahälla år 1135

Snorri skriver att, förebådad av en rad järtecken, anländer furst Ratibors väldiga armada bestående av 660 skepp till staden. Författaren uppger att ombord på varje fartyg fanns 44 man och två hästar. Utöver Ratibor, anfördes flottan av hans systerson Dunimiz och en hövding vid namn Unibur. Snorri betonar vid upprepade tillfällen att venderna var hedningar och berättelsen bär stundtals drag av en klassisk helgonlegend. I Kungahälla fanns vid tidpunkten för anfallet ingen kung närvarande, varför invånarna tvingades försvara sig på egen hand. De bjöd ett tappert motstånd, men venderna intog stadens försvarsbefästning och brände Kastalakyrkan.

En central roll i Snorris berättelse spelar kyrkans reliker, då författaren berättar att Ratibor skall ha

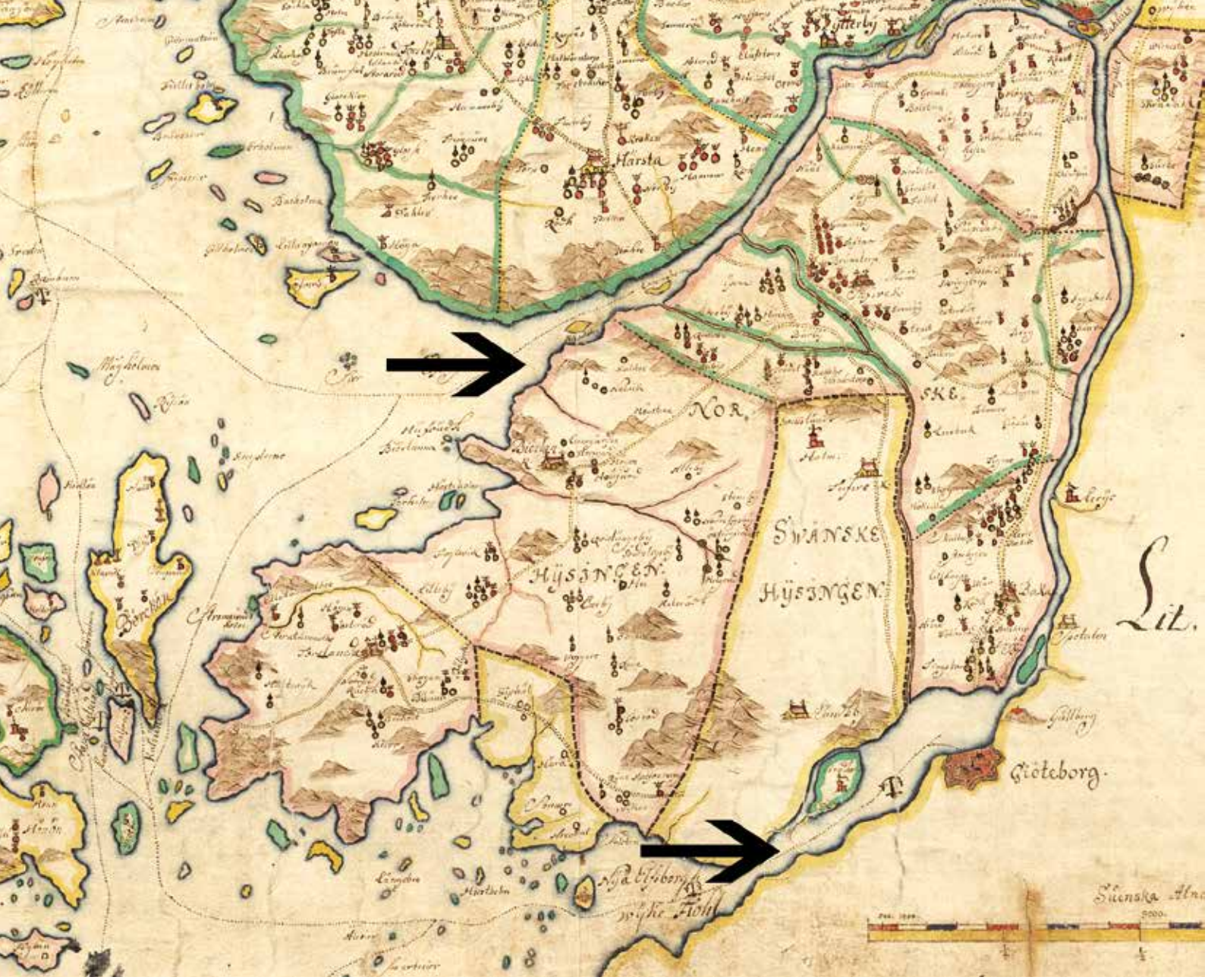

Figur 1. Den vendiska flottan anföll Kungahälla från två håll. En eskader seglade längs med Göta älv, rundade Hisingen på insidan och anföll staden från öster, medan den andra kom väster ifrån via Nordre älv. Detalj av Geografisk karta över Bohuslän 1690-tal, originalet i Krigsarkivet, Stockholm; Topografiska kartor. XV:A1.

beslagtagit en flisa från Kristi kors, ett relikskrin och en plenariebok. Korsreliken uppges dock ha återbördats till stadens präst. Venderna skall sedan ha tagit flera fångar och med ett rikt byte seglat tillbaka till Vendland. Snorri avslutar episoden med konstaterandet att ”handelsplatsen Kungahälla har sedan aldrig fått samma storhet som den en gång hade”.

Det finns dock anledning att förhålla sig skeptisk till Snorris bild av Kungahällas storhet, och då särskilt när det gäller framhävandet av stadens ekonomiska betydelse. I själva verket var ju förhållandet snarare det motsatta; d. v. s. att det var först från och med senare delen av 1100-talet som staden växte till ett betydande kommersiellt centrum. En diskrepans råder alltså mellan arkeologiska och skriftliga vittnesbörd.

Kungahälla omtalas för första gången i det skriftliga källmaterialet på 1130-talet av den anglo-normandiske historieskrivaren Ordericus Vitalis. Författaren nämner Kungahälla som en av det norska rikets *civitas,* tillsammans med Bergen, Kaupangr, Borg, Oslo och Tønsberg.

Dock visar det arkeologiska materialet från Kungahälla att staden i motsättning till handelscentra som t. ex. Bergen och Kaupangr, knappast kan ha varit en permanent handelsplats. Arkeologiska fynd av aristokratisk karaktär tyder emellertid på att Kungahälla under dess tidigaste fas ändå måste ha haft någon form av politisk betydelse. Den stora frågan är då varför ett så massivt vendiskt anfall riktades mot staden? Kungahälla bör vid denna tidpunkt inte ha utgjort någon konkurrent till vendiska handelsintressen. Inte heller tycks utsikterna

till ett rikt byte ha varit särskilt stora, med tanke på de få arkeologiska fynden av handelsverksamhet.

Trots dessa förhållanden vittnar de skriftliga källorna om ett omfattande noggrant planerat företag. Snorris uppgift om att den vendiska armadan skall ha bestått av 660 skepp är troligen en stark överdrift. Det nordiska källmaterialet rörande 1100-talet beskriver sällan flottor på över 300 skepp. Informationen att venderna hade hästar med sig på skeppen är dock intressant. Detta är sannolikt den enda källa som berättar att de tog med sig ett sjöburet kavalleri på sina krigsföretag. Expeditionen verkar därför inte ha varit en vanlig vendisk plundringsräd med det främsta syftet att roffa åt sig så mycket byte som möjligt. Furst Ratibors militära operation måste ha haft ett specifikt ändamål. För att få svar på vilket detta syfte kan ha varit måste vi gå tillbaka till årtiondena före år 1135, detta för att kunna placera Kungahälla i en vidare historisk kontext.

Sigurd Jorsalafar: den katolska kristenhetens försvarare i norr

Kungahälla är intimt förknippad med den norske kungen Sigurd Jorsalafar, som regerade från 1103 till 1130. Under de första årtiondena delade han kungamakten med sina bröder Øystein och Olav, men efter den sistnämnde broderns död år 1122, blev han ensam kung i Norge. Sigurd Jorsalafar är ur många avseenden att betrakta som en typisk härförarkung för sin tid. Likt sina danska samtida kollegor, furstarna Knud Lavard och Harald Kesje, bedrev han flera utländska härtåg för att stärka sin position på hemmaplan. Sigurd har gått till historien på grund av två stora företag. Han var den förste europeiske kung som begav sig till Jerusalem, och han genomförde ett s.k. korståg, vilket har kallats för ”Kalmareledung”. Likt Knud Lavard och Harald Kesje, lät han en stad utgöra ett högkvarter för sina militära expeditioner.

I Danmark använde Knud Lavard Slesvig som en operativ bas för sina härtåg mot venderna, och sannolikt utnyttjade Harald Kesje Roskilde för liknande syften. Sigurd tillhörde en specifik typ av nordiska furstar, som bedrev en aggressiv utrikespolitik med kristna förtecken. Ända sedan den danske kungen Sven Estridsens dagar hade dessa skandinaviska krigarkungar strävat efter att inneha rollen som den katolska kyrkans banérförare i norra Europa. Sigurd Jorsalafar hade till följd av sina utlandsresor goda kontakter med olika framstående företrädare för den katolska kyrkan. Ett brev skrivet av abboten Peter Venerabilis av Cluny, visar att den norske kungen hade nära band till den gregorianska reformrörelsen.

Abboten omtalar Sigurd som en närstående vän till clunyenserna och han skriver att kungen skall ha befriat ”kristna folk från de kristnas fiender i söder och i öster”. Sigurd Jorsalafar brukades alltså som ett instrument för den katolska kyrkan att utöka sitt inflytande i Europas perifera områden. Sigurds roll som den katolska kristenhetens försvarare utmärks, utöver Jerusalemsresan, av att han med kristen symbolik strävade efter att manifestera sin makt i staden Kungahälla. Här lät han uppföra en kyrka, där han placerade de mest kraftfulla sakrala prestigeobjekt som det norska kungadömet ägde, d. v. s. en flisa av det heliga korset och ett relikskrin som han skall ha fått i gåva av den danske kungasonen Erik Emune. Korsreliken måste ha varit ett kultiskt objekt av stor betydelse. Snorri berättar att kung Balduin av Jerusalem skänkte den till Sigurd på villkoret att han skulle verka för att sprida kristendomen, och med all sin makt sträva efter att grunda ett ärkebiskopssäte i Norge. Korsreliken har sannolikt räknats till det absoluta toppskiktet bland de skandinaviska relikerna.

Sigurd Jorsalafar lovade kung Balduin att föra reliken till Trondheim, men han infriade aldrig sitt löfte. I stället valde han att förvara den i Kungahälla. Anledningarna till detta förfarande kan ha varit flera. En relik av denna betydelse måste ha förärat staden en specifik symbolisk identitet. Reliker ansågs under medeltiden ha en beskyddande funktion. Ofta fungerade de som ett substitut för en offentlig auktoritet, och närvaron av reliker ansågs kunna bringa välstånd och beskydd. En orsak till att Sigurd lät förvara reliken i Kungahälla kan ha varit att han ville skapa en helig stad med en liknande sakral status som Trondheim eller Odense. I detta sammanhang kan Kungahälla alltså ha representerat en ny kristen härskarideologi.

På vilket sätt var då Sigurd och Kungahälla involverade i maktpolitiken i Östersjön? För att kunna klargöra denna fråga måste vi för det första närmare undersöka vilket syftet kan ha varit med hans berömda härtåg, kallat ”Kalmareledung”, och för det andra analysera periodens politiska allianssystem.

Kungahälla och Baltikum

Norsk-isländska källor berättar att målet med Sigurds fälttåg var att kristna de *”hedniska smålänningarna”*. Abboten av Cluny, Peter Venerabilis, omtalar också

Figur 2. Det skandinaviskt-ryska alliansförbundet.

expeditionen som ett ”korståg”. Från början var det tänkt som en gemensam aktion tillsammans med danerna under ledning av deras kung Niels Svensen. Danskarna anslöt sig dock aldrig till härtåget, vilket ledde till att Sigurd som hämnd härjade i danska vatten. Källornas uppgifter om Sigurds korståg är dock märkliga, då vi vet att Småland vid denna tid sedan länge hade varit kristet. Historikern Nils Blomkvist har tolkat det norska härtåget från ett storpolitiskt perspektiv. Han hävdar att kampanjen i första hand var riktad mot ett växande vendiskt handelsherravälde i Östersjön, där Kalmarsund alltmer hade kommit att kontrolleras av venderna.

De medeltida nordeuropeiska källorna ger genomgående en negativ bild av venderna såsom bestående av en samling hedniska, primitiva plundrarfolk. Denna bild är t.ex. påfallande i Snorri Sturlusons *Heimskringla*, i Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* och i Helmold av Bosaus *Chronica Slavorum*. Nutida historiker har delvis byggt vidare på detta återgivande då de talar om en s.k. vendisk vikingatid. Blomkvist omtolkar dock denna bild, då han i första hand vill se venderna som köpmän, vilka under 1100-talets första årtionden hade byggt upp ett omfattande handelsnätverk i Östersjön. Enligt Blomkvists tolkning var det främsta syftet med ”Kalmareledung” inte att omvända smålänningarna. I stället var målet att förhindra att det uppstod ett vendiskt herravälde i Kalmarsund och omkringliggande områden.

Två konkurrerande nätverk bestående av Slesvigs skyddsherre, Knud Lavard, allierad genom giftermål med det ryska furstehuset, konkurrerade om handeln i Östersjön med ett vendiskt-polskt nätverk, bestående av vendiska makthavare och den polske fursten Boleslaw III. Sigurd Jorsalafar skall ha varit allierad med Knud Lavard, då den norske kungen genom sitt giftermål med den ryske fursten Mstislav Vladimirovitjs dotter Malmfrid, måste ha varit en del av det dansk-ryska nätverket. Sigurd och Knud var följaktligen svågrar.

Utifrån dessa nätverk skulle vi alltså kunna belägga att Kungahälla under Sigurd Jorsalafars regering var involverat i Östersjöpolitiken, och vi kan därmed spåra en fientlig relation mellan norska kungar och vendiska furstar. Kungahälla skulle mot bakgrund av dessa förhållanden främst haft en militär och kanske även en religiös, symbolisk roll. Uppförandet av kyrkan och förvarandet av relikerna kan ha varit en symbolisk handling av kommunikativ art, där den norske kungen ville manifestera sin tillhörighet till den katolska kyrkans maktsystem och dess politiska ambitioner. Författaren till den norska källan *Ágrip,* skriver i slutet av 1190-talet, att Sigurd lät bygga en kyrka vid, citat: ”landets yttersta ända och satte det heliga korset där, nästan i hedningarnas våld för att det skulle vara till värn för landet.” Den religiösa maktsymboliken i texten framgår alltså med all påtaglighet.

Kungahälla visar under Sigurd Jorsalafars regering drag av ett typiskt korsfararnäste i ett s.k. *frontier society*. Vi skulle här kunna dra en parallell till förhållandena i det samtida Spanien. Den amerikanske historikern James F. Powers har behandlat medeltida kristna städer som låg på gränsen till de muslimska områdena i Spanien. Han hävdar att städerna i detta gränssamhälle fungerade som militära baser för den spanska

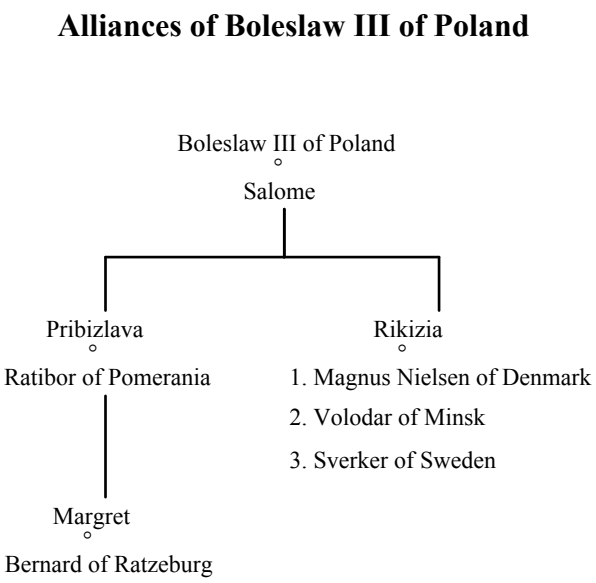

Figur 3. Det konkurrerande alliansförbundet bestående av nordiska, polska, pommerska, tyska och ryska furstefamiljer.

korstågsrörelsen – *reconquistan*. Powers betecknar dessa städer som ”societies organised for war”. Kanske skulle Kungahälla under dess tidiga fas kunna tolkas som ett militärt centrum, vilket bar vissa likheter med de spanska kristna städerna? Likt den danska gränsstaden Slesvig, hade Kungahälla en religiös, men kanske först och främst en militär roll (en viktig skillnad är dock att Slesvig hade en stor ekonomisk betydelse).

Kungahällas militära funktioner bör först och främst förknippas med *offensiv* krigföring, då det arkeologiska materialet inte uppvisar några starka försvarsbefästningar härrörande från stadens tidigaste fas. Det är möjligt att Kungahälla utgjorde en mobiliseringsplats där olika härförare med sina följen samlades för att delta i Sigurd Jorsalafars krigsföretag. Om så var fallet, framstår en vendisk attack mot ett sådant offensivt militärt centrum som ett strategiskt val då staden kunde utgöra ett hot mot vendiska intressen.Vid tiden för anfallet på Kungahälla hade dock Sigurd Jorsalafar varit död i fem år. En stads militära roll var beroende av den politik som fördes av dess skyddsherre. I augusti år 1135 hade Sigurds påstådde bror, Harald Gille, efter intensiva strider med sin motståndare, Magnus den Blinde, lyckats tillskansa sig kronan i Norge. Vi kommer att återkomma till honom längre fram i texten.

Sigurds politik kan dock bara ses som en delförklaring och en bakgrund till plundringen av Kungahälla. Vi bör därför vända blickarna mot venderna och se vad källorna har att berätta om den pommerske fursten Ratibor.

Varför anföll furst Ratibor Kungahälla?

Tyvärr finns det inte mycket information att tillgå om furst Ratibor. Han tycks dock ha varit en furste av stor betydelse som under 1130- till 1150-talet regerade i det östvendiska området. Ratibor var bror till furst Vartislaw, vilken av Saxo Grammaticus omtalas som en av den danske kungasonen Knud Lavards allierade. Det finns indikationer som visar att Ratibor inte alls behöver ha varit hedning. Hans bror Vartislaw var t. ex. kristen. Han uppges av Helmold ha tagit missionären Otto av Bamberg under sitt beskydd. Han skall ha arbetat för spridandet av kristendomen i Pommern och blivit ihågkommen som biskopsdömet Uznams grundläggare

Ratibor hade sannolikt nära band med den mäktiga polska furstefamiljen. Han uppges ha varit gift med en kvinna vid namn Pribizlava, som skall ha varit en dotter till Boleslaw III av Polen. En tysk källa hävdar att Bernard, den kristne greven av Ratzeburg, var gift med en dotter till furst Ratibor. Dessa förbindelser indikerar att Ratibor sannolikt var en kristen furste med mäktiga allierade. Han måste därför tolkas som en framstående aktör på den nordeuropeiska politiska arenan. Ratibor var en del av ett nätverk, som även inkluderade nordiska furstar då hans hustru Pribizlava kan ha varit en syster till Rikizia, gift med den danske prinsen Magnus Nielsen och senare (ca 1138) med den svenske kungen

Sverker d. ä. Ratibor blev därmed en fiende till sin egen bror Vartislaw.

Frågan kvarstår dock; varför anföll han Kungahälla? Här är det omöjligt att ge något entydigt svar, varför man endast kan ge en hypotetisk förklaring. Låt oss först närmare analysera den rådande situationen gällande de politiska allianssystemen kring år 1135. Flera nordiska-slaviska allianssystem hade raserats under perioden 1130–1135. Pakten mellan Slesvigs skyddsherre Knud Lavard, furst Vartislaw av Pommern och det ryska furstehuset hade gått om intet i och med att Knud Lavard dräptes av Magnus Nielsen år 1131. Den norska kungafamiljens band med den ryska dynastin bestod av Sigurd Jorsalafars äktenskap med Malmfrid, dotter till Mstislav Vladimirovitj och syster till Vsevolod av Novgorod. Detta band bröts i och med Sigurds död år 1130.

Två år senare dog Mstislav Vladimirovitj, vilket blev inledningen till en försvagning av det novgorodiska/kievska furstendömet. Handelsnätverket mellan Slesvig och Novgorod saknade därmed mäktiga beskyddare. Knud Lavards bror, den danske kungen Erik Emune, försökte dock senare återupprätta detta nätverk genom att han gifte sig med Sigurds änka, Malmfrid.

Även den dansk-polska pakten mellan Boleslaw III och kung Niels som hade bekräftats genom att Niels son Magnus gifte sig med Boleslaws dotter Rikizia, hade raserats efter slaget vid Fotevik år 1134. Magnus stupade i slaget och hans far slogs ihjäl av borgarna i Slesvig några veckor senare.

Den danske kungen Erik Emunes ställning var efter trontillträdet fortfarande hotad då han var involverad i en fejd med sin halvbror Harald Kesje. I Norge var Harald Gilles position ännu osäker då han nyligen hade besegrat sin konkurrent till kungatronen, Magnus den Blinde. Före attacken mot Kungahälla hade dock Erik Emune slutit ett vänskapsförbund med Harald Gille. Efter att Harald hade besegrats i slaget vid Färlev (i Bohuslän), år 1134, flydde han till den danske kungen. Isländska källor berättar att de två furstarna var edsbröder, och Saxo Grammaticus omtalar Harald som Eriks vän. Erik gav honom militärt stöd och uppges ha skänkt Harald Halland som län. I utbyte mot detta bistånd deltog han aktivt med sina flottor i den danske kungens kamp mot venderna. Den isländske skalden Einarr Skúlason berättar att Harald Gille utkämpade två sjöslag i Danmark mot de ”trolösa” männen (d. v. s. venderna). Ett vid Ven och ett annat vid Læsø.

Denna vänskapspakt var därför en viktig orsak till varför Norge och Kungahälla drogs in i maktpolitiken i Östersjön. Flera av de vendiska furstarna var fiender till den danske kungen och självklart så även till hans bundsförvanter. Haralds vänskap med Erik hade alltså ett högt pris då han samtidigt hade fått mäktiga fiender på köpet. När Harald Gille återvände till Norge fick han ett massivt stöd i Kungahälla. Snorri hävdar att hans män kallades ”Elfargrímum”, vilket betyder män från trakten kring Göta älv. Följaktligen kan vi konstatera ett relativt starkt band mellan Harald och Kungahälla. Erik Emune kan tidigare haft nära relationer med Sigurd Jorsalafar då Snorri berättar att Erik skulle ha skänkt ett relikskrin till Sigurd, vilket han lät förvara i Kungahällas kyrka. Sannolikt var detta en gåva som skänktes för att bekräfta en vänskapspakt.

Vid tiden för det vendiska anfallet rådde det alltså en mycket instabil politisk situation i de nordiska länderna. Det hade därmed uppstått ett gynnsamt läge för Ratibor att genom en massiv aktion slå till mot de nordiska makthavarnas inflytande i Östersjön. Härtåget var dock inte bara riktat mot Kungahälla, utan kanske i första hand mot Danmark. Snorri berättar att Ratibor under seglatsen mot Bohuslän företog ett flertal attacker utmed med den skånska kusten som tillhörde det danska kungariket. Snorri uppger vidare att Erik Emune och ärkebiskop Asser skall ha sänt bud till den norske kungen för att varna honom att en stor vendisk flotta seglade i nordiska farvatten. Denna uppgift visar att attacken mot Kungahälla kan ha varit väntad.

Det finns även förhållanden som pekar i riktning mot att den pommerske fursten genomförde en gemensam aktion tillsammans med venderna från Rügen. Det faktum att Erik Emune företog sin omtalade skövling av Arkona, inte långt efter attacken mot Kungahälla, skulle kunna tyda på att detta var en hämndaktion som en vedergällning för Ratibors härjningar.

Den vendiska armadans storlek vittnar emellertid om att flera aktörer än Ratibor kan ha varit initiativtagare till expeditionen. Den slaviska härens omfång och moderna truppslag kan tyda på att Ratibor agerade under den mäktige polske fursten Boleslaw III:s överinseende. Boleslaw hade tillhört ett allianssystem som konkurrerade med Knud Lavard, Sigurd Jorsalafar och det ryska furstehuset. I början av 1120-talet hade han startat ett omfattande erövringståg mot sina grannar i väster; pomeranerna och liutizierna. Han erövrade Stettin och härjade svårt liutiziernas områden. Boleslaws expansionspolitik fortsatte med oförminskad kraft under de kommande åren, och han blev en mäktig krigsherre med många underordnade vasaller, såsom den pommerske fursten Ratibor.

Boleslaw förde krig mot det novgorodiska/kievska furstendömet i öster och snart ville den polske feodalherren utöka sitt inflytande även i Östersjön, men han saknade en flotta. Det gjorde dock inte hans vasall och svärson Ratibor. Det förefaller därför inte osannolikt att de båda furstarna genomförde en förenad aktion då de troligen hade gemensamma politiska-ekonomiska intressen i Baltikum.

År 1128 hade Boleslaw alltså upprättat en allians med den danske kungen Niels Svendsen och hans son Magnus Nielsen som bekräftades genom att Magnus gifte sig med Boleslaws dotter Rikizia. Pakten hade troligen som främsta syfte att reducera den upproriske fursten Vartislaws utökade makt i Pommern, samt att skapa en motvikt till hans bundsförvant Knud Lavard, vilken hade etablerat sig som en östersjöfurste av betydande dignitet. Alliansen resulterade i ett omfattande anfall mot Vartislaws maktbaser i Usedom och Wolin.

Denna politik slutade dock i ett stort misslyckande. I slaget vid Fotevik, år 1134, massakrerades den danske kungen Niels och hans son Magnus armé av ett överraskande kavallerianfall anfört av Erik Emune. Magnus dödades i striden, och hans far dräptes som tidigare nämnts i Slesvig några veckor senare. Detta betydde att Boleslaw hade förlorat sina mest betydande bundsförvanter i norr. Det förefaller troligt att Ratibors härtåg mot Danmark och Norge skulle kunna tolkas som en hämndaktion, initierad av furst Boleslaw, med syftet att bestraffa de fiender som hade dödat hans svärson Magnus Nielsen.

Förhållandet att den stora vendiska armadan gjorde sig besväret att segla hela vägen från Pommern (och eventuellt Rügen) till Bohuslän för att anfalla Kungahälla, förefaller trots allt något märkligt. Kanske kan valet av attackmål förklaras utifrån Kungahällas symboliska betydelse som det norska kungadömets södra utpost och dess funktion som ett heligt religiöst centrum. Under Sigurd Jorsalafars regering hade staden sannolikt spelat en betydande roll för den norska kungamaktens maritima expeditioner och intressen i Östersjön. Anfallet skulle därför kunna tolkas som en maktdemonstration för att visa slaviskt överherravälde i Baltikum. Kanske ville Ratibor och eventuellt även Boleslaw III, kraftfullt demonstrera att Erik Emune och hans allierade norske bundsförvant, Harald Gille, skulle hålla sig utanför den baltiska maktpolitiken.

Kungahälla: platsen, politiken och aktörerna

För att slutligen sammanfatta det hela så har alltså syftet varit att diskutera relationerna mellan de norska kungarna och de slaviska furstarna under 1100-talets första årtionden. Den vendiska attacken mot Kungahälla har tolkats som en konsekvens av de norska kungarnas deltagande i de nord- och östeuropeiska allianssystemen. Stora maritima expeditioner krävde omfattande nätverk av inflytelserika allierade. Ratibors välplanerade flottföretag indikerar att mäktiga bundsförvanter stödde honom.

De militära företag som här diskuterats kan i flera fall förknippas med hämndaktioner, som verkar ha varit en del av det politiska spelet. Här kan vi alltså från ett rikspolitiskt perspektiv studera handlingsmönster som visar likheter med den klassiska medeltida fejden. I detta sammanhang förknippades specifika orter med särskilda makthavare. Kungahälla skulle därför kunna tolkas som ett sociopolitiskt centrum knutet, inte enbart till kungar som Sigurd Jorsalafar och Harald Gille, utan även till deras allierade. Dessa nätverk innebar att ett anfall mot Kungahälla inte bara var en attack mot den norske kungen, utan också ett slag mot hela det allianssystem som Harald var en del av.

Den tidigare uppfattningen av venderna som barbariska pirater representerade en hednisk ”vikingmentalitet” kan ifrågasättas på flera punkter. Slaviska furstar som Ratibor var väl inkorporerade i de europeiska allianssystemen. Flertalet av de vendiska krigsherrarna var sannolikt kristna, och de var följaktligen en del av samma politiska kultur som de skandinaviska, ryska, och de polska furstarna. En viktig skillnad är emellertid att de vendiska folken och dess herrar aldrig kom att få en offentligt erkänd ställning inom det katolska politiska systemet. Merparten av de skriftliga källorna var författade av personer som var en del av denna organisation. I dessa källor betonas slavernas olikhet med allt större kraft i takt med den katolska kyrkans växande behov av en gemensam identitet. Flertalet av dessa författare skrev sina verk efter det stora korståget mot venderna år 1147.

Här har också gjorts ett försök att diskutera den medeltida stadens funktioner från ett annat perspektiv än det strikt ekonomiska. Genom att placera Kungahälla i en vidare politisk och ideologisk kontext blir det möjligt att visa att en tidigmedeltida stad kunde representera olika former av makt. Kungahälla var ett sociopolitiskt centrum – kanske en militär mobiliseringsplats –

och troligen hade staden även en specifik ideologisk betydelse som representerande en ny typ av katolsk kristen härskarideologi, vilken i första hand är att förknippa med korsfararkungen Sigurd Jorsalafar. Under hans regering kom alltså den till synes obetydliga staden Kungahälla att få en plats på den katolska kyrkans karta. Med största sannolikhet försökte Harald Gille upprätthålla denna heliga position. Kanske kan dessa faktorer förklara diskrepansen mellan skriftlig vittnesbörd och arkeologiska kvarlevor.

Avslutningsvis skulle man kunna konstatera att Kungahälla, trots det faktum att det var en liten stad med begränsad ekonomisk betydelse, kan ha spelat en viktig roll på ett annat plan som en följd av dess sociopolitiska och ideologiska funktioner. Kanske vi trots allt kan finna ett uns av sanning i Snorris framhävande av Kungahällas storhet under åren 1123 till 1135?

Foto: Magnus Rolöf

Referenser

Andersson, Hans, 2001: *Kungahälla: problem och forskning kring stadens äldsta historia,* red. Hans Anderson, Kristina Carlsson & Maria Vretemark. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygds förbund, 70. Stockholm.

Arnold av Lübeck, *Arnold af Lybeks Slavekrønike,* dansk översättn. P. Kierkegaard (Copenhagen, 1885).

Blomkvist, Nils, 2005: *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System – in the European North: (AD 1075–1225)*. Leiden.

Cristophersen, Axel, 2001: '...og han sat der lenge og vakta landet..."Momenter til en diskusjon om Kongehelle i middelalderen.', i *Kungahälla: problem och forskning kring stadens äldsta historia,* red. Hans Anderson, Kristina Carlsson & Maria Vretemark. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygds förbund, 70. Stockholm.

Christiansen, Eric, 1980–81: Saxo Grammaticus, *Danorum Regum Heroumque Historia,* Books x–xvi (British Archaeological Reports, International Series 84, 118 i & ii). Oxford.

Fagrskinna – Nóregs konungatal, ed. Bjarni Einarsson (*Íslensk Fornrit* 29. Reykjavík 1985)

Geary, Patrick J.,1994: *Living with the dead in the Middle Ages.* New York.

Helmold af Bosau: *Præsten Helmolds Slavekrønike,* dansk översättn. P. Kierkegaard (København, 1881).

Hermanson, Lars, 2000: *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark.* Göteborg.

Snorri Sturlusson, *Heimskringla* I–III, ed. Bjarni Aðalbjarnarson (*Íslensk Fornrit* 26–28. Reykjavík 1941–1951).

Knytlingesaga, dansk översättn. Jens Peter Ægidius (København 1979).

Lönnroth, Lars, 2001: 'Vad visste Snorre om Kungahälla?', i *Nordiska möten. Antologi kring Trekungamötet 1101,* red. Lars Linge. Kungälv, s. 19–31.

Morkinskinna i engelsk översättning av T. M. Andersson & K. E. Gade, *Islandica LI*. New York, 2000

Ordericus Vitalis: *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis,* vol V, ed. M. Chibnall (London, 1975).

Powers, James. F.,1988: *A Society Organized for War. The Iberian Municipal Militias in the Central Middle Ages, 1000–1284.* Los Angeles.

Regesta Norvegica 1. 822–1263, utg. Erik Gunnes (Oslo 1989).

Rytter, Jens, 2001: 'Hva kan arkeologien fortelle oss? Bebyggelsen i Konghelle fra ca 1080 til 1300', i *Nordiska möten. Antologi kring Trekungamötet 1101,* red. Lars Linge. Kungälv, s. 33–48.

Sverre-Soga, Norsk översättn. Dag Gundersen & Finn Hødnebø, i *Norges kongesagaer,* bd. 3 (Oslo 1979).

Villads Jensen, Kurt, 1999: 'Pavelig korstogspolitik og Skandinavien', *Rubicon:* 7:1–1999, *Tema: Middelalderen.* Odense, s. 19–26.

Villads Jensen, Kurt, 2000: 'Saxos grænser. Dehumaniseringen af venderne, i, *Venderne og.*

Danmark. Et tværfagligt seminar (Mindre Skrifter udgivet af Center for Middelaldersstudier, nr. 20). Odense, s. 6–12.

Ågrip. Ei liti norsk kongesoge, Norsk översättn. Gustav Indrebø (Oslo 1936).

Foto: Helene Carlsson

Provins i en sammensat statsenhed

Bohus len i den dansk-norske union 1380–1658

Carsten Porskrog Rasmussen

Når dette seminar kan hedde "Bohuslän som gränslandskap", skyldes det, at der allerede langt tilbage fandtes både grænser og riger i Norden. Fra 1319 til 1658 indgik Norge og Bohus Len imidlertid næsten konstant i unioner med mindst ét af de andre nordiske riger, og i over halvdelen af perioden tillige med hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Bohus Len var dermed en administrativ enhed i et rige, der som samlet hele indgik i en sammensat stat, en konglomeratstat, som bl.a. Harald Gustafsson har kaldt det. Mit indlæg rummer først og fremmest en præsentation af denne stat, tilsat nogle overvejelser over, hvad det betød at være provins i den. Mit fokus er ikke så meget tanken om et grænselandskab, men tanken om en provins, som indgår ikke bare i én helhed, men flere på samme tid.

Rigsdannelsen

Ud af vikingetiden kom tre nordiske kongeriger, skabt ved en gradvis sammenlægning af småriger, stammer og landskaber. Det var ikke nogen helt let proces, og det var ikke givet, at det skulle ende, som det gjorde, men fra midten af 1000-tallet konsolideredes de tre riger, og det fortsatte over de næste par hundrede år. Rigsniveauet kom på nogle afgørende punkter til at dominere over forskellige provinsniveauer, og de grænser, der blev trukket for mere end ni hundrede år siden, viste sig bemærkelsesværdigt stabile, bortset fra de revolutionære år 1645–60.

Rigsniveauets dominans ses først og bedst i selve spørgsmålet om, hvilket område, der i princippet anerkendte en fælles leder og derfor også – i teorien – skulle stå sammen udadtil. Først i Danmark, siden i Norge og sidst i Sverige satte det sig igennem, at det, man kunne være konge af, var netop Danmark, Norge eller Sverige. Der er mindre afvigelser herfra, f.eks. forsøget på at dele Danmark op i tre kongeriger i midten af 1100-tallet eller Skånes overgang under den svenske konge som særlig rigsdel 1332–61, men hovedmønstret er, at rigerne konsolideredes som politiske rum. De var naturligvis langt fra moderne nationalstater. For det første var statsmagten endnu svagt udviklet. Kongemagten omfattede en vis overordnet rolle inden for retsvæsen og lovgivning og ledelse af det ydre forsvar. Til at varetage disse opgaver havde kongerne visse økonomiske ressourcer og mulighed for at trække på flere, afhængig af, hvor stærke de var, og hvor god opbakning, de kunne få fra stormænd og bønder. For det andet var decentrale niveauer stadig vigtige. Ud over en række mere lokale enheder var rigerne opdelt i regioner med politiske funktioner. Regionale ting havde retslige og politiske roller. Da skriftlige love blev indført, var de i begyndelsen regionale med en opdeling i tre lovområder i Danmark, fire i Norge og hele ni i Sverige.

Rigsniveauet vandt imidlertid terræn. Rigsmøder af verdslige og gejstlige stormænd kendes i Norge og Danmark fra 1100-tallet og var med til yderligere at gøre disse riger til enheder, dels ved at træffe fælles beslutninger for hele riget, dels ved at være en fælles ramme for bisper og stormænd fra hele riget, men omvendt kun det. I Sverige indførtes de i 1200-tallet. I Norge blev de gamle landskabslove i 1271–73 erstattet af nye, som ganske vist blev vedtaget for hvert tingområde for sig, men var ens, så der nu reelt fandtes en rigslov.

Sverige fik en rigslov omkring 1350. I Danmark blev de regionale love først endegyldigt sat ud af kraft 1683, men her føjedes dog efterhånden en række landsdækkende love, såkaldte recesser, oven i de gamle landskabslove. Rigslove var både realt og symbolsk vigtige faktorer i rigsudviklingen. At folk i alle rigets dele var under samme regler havde praktiske konsekvenser, så det var lettere at bevæge sig på tværs af lovgrænser, men det skabte også et symbolsk fællesskab at vide, at netop dette områdes indbyggere var fælles om loven – til forskel for dem udenfor.

Det er ikke tilfældigt, at Norge først fik en rigslov. Danmark var det tidligst etablerede rige og længe også det stærkest integrerede, men fra 1200-tallet overgik denne status til Norge. Det ses markant i, at man ikke alene fik erstattet regionale love med noget, der reelt var en rigslov, men også formåede at ændre på, hvilke niveauer, der egentlig var under rigsniveauet. På et ret lavt plan levede gamle bygder videre, så områder som Voss eller Romerike endnu i 1400-tallet kunne fungere som enheder, stormænd kunne kommunikere med. Men på niveauet mellem disse og rigsniveauet formåede kongerne at gennemføre markante omstruktureringer. Både de gamle fylker og de fire landslovsområder mistede reelt betydning. Fra slutningen af 1100-tallet til 1307 var landet inddelt i sysler, og derefter erstattedes syslerne af len. For det nuværende Bohuslän betød det ganske vist kun, at det først var en samlet enhed, Ranafylke, så opdelt i to sysler, men så atter samlet til ét len. Men len var noget andet end fylker. Allerede syslerne var først og fremmest rum for en kongelige forvaltning, og lenene blev det endnu mere. Lenene var bygget op om en oppefra og ned forvaltning, men var ikke rum for folkelig politisk deltagelse. Den lå på andre niveauer – både højere og lavere.

Sammenlignet med Norge var centraliseringen mindre fremskreden i de to andre riger, og større regioner bevarede en fastere betydning. I Danmark fulgte grundinddelingen i landskaber den naturlige opdeling, som bælter og sunde skabte, men konsekvensen var til gengæld enheder af meget ujævn størrelse. Målt på antal herreder omfattede Jylland næsten halvdelen af riget, Sjælland og Skåne hver omkring en femtedel, mens de andre landskaber var langt mindre. Samtidig havde hovedlandskaberne separate love, mens mindre landskaber som Fyn, Lolland og Halland fulgte hovedlandskabernes love, og deres ting havde heller ikke samme politiske status. I Sverige forsvandt de regionale love midt i 1300-tallet, men de gamle lovområder overlevede som tingsområder af ret stor politisk betydning.

Helt uhindret var rigernes konsolidering ikke. Den vigtigste trussel kom nok fra de hertugdømmer, som blev oprettet til yngre kongesønner i både Danmark og Sverige i 1200-tallet, for der opstod hurtigt strid mellem konger og hertuger. Et enkelt af hertugdømmerne, Sønderjylland eller Slesvig, blev reelt til en selvstændig stat, og Halland så længe ud til at kunne gå samme vej. På et tidspunkt valgte greverne af Halland at give sig under Norge, og da den norske konge Håkon V først i 1300-tallet forlenede sin svigersøn, den svenske hertug Erik, som i forvejen rådede over områder i Västergötland, med både Halland og det, der var ved at blive Bohus Len, opstod der for en tid en slags stat omkring Göta Älv, som rakte hen over de nordiske grænser. Noget langt liv fik den dog ikke.

Unionen af 1319

Rigernes styrke ses af, at de overlevede at komme i union med hinanden. Da Norge var blevet samlet af de utallige småkongedømmer, havde lokale bygder måske nok overlevet som rammer om et vist folkefællesskab og ting, men de var så effektivt absorberet i det større, at de kunne få ikke bare fælles konge, men fælles lov. Rent begrebsmæssigt gik de alle op i begrebet "Norge". Fra omkring år 1000 var kongen "de norskes konge", ikke "Hordalændingens" eller "Ranrikis", og over for kongen var alle hans undersåtter nordmænd. Det betyder også, at der ikke var regler, som hindrede kongen i at gøre folk fra én provins til embedsmænd i en anden. Det gik anderledes, da de nordiske riger fra 1319 begyndte at komme i union med hinanden. Over de forløbne århundreder var rigerne blevet så stærke rammer, både realt og mentalt, at de ikke så let kunne nedlægges igen.

Vejen til unionerne skyldes en blanding af dynasti- og stormandspolitik. I 1319 uddøde den gamle norske kongeslægt, men man havde i Norge i god tid taget skridt til at ordne forholdene ved at ændre tronfølgeloven, så den norske konges dattersøn, Magnus, som var søn af den svenske hertug Erik, der herskede i landskaberne omkring Göta Älv, var indsat som arving. Samtidig med at Magnus Eriksson arvede den norske trone, førte én af de utallige indre svenske magtkampe imidlertid til, at den svenske konge blev afsat og Magnus også valgt til konge af Sverige.

To ting er værd at bemærke om disse begivenheder. Den ene er Norges og Sveriges forskellige vej til at få Magnus som konge. I Norge skete det principielt ved en reguleret arvefølge, som både kongemagt og stormænd

på forhånd sluttede op om, i Sverige som følge af et indre opgør og formelt ved valg. Den anden er, at unionen ikke anfægtede Sveriges og Norges status som separate riger, men til gengæld gjorde det af med hertug Eriks hertugdømme. Dets norske og svenske dele gik nu atter op i Norge eller Sverige, men disse riger gik ikke op i hinanden. Det viser, at rigerne var langt stærkere som enheder end hertugdømmerne.

At hidtil selvstændige stater eller fyrstendømmer fik fælles fyrste, skete mange gange i Europas middelalder. Bag det kunne ligge krig, køb, arv eller et valg fra stormændenes side. I situationen 1319 var der elementer af både arv og valg. Hvis unioner var skabt ved arv eller erobring, kunne det føre til, at de gamle dele gik op i den ny, som det skete, da mindre tyske fyrstendømmer gradvis blev til hertugdømmerne Mecklenburg og Württemberg. Men i 1300- og 1400-tallets Europa var det mest almindelige, at de enkelte fyrstendømmer eller riger i princippet bestod videre med egne love og politiske systemer under den fælles fyrste. Det var også tilfældet i den svensk-norske union af 1319. Kongetitlen viste stadig hen til de enkelte riger, og den nye svenske rigslov, som kong Magnus fik indført ca. 30 år senere, var netop *svensk* og gjaldt ikke i Norge. Det var endda ikke meningen, at unionen skulle vare, for Magnus' to sønner blev udpeget som tronarvinger i henholdsvis Sverige og Norge.

Nu kom dette velforberedte arrangement ikke til at fungere så fint, som der var lagt op til. Det hænger nok dels sammen med, at Magnus Eriksson ikke var nogen særlig dygtig politiker, dels at svenske stormænd og måske også svenske bønder hørte til Europas vanskeligste at styre, som havde fået den set fra kongernes side yderst ubehagelige vane at ind- og afsætte konger med jævne mellemrum. Det kom Magnus til at mærke, idet han i Sverige først blev forjaget til fordel for sin søn Erik, og senere, da Erik var død og Magnus vendt tilbage, for sin søstersøn Albrecht III af Mecklenburg. Mens folkungernes mandslinje relativt udramatisk satte sig fast i Norge, mistede de deres oprindelige hjemland Sverige til en kvindelinje.

Kalmarunionen

Omtrent samtidig med, at den norsk-svenske union brød endeligt sammen, kom Danmark ind i samme dynastiske spil. I Danmark var kongemagten gået helt i opløsning i 1330'erne, men den var genrejst 1340-75 af Valdemar Atterdag. Med ham uddøde imidlertid også den danske kongeslægt i mandslinien. Mulige arvinger var kongens to dattersønner. Den ældste datter Ingeborg var gift med Hertug Henrik af Mecklenburg, bror til den svenske konge. Den yngre datter Margrethe var gift med Henriks fætter, den norske kong Håkon. Valdemar havde i en presset situation lovet tronen til sin ældste datters søn, men dels var han ikke den, der veg tilbage for at bryde en sådan aftale, dels kunne danske stormænd i princippet henholde sig til, at der var valgret og ikke arveret til den danske trone. I hvert fald lykkedes det Margrethe, støttet af nogle af sin fars nærmeste mænd, at få sin lille søn Olav eller Oluf valgt til dansk konge 1375 med sig selv som formynder. Fem år senere døde hendes mand, kong Håkon, og Oluf arvede også Norge, hvor Margrethe også foreløbig overtog regeringen. 1386 vendte en kreds af svenske stormænd, som var utilfredse med kong Albrecht, sig til Margrethe og tilbød også Oluf den svenske trone. Netop midt i disse begivenheder døde Oluf. En ny tronkandidat måtte skaffes. Den oplagte kandidat var Margrethes mecklenburgske nevø, men ham sprang man over og udvalgte i stedet hans søstersøn, Margrethes grandnevø Bugislav af Pommern, som nu fik det gamle svenske kongenavn Erik. Med ham som formel kandidat kunne Margrethe samle Norden under sig.

Unionen kom i stand gennem separate begivenheder i de enkelte riger, og Oluf og Margrethe indgik 1376-88 aftaler med stormændene i hvert rige for sig. I 1397 kronedes Erik af Pommern imidlertid ved en fælles begivenhed i Kalmar. Fra dette møde foreligger to dokumenter, som har optaget forskningen intenst: Kroningsbrevet og unionsbrevet. Anført af Erik Lönnroth har store dele af forskningen i dem set to forskellige politiske systemer: Regimen regale og regimen politicum, som betegner henholdsvis en stærk kongemagt og et udstrakt samvirke mellem aristokrati og kongemagt. Vigtigt er det imidlertid også, at unionsbrevet også skitserer en forbundsstat af konføderativ karakter. De tre riger skulle stadig bestå og først og fremmest beholde egen lov og retssystem. Derimod var kongen fælles, og unionsbrevet lagde op til, at kongevalget skulle ske som en fælles handling for råder fra de tre riger. Udenrigspolitisk skulle de tre riger udgøre et forsvarsforbund. Unionsbrevet rummede således løsninger på forholdet mellem de enkelte riger og helheden. Endegyldigt vedtaget blev dette dokument imidlertid ikke, mener de fleste forskere. Det gjorde kroningsbrevet, der blot anerkender Erik af Pommern som konge af de tre riger. I kroningsbrevet nævnes de tre riger stadig, men råderne, der beseglede brevet, optræder ikke i nationale grupper, men i standsgrupperinger for bisper, riddere

og væbnere. Kroningsbrevet gav kongemagten større bevægelsesfrihed. Til gengæld rummede det ingen forskrifter for, hvordan unionens langsigtede bestående skulle sikres, og hvordan opbygningen skulle være, bortset fra at det reelt gav kongen betydelig indflydelse på valget af efterfølger.

Over de næste ca. 140 år var de grundlæggende politiske spørgsmål i Norden dels *om* unionen skulle bestå, og i givet fald *hvordan* den skulle være. Margrethe og de følgende konger ønskede først og fremmest en stærk kongemagt, og det indebar i praksis, at de kunne flytte ressourcer og personer mellem rigerne, som kongerne var vant til at kunne gøre det *inden for* rigerne. Noget program for at sammensmelte eller harmonisere rigerne havde de ikke, men kongernes politik kom til at styrke fællesniveauet, netop fordi kongen nu en gang var fælles og ønskede at koncentrere magt og ressourcer i sin hånd. Heroverfor stod rigsrådene i de tre riger. De blev netop under Kalmarunionen definitivt *rigets* råd i hvert rige og ikke kongens. De så sig altså som en rigsbærende institution i de enkelte riger. Deres politiske program var først og fremmest at sikre egne privilegier og egen indflydelse, men da deres magt var bundet til rigsniveauet, kom deres kamp for at tæmme kongemagten også til at være en kamp for rigernes særstilling. Og de indledte en praksis med at indgå mellemstatlige traktater med hinanden. Bl. a. 1438, 1441 og 1450 indgik rigsråd fra to eller tre riger traktater med hinanden om, hvordan det indbyrdes forhold skulle reguleres. Det understregede de enkelte rigers principielle statslighed.

Resultatet blev tvetydigt. På den ene side skete der en reel centralisering af magt, men på den anden side blev de enkelte riger hævdet, realpolitisk og symbolsk. Adelen i først og fremmest Norge og Sverige kæmpede for, at embeder skulle forbeholden *rigets* mænd, ikke unionens, men heller ikke de enkelte provinsers, og man søgte både reelt og propagandistisk at fastholde rigets lov og særpræg. Samtidig blev de indre nordiske grænser på én gang blødt op og konsolideret. På den ene side var grænsen naturligvis et mindre skel, når den skilte allierede, end når det var fjender, men på den anden side betød unionen også, at grænserne indadtil stort set lå fast – med dansk-svenske diskussioner om Gotland som vigtigste undtagelse.

Fra 1430'erne til 1520'erne bevægede Sverige sig ind og ud af unionen, ikke først og fremmest som følge af "dansk" imperialisme, men især afhængig af, hvad skiftende konstellationer af svenske stormænd anså for at være i deres interesse. Enden blev som bekendt, at Sverige i 1520'erne endegyldigt forlod unionen.

Til gengæld voksede den i anden retning. 1375 var det sønderjyske hertughus uddød, og naboerne, greverne af Holsten, havde sat sig i besiddelse af hertugdømmet, hvad Margrethe formelt anerkendte 1386, fra hvilken dato hertugdømmet i øvrigt endegyldigt skiftede navn til Slesvig. Men 1459 uddøde det slesvig-holstenske greve- og hertughus, og enden blev, at stormændene valgte den danske konge Christian I som landsherre. De gjorde det på vilkår, som var ukendte i Tyskland, men havde sit forbillede i Kalmarunionen. Kongen skulle regere Slesvig og Holsten for sig, efter lokale love og sammen med lokale stormænd, og han skulle anerkende, at han var valgt.

Med valget af Christian I som hertug og greve var der etableret en personalunion mellem de to territorier på den ene side og de nordiske riger på den anden. Så vidt var det en traditionel konglomeratstat, båret af fyrstens person. Men inden for den fandtes tre andre unioner: en tæt mellem Slesvig og Holsten, som betød, at de politisk smeltede delvis sammen og havde fælles ledelse, og to noget løsere: Kalmarunionen og en union mellem Slesvig-Holsten på den ene side og Danmark på den anden. Adelen i disse områder indgik nemlig mellemstatlige traktater, som dem, der kendes i Norden. Det komplicerede dog billedet, at de blev indgået alene med det danske rigsråd og ikke det norske og svenske. Endnu mere indviklet blev det hele, da Slesvig og Holsten fra 1490 blev delt mellem kong Christians to sønner, kong Hans og hertug Frederik. Det skal dog ikke følges nærmere her.

Det var alt i alt en stor, men også meget kompliceret statsdannelse, unionskongerne skulle prøve at holde sammen på. De mellemstatslige aftaler mellem råderne fra de enkelte dele var både et forsøg på at holde kongerne i skak, men også at skabe spilleregler for et samarbejde. Det knagede dog ofte. Som bl. a. påpeget af Erik Opsahl her i denne sammenhæng, kunne norske og svenske stormænd nogle gange bruge nationale argumenter mod den danske konge. Det er argumenter om, at den "fremmede" konge og hans "fremmede" embedsmænd ikke respekterede landets lov og skikke og behandlede befolkningen dårligere end "rigets" mænd, og det kunne være argumenter om, at den "danske" konge krævede skat til projekter, som ikke kom befolkningen ved, som f.eks. krige i Slesvig-Holsten. Om ikke andet viser argumentationen, at nogen har ment, at sådanne opfattelser i en vis grad var udbredte i befolkningen. De peger også på, at det kunne være svært at overbevise befolkningerne i unionens enkelte dele om, at de havde interesse i, hvad der skete i den modsatte

Figur 1. Et centralt visuelt udtryk for den sammensatte stat er det kongelige våben. Ganske vist er det mere våbner for kongens titler end for rigets dele, men der er dog langt ad vejen sammenhæng. Christian 1. segl fra årene 1457–60 rummer våbner for hans fire kongetitler som Danmarks, Norges, Sveriges og "de Venders" konge samt hans slægtsvåben som greve af Oldenborg.

ende – hvad enten vi taler om grænsestridigheder i Holsten, svensk-norske stridigheder om Nordkalotten eller norsk-hanseatiske handelsstridigheder. Jo længere man kom fra magtens centrum, jo sværere var det. Sådan var det generelt i den slags sammensatte stater. Og det er igen interessant, at man lettere kunne problematisere kongens slesvigske politik som "uvedkommende" i Sverige end i Skåne. Det var stadig mere accepteret, at riget havde interesser end at unionen havde.

Omvæltningen i 1530'erne

Årene omkring 1530 bragte nye omvæltninger i Norden. Sverige brød definitivt med unionen ved oprøret mod Christian II og indstiftelsen af Vasakongedømmet. Og formelt set ændrede den tilbageværende dansk-norske union status med Christian III's håndfæstning fra 1536, der i en berømt paragraf regulerede forholdet til Norge og fastslog, at Norge herefter ikke skulle være et rige for sig, men et "ledemod af Danmarks rige" som

Jylland eller Fyn. Det betyder tilsyneladende, at Norge nu fik samme status som Finland – ikke som et rige for sig, men som en provins af Danmark.

Håndfæstningen var indgået mellem kongen på den ene side og det *danske* rigsråd på den anden, mens det norske rigsråd ikke blev spurgt. Norske historikere har siden med god ret påpeget, at det statsretsligt må ses som et overgreb. Noget andet er så, at omvæltningen ikke var så stor i praksis. Siden slutningen af 1400-tallet havde det norske rigsråd sjældent været samlet i sin helhed, og allerede Christian II's håndfæstning havde formelt åbnet embeder i Norge også for danske adelsmænd. Reelt havde begivenhederne i 1536 to konsekvenser, som påpeget af Harald Gustafsson. Den ene var, at Norge nu – i hvert fald set med danske øjne – automatisk fulgte Danmark og fik samme konge, på samme måde som Island længe automatisk havde fået ny konge, når Norge gjorde det. Den anden konsekvens var, at det norske rigsråd blev nedlagt. Det var til dels en pragmatisk tilpasning til faktiske forhold, for det norske rigsråd havde de sidste par generationer været domineret af bisperne, og hvis de skulle ud som følge af reformationen, var der ikke meget rigsråd tilbage. Men det indebar, at det danske rigsråd tiltog sig retten til også at lovgive, beskatte og i det hele taget føre politik på Norges vegne.

Trods det fik Norge ikke i praksis samme status som Finland. Ganske vist havde det danske rigsråd også tiltaget sig politisk suverænitet over Norge, og der var ingen barrierer for, at mænd fra det ene rige kunne få embede i det andet, men på mange andre måder blev Norge stadig betragtet og behandlet som et rige for sig. Først og fremmest blev det stadig omtalt som sådan. Den danske konges lange titel indledtes med "Konge af Danmark og Norge", love og dekreter blev udstedt for Norge for sig. Både i officiel og almindelig tale hed det stadig Danmark og Norge, danske og norske. Norge var begrebsligt og konceptuelt på niveau med Danmark, ikke med Jylland. Norge bevarede også sin særlige gamle lov og sin særlige forvaltning på en lang række punkter.

Omvendt var Norges placering i unionen langt fra ligegyldig. Selve Norgesparagraffen betød nok mindre end det forhold, at statsmagten voksede efter 1536 – i Danmark-Norge som i Sverige. Kongen blev stærkere, fik et større og pragtfuldere hof og en egentlig centraladministration. Det blev placeret i København, og det gav nu København en betydning i monarkiet, som ingen anden by havde – hverken Oslo, Bergen, Odense eller Viborg. På det punkt var Norge nu på niveau med

Figur 2. I 1500-tallet var de danske kongers våben et hierarkisk udtryk for hans titler. I hovedskjoldet kongetitlerne Danmark, Norge, de Goters, de Venders og så de tre kroner, som den danske konge insisterede på stadig at føre. I midterskjoldet følger hertugtilerne: Slesvig (løver), Holsten (nældeblad), Stormarn (Svane) og Ditmarsken (rytter). Endelig i hjerteskjoldet grevevåbnerne for Oldenborg og Delmenhorst. En præcis gengivelse af den sammensatte stats dele er det ikke, men viser dog noget om, hvilke enheder man tænkte i: kongerigerne for sig og hertugdømmerne for sig, men iblandet de mere titulære våbner for de Venders og Goters. Et stik af Jens Bircherod, fra 1581.

Island, Finland eller for den sags skyld Jylland. Samtidig betød reformationen, at det danske sprog trængte frem som skrift- og kultursprog. Den lutherske reformation havde som centralt punkt at tale om Gud på folkesproget, men i praksis kom den til at konsolidere bestemte sprog og dialekter som nationalsprog – højtysk, (svealands-) svensk og (ø-) dansk, og Gud kom til at tale dansk i Norge – i hvert fald i den trykte bibel, katekismus og salmebog.

Vigtigst af alt blev dog magtstatens eller den "militær-fiskale" stats udvikling i 1600-tallet. Den kom til at indebære øget beskatning og øget militarisering af samfundet – i Norge, i Danmark, i Sverige. Netop på det punkt er det imidlertid overordentlig kompliceret at måle effekten af at være sekundært rige i en union, for det giver ikke mening bare at sammenligne med tilstanden før unionen, da stater generelt blev meget anderledes i 1600-tallet i forhold til før. *Alle* bønder i Norden kom til at betale langt mere i skat end før til den konge, de nu havde, hvad enten han tilhørte Vasaslægten eller det oldenborgske dynasti, og uanset om han residerede i København eller Stockholm.

Unioner set fra provinsen

Fra 1319 indgik landet mellem Göta Älv og Svinesund da i disse skiftende unioner. Hvad betød det så? I hverdagen før 1536 var det ikke alverden. Den daglige sociale, økonomiske og religiøse orden fortsatte som før eller udviklede sig på måder, som ikke havde meget at gøre med, om kongen alene var konge af Norge eller af Danmark og Norge. Den brede bondebefolkning mærkede mest kongen i spørgsmål om retsvæsenet og skat. I Norge havde kongen tiltaget sig en meget central rolle i retsvæsenet før unionens dannelse. Den gik i arv til de danske konger, men blev forvaltet af embedsmænd. Det foregik principielt efter de samme love som før. Den norske konge havde også været relativt stærk med hensyn til evnen til at udskrive skat. Den evne blev snarest svækket af unionen.

Bohus var det norske len, hvor "danske" lensmænd tidligst vandt indpas. Fra 1400 og frem sad der danskfødte lensmænd på slottet det meste af tiden, men dog vekslende med indfødte norske mænd. Ikke mindst i de perioder, hvor Sverige stod uden for unionen, var det vigtigt for danske konger at have betroede mænd på slottet, og for danske stormænd var Bohus ved siden af Akershus det mest attraktive norske len, beliggende ikke for langt fra deres godser og andre interesser i Danmark. Med skib kom man hurtigt fra Bohus til København eller andre dele af det danske rige, så en placering her var mindst lige så attraktiv for mange som en position i f. eks. Blekinge. Om det reelt medførte nogen større forskel for Bohus Lens bønder, tør jeg ikke udtale mig om. Principielt har i hvert fald nogle af de danske lensmænd kendt Norges lov dårligt, men de havde lokale fogder under sig, som stod for retsvæsenet i det daglige, så det er ikke sikkert, at det gjorde den store forskel.

Måske kunne forskellen mærkes mest for lenets eliter, dvs. især den ret fåtallige adel og borgerskabet i de tre købstæder. Adelsmændene forblev medlemmer af en norsk adel, som beholdt de privilegier, den havde, og som lejlighedsvis mødtes. Her var effekten af unionen nok, at den norske adel på den ene side i endnu højere grad end dansk adel fik lov til at passe sig selv i hverdagen, men omvendt fik mindre rum for at øve indflydelse på den store politik og nok lidt færre embeder at få prestige og indtægter fra. Om de tre små købstæder overhovedet blev påvirket, er usikkert.

Efter 1536 ændredes nogle forhold, mens andre forblev som før. På Bohus Lens herregårde vandt danskfødte adelsmænd gradvis indpas ved ægteskab og køb, men adskillige af dem slog rod på egnen og blev reelt norske, ikke mindst slægten Bildt. De kunne som anden adel i dobbeltmonarkiet nyde godt af overvejende gode økonomiske kår mellem midten af 1500-tallet og midten af 1600-tallet, selv om de fleste set i sammenligning med dansk adel var småadel med jævne godser. Relativt få opnåede en plads ved hoffet, i kancelliet eller efterfølgende på ét af Danmarks og Norges større len, også relativt færre end blandt danske adelsmænd. Det er imidlertid ikke ganske klart, om det mest skyldtes deres isolerede stilling i Norge eller det forhold, at de socio-økonomisk var lavadel, idet slægter på samme sociale niveau i Danmark heller ikke ret tit kom til tops. Og da den dansk-norske stat udviklede sig anderledes end den svenske, kom der ikke samme eksplosion i officersstillinger, nyadlinger og nyoprettelser af herregårde som i Sverige (inkl. Finland). At der dog var muligheder også for Bohus Lens adel, kan Mads Bagge til Holmegaard tjene som eksempel på, i det han bl. a. blev skibschef i flåden. Købstædernes udvikling tør jeg kun i ringe grad udtale mig om, men ud fra eksisterende litteratur er det mit indtryk, at de klarede sig ganske godt i perioden. Principielt bør de have haft visse fordele af handelsmulighederne i Danmark.

Tilbage er igen det store flertal af bønder. Som andre danske og norske bønder har de formentlig grundlæggende haft ret gode tider i meget af perioden. De mærkede helt sikkert reformationen og den ekspanderende statsmagt, herunder deres frontlinjeplacering i opgørene mellem de to nye, stærke dynastiske stater i Norden. Først og fremmest kom de til at bidrage med skatter og soldater, og den nye, efterreformatoriske stat blev med tiden hårdere i sine krav og bedre i stand til at sætte dem igennem end den middelalderlige. Men det gælder på begge sider af grænsen. Måden det skete på, var ganske forskellig i Sverige og Danmark-Norge, men militær- og skattestatens fremvækst var grundlæggende et fælles vilkår. Bønderne i Bohus Len nåede at mærke opbygningen under den danske konge, men kulminationen under den svenske.

Den stærkere indflydelse fra staten var et stykke ad vejen i praksis en indflydelse fra Danmark, fordi statens kerne nu var der. Det mærkes i det danske skriftsprogs fremgang, og det mærkes gennem øget kommunikation mellem kancelliet i København og lensmanden på Bohus. I hvert fald på det plan gik trådene mellem København og de lokale bondesamfund med Bohus slot som mellemled, men stort set uden om et fællesniveau for Norge. På den måde var Norges rige i den daglige forvaltning på mange måder en "samling len", som det er sagt. Men det er ikke sikkert, at bonden overhovedet

opdagede, at det var sådan, når det da ikke lige handlede om skatter og soldater. For ham var det stadig lokale fogder, som bar den offentlige magt, og bag dem lensmanden på Bohus – som det havde været det siden begyndelsen af 1300-tallet. De har nok vidst, at deres konge nu sad i København frem for i Oslo eller Bergen, og at de havde ham fælles med Danmark, men jeg vil tro, at de stadig har set på sig selv som nordmænd i Norge. Som sådan omtalte kongen dem i øvrigt stadig i sine love og dekreter.

Litteratur

De overordnede synspunkter findes i min artikel "Delene og helheden: Statsdannelse i det dansk-ledede monarki ca. 1380–1700", *Den jyske historiker,* nr. 116, 2007, s. 34–62, som også rummer mere omfattende henvisninger.

En god generel indføring i det dansk norske monarki findes i værket *Danmark-Norge 1380–1814,* Universitetsforlaget, Oslo, 1997–98. Det gælder særlig flg. Bind: Esben Albrectsen: *Fællesskabet bliver til 1380–1536",* Øystein Rian: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536–1648*, Ståle Dyrvik: *Truede tvillingriker 1648–1720*. De enkelte bind er præget af temmelig forskellige vurderinger af unionens betydning for Norge, markant er forskellen mellem Rians og Dyrviks vurdering.

Om konglomeratstaten og kalmarunionens opløsning, se Harald Gustafsson: "The Conglomerate State. A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History*, 1998, s. 189–213; samme: *Gamla riken, nya stater. Statsbilding, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm: Atlantis, 2000.

For forhold vedrørende Bohus Len bygger jeg især på Erik Lönnroth (red.): *Bohusläns historia,* Göteborg 1965.

Etterretning, handel og kontrabande

Båhuslen som transittområde under Napoleonskrigene

Bård Frydenlund

Båhuslens posisjon i det svenske riket fikk ny betydning i løpet av 1700-tallet. Klemt mellom det strategisk viktige Göteborg og den dansk-norske statens nordlige besittelser, fantes det vedvarende frykt for innfall fra Norge og fra kysten, og det kunne bli tunge perioder dersom svenske styrker ble oppmarsjert i og rundt byene Strömstad og Uddevalla. Forsyningsbelastningen av egen hær kunne i mange tilfeller være like stor som en invasjonsstyrke. Men uavhengig av krig og fred eksisterte handelsforbindelser som måtte holdes i hevd på tvers av landegrensene. Båhuslen var et avgjørende *transittområde* for varedistribusjon mellom Norge og Sverige, og handelsrelasjonene og vennskapsforbindelsene på tvers av grensen førte også med seg overføring av arbeidskraft, forbudte varer og politiske budskap som ikke var i tråd med sentralmyndighetenes politiske føringer i København og Stockholm.

Denne teksten utforsker betydningen av de personlige relasjoner og handelskontakter under Napoleonskrigenes seneste del. Jeg vil særlig ta utgangspunkt i det sosiale nettverket til jernverkseieren og trelasteksportøren Peder Anker (1749–1824), som jeg har skrevet en biografi om (*Stormannen Peder Anker. En biografi*. Oslo: 2009). Ankers forbindelser til Sverige av vennskapelig, handelsmessig og politisk art, var avgjørende for hvordan Norge trådte i politisk union med Sverige i 1814. Anker tjente selv som norsk statsminister i Stockholm i den nye unionsregjeringen frem til 1822. Det fantes mange handelsmenn av stort eller mindre format på det norske Østlandet som hadde sterke bånd til Sverige, som Carsten Tank i Frederikshald (Halden) eller Marcus Pløen i Christiania (Oslo), men neppe så mange eller så operasjonalisérbare i handelsmessige eller politiske sammenhenger som Anker. At Anker også var svigerfar av grev Wedel, svært sannsynlig den mest handlingsrettede nordmann i forholdet mellom Norge og Sverige i årene før 1814, ga hans posisjon mellom nordmenn og svensker stor tyngde.

Danmark-Norge kom med i krigen som Napoleons alliert høsten 1807, samtidig som de erklærte krig mot Storbritannia etter at København var bombardert og den dansk-norske linjeskipsflåten bortført. Krig mellom Sverige og Danmark-Norge ble erklært vinteren 1808, med våpenstillstand samme høst. Begge stater tilsluttet seg Napoleons blokadesystem, det såkalte *kontinentalsystemet*, men Sverige ble først med etter Parisfreden i januar 1810. Selv om systemets intensjon var å stenge Storbritannia utenfor den europeiske kontinentale handelssfæren, innebar det slik Eli Hecksher har påpekt, en «selvisolering» av Frankrike og deres allierte. Den britiske flåte var sterkest til sjøs, og de britiske handelsinteresser var av en såpass dynamisk natur at de unnvek blokadebestemmelsene i stor grad. For Danmark-Norge betydde blokaden separasjon av riksdelene Danmark og Norge, ved at den britiske marine og kaperskip av ulik herkomst sperret handelslinjene på tvers av Nordsjøen, Skagerrak og Kattegat. Båhuslens rolle i dette var tosidig. Foruten korte perioder som oppmarsjområde og krigsskueplass, bidro regionens skippere, handelsmenn, matroser og enkelte lokale myndigheter til å holde svensk-norsk handel i gang under ekstreme forhold, oftest utenfor de sentrale statsmaktenes blikk. Båhuslen var også et viktig oppland og transittområde for Göteborg, og byen ble enda viktigere for norske

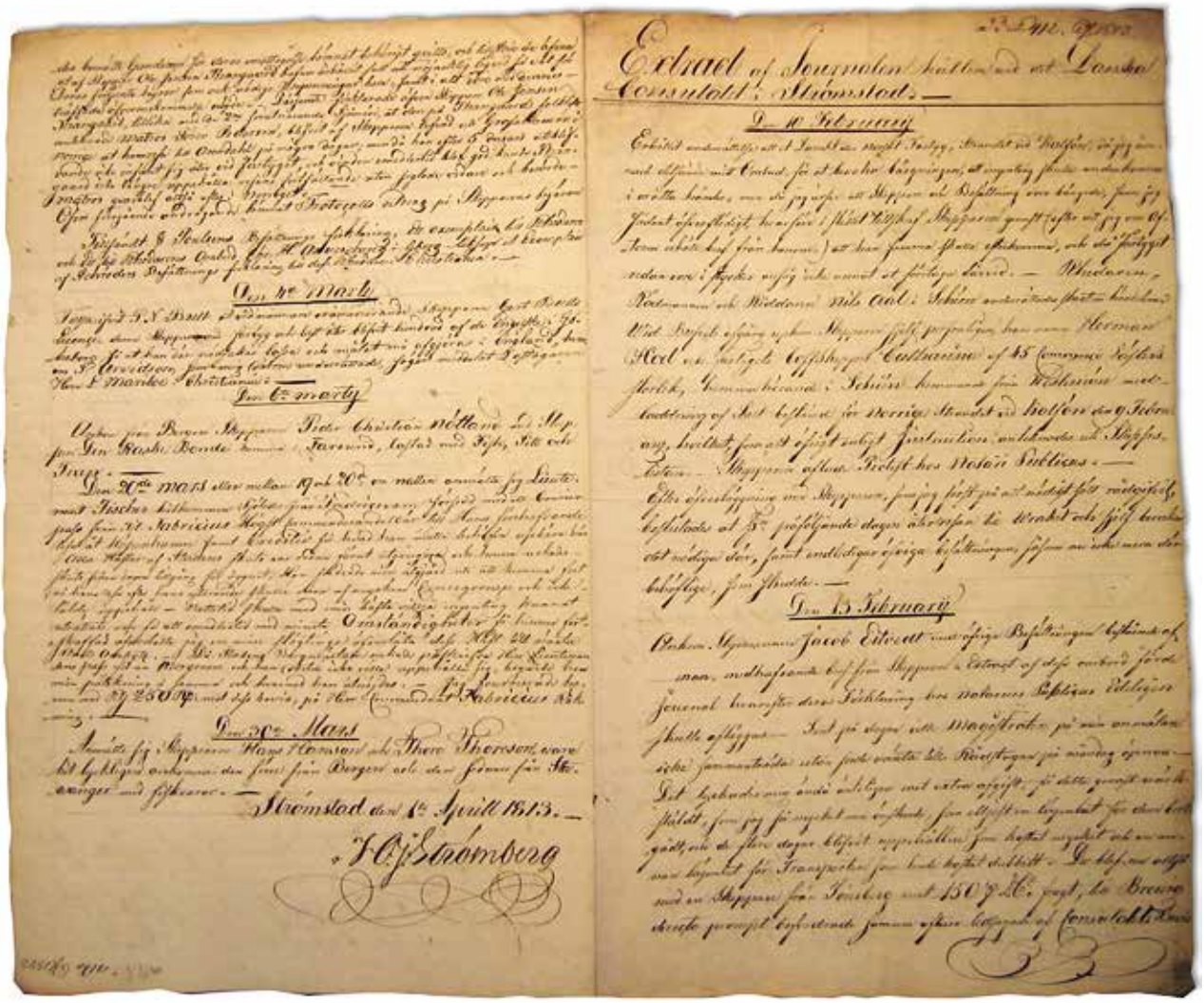

Figur 1. Protokoll fra den dansk-norske visekonsulen i Strömstad, H. J. Strömberg, april 1813. Rigsarkivet i København.

handelsmenn på Østlandet som et senter for varedistribusjon, for valutaomsetning, for kjøp og salg av britiske handelslisenser og for informasjonsinnhenting om markedsutvikling og den politiske situasjonen i Europa forøvrig.

Båhuslen opplevde å være oppmarsjområde, forbindelseslinje og/eller krigsskueplass gjennom tre krigsoperasjoner frem til og med 1814. I september 1788 ble en begrenset traktatskrig iverksatt, etter avtale mellom Danmark-Norge og Russland om at Danmark-Norge skulle falle inn vestfra ved krig mellom Sverige og Russland, og dermed danne tofrontskrig mot Sverige. Dette falt ikke i britenes og de øvrige stormaktenes smak, og Danmark-Norge ble truet til å avbryte felttoget. Den mest spektakulære hendelsen var det såkalte slaget ved Kvistrum (ved Munkedal) hvor den fremrykkende, hovedsakelig norske, styrken ble møtt av en svensk avdeling på 900 mann. Da Uddevalla var tatt og fremrykkingen mot Göteborg var i gang, ble det beordret stopp etter diplomatisk inngripen. Det som gjør at krigsoperasjonen huskes aller best var at det i løpet av tilbaketoget til Norge døde over 1 000 norske soldater på grunn av lite og dårlig mat, uvær og sykdommer. I norsk erindring er felttoget kalt *Tyttebærkrigen*, mens i Sverige som oftest kalt *Teaterkriget*. Det andre sammenstøtet som berørte Båhuslen var under krigen i 1808. Båhuslen var oppmarsjområde for landkrigen i nord og vestarmeens hovedkvarter lå i Strømstad, mens på kysten ved Hvaler og utenfor Strömstad kom det til sammentreff mellom dansk-norske og svenske skip i vårmånedene, uten avgjørende resultater i noens favør. I 1814 ble Båhuslen også vertskap for kongelige hovedkvarter, siden kronprins Carl Johan og kong Carl anla flere hovedkvarter nord i lenet, mens dronning Hedvig

Elisabet Charlotta var plassert i Uddevalla under hele krigsfasen og de på følgende forhandlinger i juli-august.

Handels-, migrasjons- og industrikontakt med Norge før 1807

Handel hadde selvsagt foregått i alle tider, og det var en gjensidig flyt av handelsfolk, kjørere og matroser som bidro til rik varehandel over grensen. I Båhuslen fantes store mengder attraktivt salt og tran for norske kjøpere, og frem til silden forsvant langs Båhuslenskysten i 1808 var også dette en vare som nordmenn brakte med seg tilbake i stort monn. Ellers var mannskapspotensialet stort i den norske handelsflåte og som A. E. Holmberg har sagt: «Bohuslänningen är en ypperlig sjöman och såsom sådan mycket eftersökt.» Svenske matroser tok hyre på norske skip og svenske skip med båhuslensk skipper og besetning stilte seg til rådighet for norske handelsmenn.

Som transittområde hadde Båhuslen enda større betydning. Svensk jern var attraktivt i hele Vest-Europa, og Vänern og Göta-elven bidro til dets transport med hjelp av veier og slusesystemer. Vann- eller landveien via Uddevalla og Strömstad bidro også til at svensk jern nådde Norge. Som område for den norske postruten til og fra det kontinentale Europa, København inkludert, var Båhuslen også et infrastrukturelt nøkkelområde.

Vanlige handelsforbindelser kunne utvikle seg til noe mer. Peder Anker hadde i flere år hatt kontakt med flere handelsagenter siden 1780-årene, særlig siden han hadde vært forsyningsoffiser for det norske felttoget i 1788. Borgermesteren i Uddevalla dette året, Anders Åberg, skulle for eksempel Anker opprettholde kontakt med langt inn på 1800-tallet. Anker hadde flere svensker i sin tjeneste både på jernverket Bærum og på landgodset Bogstad. Men fra århundreskiftet 1800 etablerte Anker en viktigere relasjon, i form av familien Bagge på Nygård ved Trollhättan. Anker tok kontakt med direktøren i Trollhättans sluseverk, Peter Bagge, for råd til utvikling av en ny kanal mellom Glommavassdraget og Christiania. Foruten råd i form av brev sendte Bagge byggmesteren Pohl, som var i tjeneste på sluseverket, til Anker i 1803. Deretter tok Peters sønn Samuel personlig kontakt med Anker og anbefalte seg til tjeneste. Samuel var utdannet "väg- och vattensbyggnadsingenjör" og hadde tatt over for faren i kanaldireksjonen. Både far og sønn Bagge ankom Peder Ankers herregård Bogstad utenfor Christiania våren 1804, og Samuel gikk deretter i Ankers tjeneste, hvor han skulle være helt til 1809 da han aksepterte en stilling som direktør for det nye byggeprosjektet Göta kanal, under statsråd Baltzar von Platens ledelse.

Samuel Bagge ble involvert i en rekke av Ankers virksomheter, både i privat virke og i statstjenesten. Foruten å være kanalrådgiver, bidro han til utbedring og prøvekjøring av Peder Ankers kjerrater på Ringerike nord for Christiania. «Kjerraten i Åsa» var et tømmertransportsystem drevet av vannkraft, og kjent som Nordens største privatinvestering på industrisiden på første halvdel av 1800-tallet. I mai 1806 fikk Bagge hjelp av sin onkel major d'Orchemont i den svenske marine, til å transportere omkring 20 båhusleninger fra Vänersborg til Åsa. Disse skulle bidra i den siste utbyggingsfasen av Kjerraten. I 1806–07 fikk Bagge Ankers tillatelse og penger til å foreta en reise i Skottland og England, dels for å ekspandere sine teknologiske kunnskaper innen kanaler, broer og jernverk, men også for å foreta mer eller mindre åpen spionasje på den siste teknologiske utviklingen blant Storbritannias mange industrikomplekser. På denne reisen, finansiert av Peder Anker, fikk Bagge koplet Baltzar von Platen med industrigeniet Thomas Telford. Telfords kompetanse skulle få stor betydning for byggingen av Göta kanal. Bagge ble deretter tatt med på prøvedriften av Kjerraten i Åsa og hadde nok utfordringer med å holde på sine svenske medarbeidere der, blant annet i kosten. I mai 1807 ba han Ankers forvalter levere en svensk kremmer Carlson i Christiania en veksel på 300 riksdaler: «Han agtede at reise ind i Sverrig med den Baaden som førdt Folket herover, for der at ophandle nogen Svensk Sild og andre spisendes Vahre.»

Det innenlandsk norske og danske markedet på jern hadde bedret seg etter århundreskiftet 1800. I løpet av 1806 hadde Peder Anker begynt å spekulere i jernimport fra Sverige, med intensjon om videreforedling til spiker og nye jernprodukter på Bærum. For å skaffe seg tilstrekkelig oversikt over det svenske stang- og knipjernmarkedet hadde Anker tatt kontakt med opptil 20 kjøpmenn og jernprodusenter for å organisere kjøp og frakt av jern. Hvilke av disse som var genuint Ankers egne handelsrelasjoner, eller om kontakten var basert på tips fra Peter og Samuel Bagge på et tidligere tidspunkt, vites ikke. Uansett fikk han positivt svar fra om lag 12 personer eller kontorer, som ville bidra enten ved å skaffe til veie jernet, utføre selve transaksjonen og/eller sørge for transporten. De som tilbød sine tjenester var i 1806 Israel Brostrøm, Uddevalla (transaksjon), Anton Lidberg, Uddevalla (transport),

Christopher Söderberg, Mölnbacka ved Karlstad (jern), H. C. Tanson, Göteborg (transport til sjøs), E. G. Wall, Sålboda (jern), Anders Åberg, Sørvik ved Uddevalla (jern), og Åberg & Wickström, Uddevalla (transaksjonen); i 1807 Andersson & Wohlfahrt fra Göteborg (transaksjon), Laur.Grill & Pettersson fra Göteborg (transaksjon), Low & Smith fra Göteborg (transaksjon), J. A. Pettersson fra Göteborg (jern og transaksjon); og for begge år Peter Bagge, Vänersborg (transaksjonen og transport) og Johannes Holmstedt, Filipstad (jern). Privilegium på innførsel hadde Anker mottatt av det danske Rentekammeret i København, 19.juli 1806. Båhusleningene spilte en viktig rolle i dette, enten til å tilveiebringe jernet, skaffe kreditt, eller bringe videre varer eller informasjon.

Kontaktens utvikling etter 1807

Kontinentalblokaden hadde umiddelbare følger for de norske handelsrelasjonene. Med krigserklæringen mot Storbritannia stoppet den lukrative trelasteksporten opp, og all annen lovlig handel. Like ille var det med kornforsyningen til Norge. Norge var ikke selvforsynt med korn, og siden kaperskip og britisk marine lå i Skagerrak og Kattegat, var det vanskelig å få overført nødvendig korn fra Jylland. Situasjonen så truende ut for kornsituasjonen på Østlandet. Ankers svigersønn, grev Johan Herman Wedel-Jarlsberg, var amtmann i Buskerud amt og en av de driftigste til å skaffe ekstra korn til Norge etter krigsutbruddet 1807. På sine reiser til Göteborg og Jylland, tok han med seg Samuel Bagge, som skulle ordne korninnkjøp og sørge for frakt til Norge. I Göteborg kunne han benytte sine egne og sin fars forretningsforbindelser til å ordne korn til Norge, og flere båhusleninger tok del i dette også.

Peter Bagge lovet i et brev av 2.oktober 1807 å gjøre alt hva han kunne for den norske kornfarten og for Anker personlig, med henvisning til Wedel-Jarlsbergs og Samuel Bagges fart over Kattegat fra Göteborg («…min Sön och din Svärsön, måste det gå dom båda godt…»). Brevet var en takk for anvisningen på 1257 riksdaler for Bagges arbeidsfolk som ble sendt til Åsa for å utbedre Kjerraten. Personlig ønsket han å støtte mest mulig opp om sønnens virksomheter i Norge: «Det hägnar mig at jeg kommar at göra någon Återtienst til den som viser min Son saameget Ynest och Vänskap.» Politisk ga han også sin støtte til Anker: «Alle rätt vilde beklaga Danmarks oskyldiga lidande af de valdsförande Statterna. Menneskeligheten lider gresseligen i alla Land af Krige och Armot fortryet. Gud förbanne Krig och frie Dem!». Forholdet mellom Anker og Bagge hadde utviklet seg til reelt vennskap og det ble ytterligere forsterket gjennom 1808–09 ved gjensidige besøk på Bogstad og på Nygård.

Men med krigsutbruddet mellom Danmark-Norge og Sverige vinteren 1808 ble rammebetingelsene for svensk-norsk samarbeid mellom det norske Østlandet og Båhuslen-Göteborg helt endret. Slik engelskmenn i Norge ble undersøkt og avkrevd troskapsed til København i 1807, ble nå også svenske arbeidere overvåket i Norge. Enkelte ble sendt ut av landet, mens andre fikk fortsette nærmest uforandret. Med Samuel Bagge skjedde det nærmest motsatte: Han ble forfremmet til agent for den nyopprettede Provideringskommisjonen for Norge, ledet av Wedel-Jarlsberg, og fikk deriblant ansvaret for forpleining og sysselsetting av svenske krigsfanger i Norge. Hans deltakelse i de sosiale sirkler i Christiania og flere møter med det norske regjeringsoverhodet prins Christian August, hadde skapt tillit til hans lojalitet, kompetanse og innsats for den norske sak. Dette tillitsforholdet gjorde at han senere samme år ble utpekt til å være budbringer og politisk agent mellom den norske Regjeringskommisjonen for Norge og svenske myndigheter. Dette fikk forsterket betydning i det svenske revolusjonsåret 1809, da Christian August ble valgt av Riksdagen og etter hvert takket ja til å bli svensk kronprins. Samuel Bagges rolle var viktig i denne prosessen, i likhet med Wedel-Jarlsbergs og Peder Ankers, og bevegelsene til alle tre kunne med rette ses på med kritisk blikk av København-lojale embetsmenn. Wedel-Jarlsberg var den som hadde hyppigst kontakt med svenske politikere dette året, og Anker var vertskap for 20–30 svenske offiserer og sendemenn i løpet av 1809. Svært liberale samtaler fant sted mellom nordmenn og svensker på Bogstad og Bærum, særlig med henblikk på at Danmark-Norge var et enevelde. Anker hadde dessuten tillatt en ung svensk greve og offiser, Gustaf Lewenhaupt, å være «akkomodert» krigsfange på Bogstad. Lewenhaupt mottok romslige pengelån, fikk egne hester og annet utstyr av Anker, og fikk tillatelse av Christian August til å følge Anker, Wedel-Jarlsberg og Bagge på deres tjenestereiser i Norge. Varige norsk-svenske relasjoner ble dannet og videreforedlet i løpet av 1809.

Konsulatvesenet

Selv om krigen med Sverige medførte embargo, fortsatte handelen med Sverige. Dette hang sammen med

den allerede omfattende smuglervirksomheten. Etablerte smuglerruter fikk større betydning da tidligere legal handel benyttet samme veier mellom kjøper og selger, både til havs og på land. Båhuslens rolle som *transitthandelområde* fikk dermed forsterket betydning. Og selv om blokadebestemmelsene forbød handel med Storbritannia, ble også dette opprettholdt med god hjelp fra britiske konsulære myndigheter i Göteborg. Da Frederik VI av Danmark-Norge gikk med på lokale lettelser på Napoleons blokadesystem for Nordsjøen, Skagerrak og Kattegat høsten 1809, forsterket konsulatet i Göteborg sin betydning ved at de utstedte såkalte lisenser for varehandel med Storbritannia som kunne vises til britiske marine dersom handelsskipet ble anholdt. Fra dansk-norsk side måtte skipene utrustes med leidebrev for å vise til dansk-norsk marine, og danske, norske og franske kapere. Konsulatvesenet fikk en forsterket betydning i denne sammenheng også fra dansk-norsk side. Båter ble anholdt og brakt inn til priserettsdomstoler på begge sider av Skagerrak og Kattegat, og hopetall av matroser trengte penger, proviant og skyss hjem fra de mange nødhavnene de ankom. Reisepass måtte utstedes, og danske og norske rederes og kjøpmenns interesser måtte forsvares. Anker hadde etablert gode forbindelser her, som han kunne nyte godt av i både private og offentlig-politiske sammenhenger. Britisk konsul i Göteborg, David Low, var hovedeier i firmaet Low & Smith, som utstedte britiske lisenser, og Anker hadde gjort dem tjenester høsten 1807, blant annet hjulpet britiske venner og slektninger av Low med penger og transport i Norge under deres fangenskap på Kongsberg.

I Göteborg lå et dansk-norsk generalkonsulat, med tilsynsmyndighet for hele den svenske vestkysten. Plasseringen av dette var viktig, da hovedbasen til den britiske østersjøflåten, ledet av vise-admiral James Saumarez, lå på øya Vingö rett utenfor byen. Her ble også konvoiene mellom Østersjøen og Storbritannia organisert, og båter med både svenske og norske varer hektet seg på de lange konvoiene. Generalkonsulatet var også viktig for kornforsyningen til Norge, både med henblikk på alle handelshusene som fantes der og de mange skipene som anløp havnen. Generalkonsulatet hadde gode operasjonelle forbindelser til flere handelshus i Göteborg, som Anderson & Wohlfahrt (senere Wohlfahrt & Norling) og Ekman & Co. Begge firmaene hadde forbindelser til kjøpmenn og skippere i Båhuslens byer og havner, bidro til Norges kornforsyning og hadde nære forbindelser til Peder Anker.

Fra 1811 virker det som den dansk-norske staten

Figur 2. Statminister Peder Anker serafimerridder. Peder Anker var norsk brukseier, dansk embetsmann og etter 1814 en av det svenske rikets herrer. Jarlsberg hovegård.

ønsket å få sterkere kontroll over norske og danske handelsinteresser i Göteborg og Båhuslen. Kong Frederik foretok personlig et bytte av generalkonsul ved å erstatte handelsmannen William Browne med sjøpremierløytnant Frederik Christian Holstein, blant annet for å skaffe seg en lojal person med færre lokale bindinger i Göteborg og sterkere tilknytning til den dansk-norske helstaten. Som i så mange andre tilfeller hvor en sentralt plassert person blir sendt ut «i felten» for å rydde opp lokalt, gikk ikke alt som planlagt. Holstein kom på kant med lokale handelshus og andre som hadde blitt gitt konsulære forpliktelser. Immanuel Norling var en av dem som hadde bidratt i kornforsyningen av Norge, og som hadde vært sendt ut i Båhuslen som agent blant annet i Strømstad for å videreformidle korn til Norge derfra. Han var en kontroversiell person på godt og vondt, og hadde både bidratt til smugling av geværkrutt fra svenske våpenlagre til Peder Anker i Norge, og fysisk gjemt titalls danske og norske matroser på flukt fra den britiske marine, da de uten fullmakter gikk i land i Göteborg i 1810 for å ta fiendtlige sjøfolk til fange. Norling ble senere påskjønnet av kong

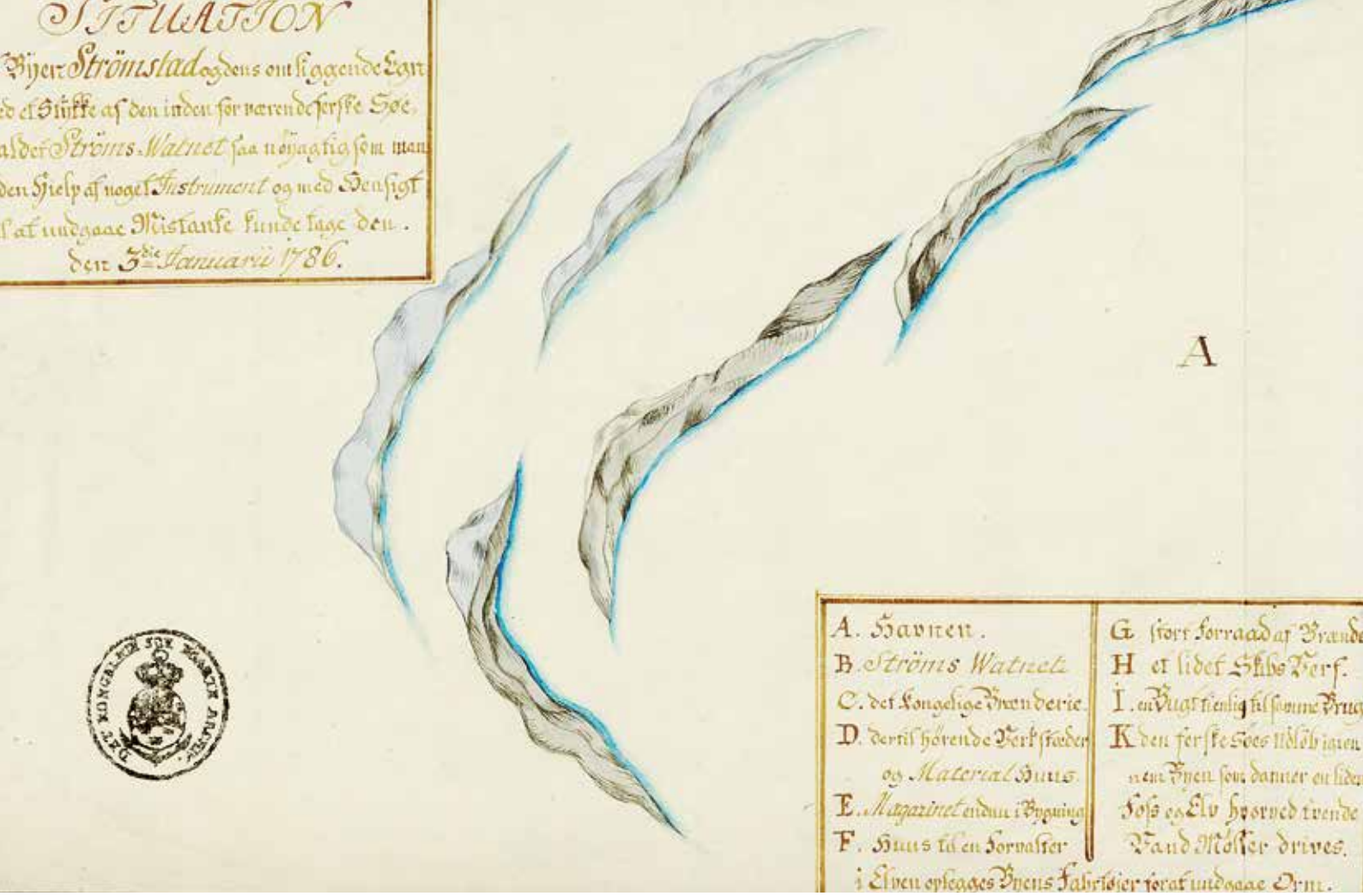

Figur 3. Strömstad by med omegn 1786. Situationskarta över Strömstad 1786. Kort og matrikelstyrelsen, Köpenhamn, A 19/73.

Frederik i København for sin heltedåd, og utnevnt til dansk-norsk kommerseråd (noe han valgte å ikke motta som svensk undersått). Norling fortsatte å utføre sine oppgaver uten å konferere med generalkonsulen.

Holstein på sin side, viste tidlig at han utøvet dårlig skjønn i sine oppgaver og opparbeidet seg raskt stor gjeld i Göteborg. I mars 1812 innså han ikke strakk til personlig, og utnevnte handelsmannen og rederen H. J. Strömberg i Strömstad som dansk-norsk vise-konsul for nordre Båhuslen. Hans jurisdiksjonsdistrikt var fra Kungshamn i sør til grensen ved Svinesund i nord, og utnevnelsen var også et tegn på at aktiviteten i området hadde økt og at det ble ansett som viktig å føre tilsyn der oppe. Antallet havarier i området var stort, og konsulen måtte sørge for disse i likhet med dignitærer på reise fra Norge til København eller vice versa. Kornlaster måtte sikres og videresendes og protester mot britisk marine og svenske myndigheter måtte fremmes overfor de lokale domstoler på vegne av danske og norske redere.

Svensk jern til Norge 1812

Men til tross for store utfordringer og vanskelige tilstander, ble handelen opprettholdt, og de som hadde etablerte forbindelser i Båhuslen og Göteborg kom selvsagt best ut av det. Dette kan vises gjennom jernkjøpet Peder Anker utførte i 1811-12, med alle de vanskeligheter som oppstod underveis. Anker hadde som dansk-norsk embetsmann hatt ansvaret for veiutbyggingen på Østlandet siden 1789. Selv om han formelt hadde frasagt seg embetet i år 1800, hadde han fortsatt å bygge ut hovedveiene. Brobygging med bruk av jernlenker, var en sentral del av dette, og hans eget eller andre norske jernverk kunne ikke tilføre ham tilstrekkelig mengder jern for ytterligere utbygging i 1811. Han begynte derfor å rekognosere muligheten for import av svensk jern, både for dette og for eget privat bruk – slike «hensyn» tok Anker svært ofte i sin privat-offentlige virksomhet. I mai fikk han bekreftet fra Israel Broström i Uddevalla, at det fantes nok av jern på de kanter til å forsyne Anker med lenker. I august kunne den tidligere krigsfangen hos Anker, grev Gustaf Lewenhaupt, melde fra Strömstad at han skulle ordne transport av

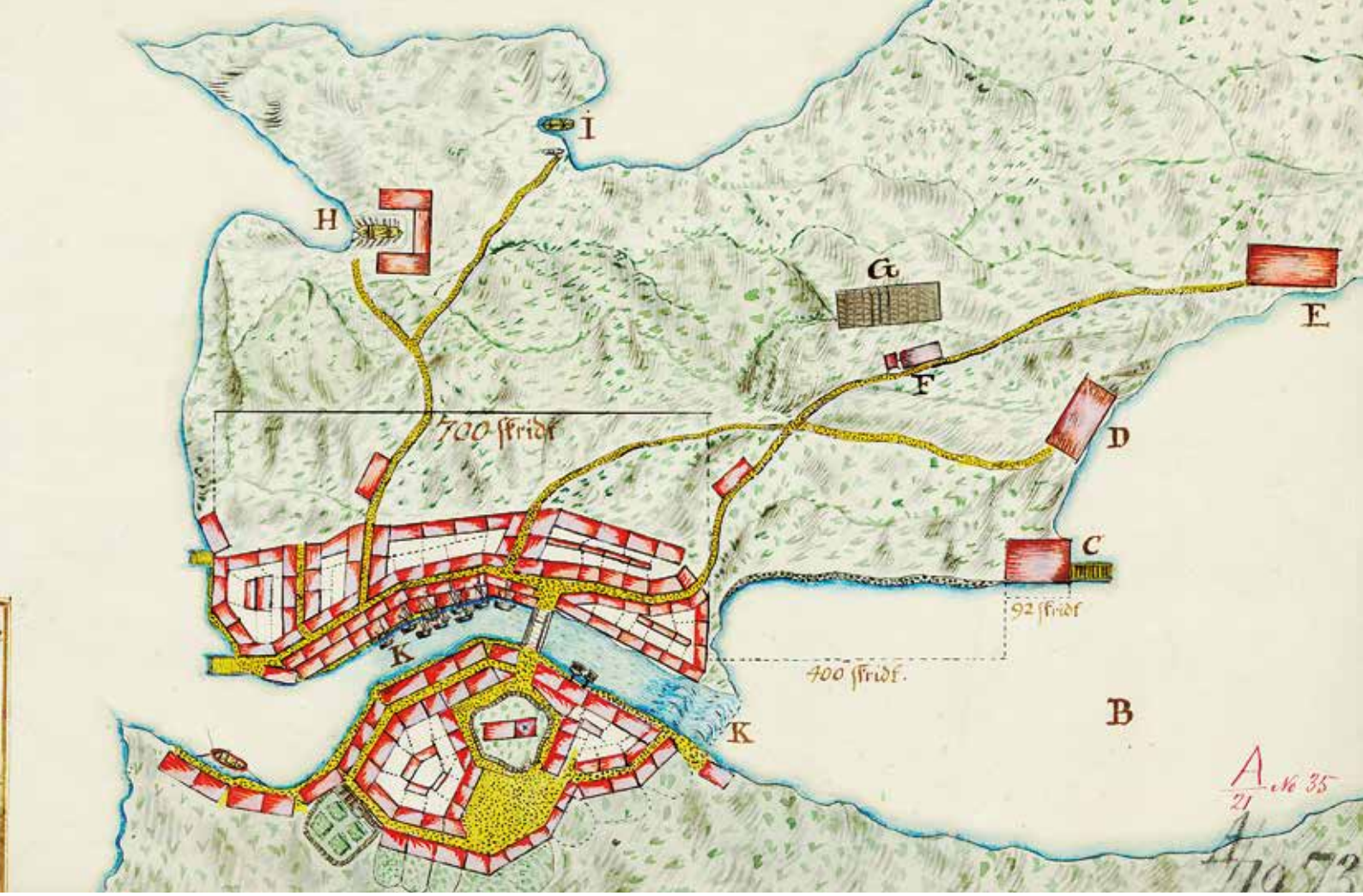

jernet via H.J. Strömberg. Samme måned utstedte det Danske kanselli i København et privilegiebrev som ga ham lov til å innføre svensk jern i en fortsatt uavklart politisk situasjon mellom Danmark-Norge og Sverige.

Men først i mars 1812 så man tegn til selve transaksjonen. Den 12. kunne firmaet Wohlfahrt & Norling (W & N) melde Anker at de hadde mottatt pengene og at de stod ansvarlig for å videresende disse til rett kontor. To dager senere meldte firmaet Joh. Holmstedt i Filipstad at de nå hadde sendt 6 lange jernlenker til Göteborg. 13. april meldte W & N at jernet og regningen fra Holmstedt var ankommet og at de ville sendes så snart isen var forsvunnet. I løpet av april og mai meldte så W & N at de også ville sende knipjern og grovere jern sammen med lenkene. Så 28.mai lovte samme firma at lenkene snart ville sendes av gårde, men at de hadde hatt problemer med å skaffe frakt. Ytterligere mengder knipjern hadde også blitt innkjøpt. I juni kunne W & N melde at jernet nå var sendt til Strömstad, men at de trengte mer penger for å fullføre kjøpet av det øvrige jernet. 2. juli kunne de melde at jernet var avsendt fra Strömstad.

Men det viste seg ikke å være tilfelle. I to måneder så Anker verken noe til meldinger fra Sverige eller selve jernet. Den 18.juli sluttet Sverige fred med Storbritannia og gikk ut av blokadesystemet, og i slutten av måten fikk Anker melding fra sin kontakt Johan Lauritz Rist fra Frederikshald om at 400-500 skip var samlet i Göteborg havn og at 4000 mann var samlet i Carlstad for å marsjere til Göteborg. Dette skapte uro for Anker som sendte avgårde flere purrebrev både til Strömberg i Strömstad og Immanuel Norling i Göteborg. Først 7. september kom det brev fra W & N i Göteborg om at jernlenkene endelig var avsendt fra Strömberg. Anker hadde nok satt spørsmålstegn ved om W & N egentlig hadde full oversikt, for han hadde forsikret seg ved å sende brev til andre i Strömstad om det samme. Den 12. september kunne firmaet J. F. Ekman & O. C. Pallén i Strömstad melde ifra at det fortsatt lå 6 jernlenker fra W & N i Göteborg der, men at de skulle få avsendt dem øyeblikkelig. Siste brev fra svensk side i 1812 om jernlenkene kom 24. september fra W & N, som håpet at lenkene var ankommet Christiania. Med den nye politiske situasjonen hadde alle skip blitt inndratt til bruk for militære formål. Jernlenkene kom til slutt i bruk i Ankers veibygging senhøsten 1812. Regningen på den

ekstraordinære transporten fra Strömstad til Vekkerø, som Ekman & Pallén utførte, ble først skrevet ut av W & N 28. januar 1813.

Norsk plank til London via Strömstad 1813

Et annet eksempel på hvilke virkemidler som ble benyttet for å opprettholde handelen mellom teknisk sett krigførende stater, kan ses i Ankers trelasteksport til London i 1813. Året innebar nye innskrenkninger i handelen, ettersom den nye svenske kronprinsen, Carl Johan, etablerte nye internasjonale avtaler på Danmark-Norges bekostning. Året 1813 begynte bra for handelen på tvers av Nordsjøen, Skagerrak og Kattegat, men endte med krig og full blokade av Danmark og Norge. Anker brukte i denne sammenheng et bredt repertoar av politiske, handelsmessige og vennskapelige forbindelser til å opprettholde handelen etter beste evne. Etter at Ankers hovedagentur i London, firmaet Wolffs & Dorville, gikk konkurs senhøsten 1812, hadde en rekke britiske firmaer ønske om å ta over London-handelen for Anker som Wolffs & Dorville tidligere hadde håndtert. Foruten god kreditt og sikker betaling, kunne flere av firmaene også vise til stedlig representasjon i Göteborg og i Båhuslen.

Blant handelshusene i London som tilbød sine tjenester var William Mansfield & Co. De opprettet kontakt og avtale med Peder Anker i løpet av januar-februar 1813 og sendte ut to engelskmenn, Robert Marshall og James Turpin, til å være deres stedlige representanter i henholdsvis Göteborg og Strömstad. Men med det var bare farten fra Sverige og over til Storbritannia sikret. Den største utfordringen i 1813 var å få varene fra Norge over til Sverige. Trelastforsendelsene begynte i mars-april, og Turpin ba Anker sende dem til Christian Norberg i Strömstad, som ville ordne med videreforsendelse via Göteborg. Men i løpet av mai dro Turpin tilbake til London og overlot ansvaret til rederen og kjøpmannen Gustaf Simonsson i samarbeid med Robert Marshall som ville fortsette sitt arbeid i Göteborg. Simonsson skulle skaffe båter fra Göteborg og Strömstad og sende dem til Peder Ankers «private» tollbod på Vekkerø vest for Christiania. Dette gikk etter planen i løpet av sommeren 1813, men i august meldte Simonsson at det nå var store problemer siden det var strengt forbudt å sende svenske båter til Norge. Men han hadde funnet en løsning ved å la norske båter med trelast losse om på øya Långö utenfor Strömstad. Da ville de omgå problemene med ivrige tollbetjenter i selve byen, og de kunne få dem losset rett over på britiske eller svenske skip med riktige lisenser. Men dette var en transportmetode som måtte stå fullt og helt på Ankers bekostning og risiko, skrev Simonsson til Anker. I alt 24 ladninger med norsk trelast ble transportert på seks skip av gangen fra Vekkerø til London i perioden mars-september 1813. Men flere av forsendelsene var problematiske og hadde blitt stoppet av lokale svenske myndigheter, men likevel tillatt videre fart til Göteborg og, til sist, London.

Dette hang blant annet sammen med en rekke aksjoner som ble satt i verk i løpet av året. Landshøvdingen for Båhuslen og Göteborg, Axel Rosen, hadde mottatt flere meldinger om smugling og ureglementert bruk av lagerlokaler i Strömstad by. Den 20. juni 1813 gjennomførte en gruppe soldater og tollbetjenter, ledet av oberstløytnant Wijnbladh og tollfiskal Engelke, en razzia i Strömstad, særlig rettet mot H. J. Strømbergs og Christian Norbergs lagre i byen. Utbyttet var en bot til den dansk-norske visekonsulen, da han ikke kunne gjøre rede for 200 tønner korn på i sitt varehus. Etter det lå Strömberg lavt og lot heller andre foreta de mest risikable transaksjonene. Razziaen var et ledd i en strengere politikk når det gjaldt kontroll av handelen og all annen kommunikasjon mellom Norge og Sverige. Flere skip ble med dette stoppet, og reisende over grensen ble utsatt for strengere kontrolltiltak.

En annen utfordring med handelen mellom Norge og Sverige i denne perioden gjaldt korrespondansen av brev og lisenser. Anker satt på egne utførselslisenser hjemme i Norge og hadde noen plassert hos Wohlfahrt & Norling i Göteborg. Lisensene i Göteborg, som skulle utstyre skipene som dro nordover etter norsk trelast, ble benyttet av Marshall, Turpin og Simonsson, men verre var det å få tak i lisensene nordfra. Internt i Norge hadde Anker nok av klienter som kunne få lisensene til Norges grenseby mot Sverige, Frederikshald. Der hadde han slektninger og venner som kunne få ekspedert informasjon videre uavhengig av hvilke kontrolltiltak som fant sted på grensen. Frederikshald var på mange måter Norges «etterretningssentral» på denne tiden, både for statsmakten og for andre ikke fullstendig lojale norske undersåtter, som Peder Anker. Johan Lauritz Rist, som var en nær venn av familien Ancher i Frederikshald, var en ivrig videresender av informasjon fra Sverige. Brevene som skulle inn i Båhuslen overlot han til kjøpmannen David Faye i samme by, som hadde enda tettere relasjon til Gustaf Simonsson i Strömstad. Men Faye hadde flere problemer å få oversendt brev uten at

tolletaten enten holdt de tilbake eller utsatte dem for sensur eller andre kontrolltiltak. Som et alternativ ble svenske bønder brukt til å frakte brev, men i august kunne Rist melde at denne transportmetoden hadde blitt innskrenket da flere bønder hadde blitt stoppet og brakt til grensen for forhør. Dette hadde skapt frykt og færre ønsket å utføre slike oppgaver. Men da brevene og lisensene endelig ankom Strömstad, kunne de bringes videre til Göteborg, enten til Robert Marshall, Wohlfahrt & Norling eller andre firmaer, og derfra til Wm. Mansfield & Co eller andre firmaer som hadde overtatt agenturfunksjonen i London etter det konkursrammede Wolffs & Dorville.

Peder Anker fikk ekstra fordeler gjennom dette innviklede og, ved første øyekast, svært omstendelige informasjonssystemet, ved at han og hans politiske og handelsmessige «allierte» kunne motta andre og usensurerte etterretninger om hva som skjedde i utlandet. Både markedsinformasjon og siste nytt om stormaktspolitikken i Europa hadde man dermed bedre oversikt over, uten den dansk-norske enevoldsstatens korrigerende sensur. Mange ønsket å formidle nyhetene i brevs form, mens andre la ved aviser fra Stockholm, Hamburg, og London. Skippere, forvaltere og budbringere viste ofte større lojalitet til Ankers handelsinteresser enn til Københavns statsinteresser, og bidro dermed gjennom sin tillitsfulle diskresjon å skape en skjult opposisjon i Norge som skulle slå ut i full blomst i det norske revolusjonsåret 1814.

Avslutning

Situasjonen for handelen mellom Norge og Sverige utviklet seg i klart negativ retning i løpet av 1813, men kunne opprettholdes ved hjelp av innsatsen til ressurssterke personer på begge sider av grensen. Båhuslens kjøpmenn og redere spilte igjen en viktig rolle. De var pragmatiske personer med mye lokal makt, med sterke regionale relasjoner og internasjonale forbindelser. De hadde som oftest svært liberale syn på hva som var tillatt av handel under en embargotilstand og i forhold til hva sentralregjeringene i Stockholm og København egentlig mente og var bundet av i internasjonale traktater. Båhuslen hadde gjennom sine lokale handelsnettverk skapt tradisjoner for fleksibel transitthandel. Konsulatvesenet spilte en viktig rolle som tilrettelegger for handelen, og Strömberg, den dansk-norske visekonsulen i Strömstad, var en nøkkelperson i nettverkets sentrum mellom statlige og private interesser. Dette fortsatte i 1814: I løpet av perioden april-juli ble fire store ladninger beslaglagt utenfor Strömstad, og alle var påført destinasjon: «H.J. Strömberg, Strömstad.» Strömberg hevdet sin uskyld og mente han ikke hadde noe kjennskap til verken skip, mannskap eller last, men sannsynligvis var dette bare toppen av isfjellet.

Handelsrelasjonene mellom det norske Østlandet og Båhuslen og Göteborg fikk en positiv start i 1814, etter Kieltraktatens fredsbudskap 14. januar. Men da nordmennene, anført av den danske kronprins Christian Frederik, erklærte motstand mot at Norge skulle overdras til den svenske kongen slik traktaten bestemte, ble det på ny blokade (12. april). Forbindelseslinjene mellom Christiania-Frederikshald-Strömstad-Göteborg bidro likevel til fortsatt handel mellom de norske og svenske regionene. Anker og hans svigersønn grev Wedel-Jarlsberg ble førere for det såkalte *Unionspartiet* på den norske riksforsamlingen på Eidsvoll i april-mai 1814, og benyttet seg av informasjonsnettverket til å påse og justere de politiske utsagn og etterretninger som kom fra enevoldsstatens embetsmenn i Danmark og Norge. Og i den nye unionen som ble etablert mellom Norge og Sverige med den svenske monark som felles overhode, fortsatte Båhuslen som transittområde mellom rikene, samtidig som oppmarsjområde- og kamparena-funksjonen forsvant. Som Erik Lönnroth har skrevet, hadde Båhuslen mest å tape på en innbyrdeskrig i Norden, og "...mest att vinna av fria, fredliga ekonomiska förbindelser de nordiska rikena emellan."

Kilder

Privatarkiv 278 «Løvenskiold-Vækerø», Riksarkivet i Oslo. Lnr. 12–17, 83, 192 og 348.

Provideringskommisjonens arkiv 1807–1810, Riksarkivet i Oslo. Innkomne skrivelser og Pakkesaker.

Regjeringskommisjonens arkiv 1807–11, Riksarkivet i Oslo. Innkomne skrivelser,

Deliberasjonsprotokoller og Kopibøker.

Kommercekollegiets arkiv, Rigsarkivet i København. Handels- og konsulatsfagets sekretariat.

Privatarkivet etter G. Ekman & Co, Göteborgs Landsarkiv.

Strömstads rådhusrätts och magistrats arkiv, Göteborgs Landsarkiv.

Litteratur

Bonde, Carl Carlson, 1896: *Sverige och Norge 1814. Skildringar af H.M. Drottning Hedvig Elisabet Charlotta,* Stockholm.

Frydenlund, Bård, 2009: *Stormannen Peder Anker. En biografi.* Oslo.

Hecksher, Eli F., 1922: *The Continental System. An Economic Interpretation.* Oxford.

Holmberg, Axel Emanuel, 1867: *Bohusläns historia och beskrifning.* Örebro.

Lönnroth, Erik (red.) 1963: *Bohusläns historia*. Göteborg.

Polak, Ada, 1968: *Wolffs & Dorville. Et norsk-engelsk handelshus i London under Napoleonskrigene*. Oslo.

Rubin, Marcus, 1892: *1807–14. Studier til Københavns historie.* København.

Ryan, Anthony N., 1985: Trade between Enemies. Maritime Resistance to the Continental System in the Northern Seas (1808–1812), i: *The North Sea. The Highway of Economic and Cultural Exchange Character – History.* Stavanger.

Söderbom, Anton, 1904: *Ur Strömstads historia. Antekningar av Ant. Sbm. II. Från 1800-talet.* Strömstad.

Worm-Müller, Jacob, 1918: *Norge gjennem Nødsaarene 1807–1810*. Oslo.

Medverkande

Thomas Lindkvist (f. 1949)

Professor i historia, särskilt medeltidshistoria vid Göteborgs universitet sedan 1999. Han har i sin forskning framför allt sysslat med medeltidens sociala historia, sambandet mellan kristnande och politisk omvandling, liksom problem rörande statsbildning under den tidiga medeltiden.

Hans Kindgren (f. 1952)

Museichef för Bohusläns museum. Fil kand i historia, antikens kulturliv och nordisk arkeologi. Tidigare verksam som arkeolog vid Bohusläns museum där han bl. a. var museets ansvarige för Kungahällaprojektet.

Helene Carlsson (f. 1960)

Antikvarie vid Bohusläns museum i Uddevalla. Tidigare verksam som byggnadsantikvarie. Har bedrivit forskarstudier vid arkitekturskolan, KTH, vilket 2007 resulterade i licentiatsavhandlingen. *Bohuslänska gårdar som form och funktion – en fördjupad analys*. Har sedan 2007 varit ansvarig för utställningen och webbsidan utgångspunkten.se. Är nu museets webbsamordnare.

Erik Opsahl (f. 1960)

Er dr. art og førsteamanuensis i middelalderhistorie ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), Trondheim. Har særlig arbeidet med norsk og nordisk seinmiddelalderhistorie med vekt på politisk-institusjonell og militær historie, aristokrati, identiteter og lojaliteter. Har bl. a. vært medforfatter til verket *Norsk historie 750–1814*, (med Ole Georg Moseng, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo) bind I, 750–1537 (2. utg. 2007), og II, 1537–1814 (2003), og til bind 1 av verket *Norsk innvandringshistorie* (2003, med Sølvi Sogner).

Kristina Bengtsson (f. 1949)

Doktorand i arkeologi vid Göteborgs Universitet. Leder forskningsprojektet kring det vikingatida Kungahälla i Ytterby. Har skrivit ett antal, rapporter och uppsatser, bl. a. lic. uppsats om hästens roll i mytologi och arkeologi, samt ett flertal populärhistoriska artiklar om diverse arkeologiska och historiska ämnen. Sedan 1989 medlem av redaktionen för tidskriften FYND, ett samarbete mellan Fornminnesförening i Göteborg och Göteborgs Stadsmuseum. Programansvarig i styrelsen för Kungälvs Musei Vänner.

Lars Hermansson (f. 1967)

Professor i historia vid Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. Disputerade år 2000 på avhandlingen *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Hermanson studerar samspelet mellan sociala, politiska och andliga relationer i de europeiska samhällena under perioden ca 900–1300. Hans senaste bok heter *Bärande band. Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000–1200.*

Carsten Porskrog Rasmussen (f. 1960)

Er født 1960 og lektor i tidlig moderne historie ved Aarhus Universitet. Hans ene centrale forskningsområde er landbrugets og godsernes historie i Danmark og hertugdømmet Slesvig, og 2003 blev han dr. phil. på afhandlingen "Rentegods og hovedgårdsdrift. Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770". Andre vigtige forskningsområder er adels- og fyrstehistorie og hertugdømmet Slesvigs historie. Han har været medforfatter og redaktør på bogen "De slesvigske hertuger" og skrevet afsnittet om tiden 1544–1720 i den nye "Sønderjyllands historie".

Bård Frydenlund (f. 1972)

Er doktorgradsstipendiat i historie ved Universitetet i Oslo. Han har skrevet bøkene På vei inn i union. Ankerfamilien og Sverige (Oslo 2005) og Stormannen Peder Anker. En biografi (Oslo 2009), og har redigert bøkene Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge (Oslo 2008) og 1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen (Oslo 2009). Frydenlund skriver nå en doktoravhandling om politiske næringslivsledere i Norge 1800–1815, og en bok om Norge i 1814.

Foto: Lars-Erik Hammar

Foto: Andreas Hansen

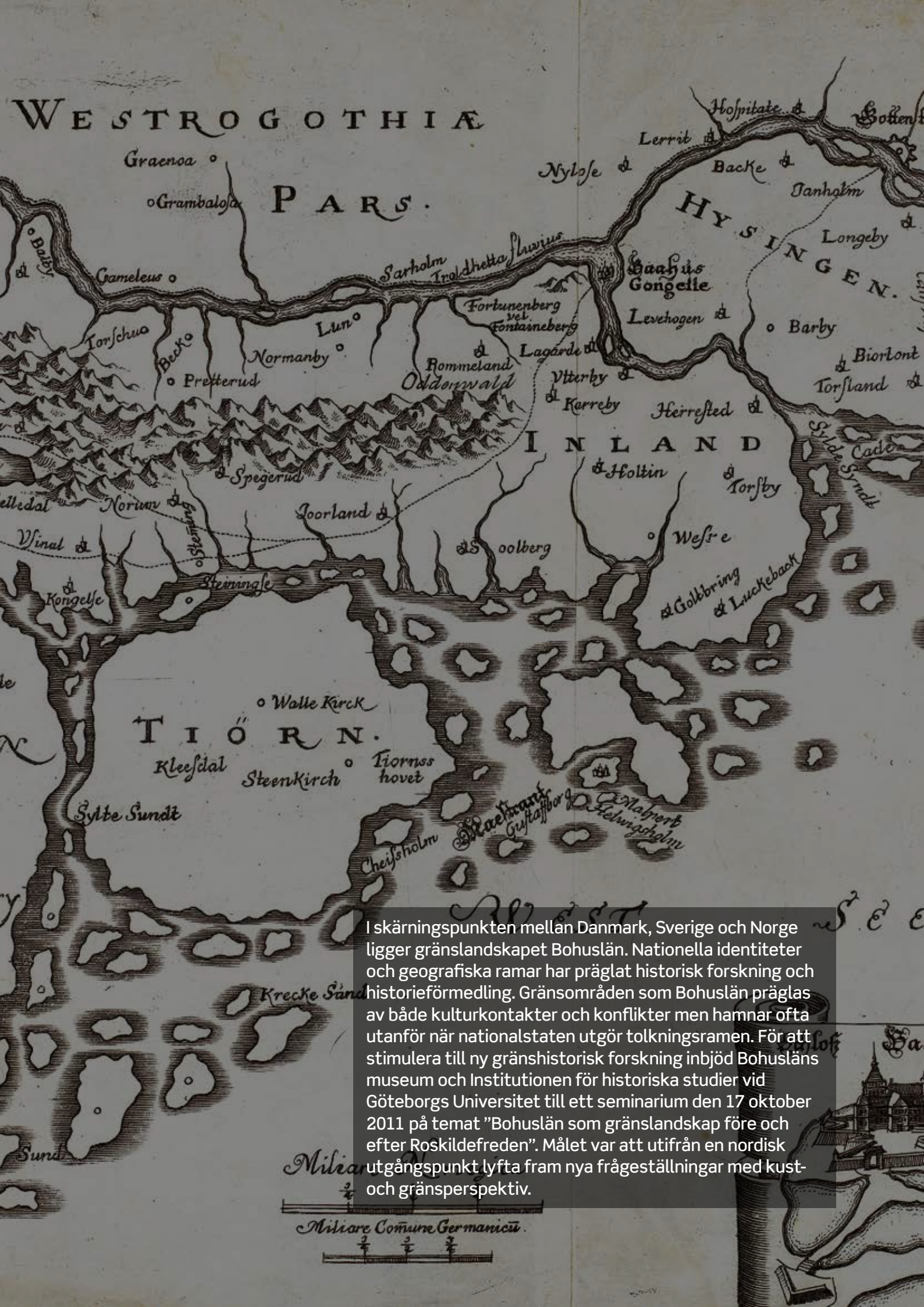

I skärningspunkten mellan Danmark, Sverige och Norge ligger gränslandskapet Bohuslän. Nationella identiteter och geografiska ramar har präglat historisk forskning och historieförmedling. Gränsområden som Bohuslän präglas av både kulturkontakter och konflikter men hamnar ofta utanför när nationalstaten utgör tolkningsramen. För att stimulera till ny gränshistorisk forskning inbjöd Bohusläns museum och Institutionen för historiska studier vid Göteborgs Universitet till ett seminarium den 17 oktober 2011 på temat ”Bohuslän som gränslandskap före och efter Roskildefreden”. Målet var att utifrån en nordisk utgångspunkt lyfta fram nya frågeställningar med kust- och gränsperspektiv.